

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Psichologijos institutas

Kotryna Sipko

Klinikinės psichologijos magistro studijų programa
Magistro darbas

**Patirto smurto, psichologinio atsparumo ir agresyvaus elgesio sąsajos
paauglystėje**

Darbo vadovė: doc. dr. Asta Adler
Darbo konsultantė: doc. Inga Truskauskaitė-Kunevičienė

Vilnius
2024

TURINYS

SANTRAUKA	4
SUMMARY	5
PRATARMĖ	6
1. ĮVADAS	8
1.1 Smurto apibrėžimas ir paplitimas	8
1.2 Agresyvus elgesys paauglystėje	9
1.3 Sąsajos tarp smurto patirties ir agresyvaus elgesio	11
1.3.1 Agresyvus elgesys ir smurtas, patirtas šeimoje	12
1.3.2 Agresyvus elgesys ir bendraamžių taikomas smurtas	13
1.3.3 Sąsajos tarp smurto patirties ir agresyvaus elgesio teoriniai paaiškinimai	14
1.4 Atsparumas	16
1.4.1 Atsparumo konceptas	16
1.4.2 Atsparumas smurto ir agresyvaus elgesio kontekste	18
1.4.3 Atsparumo vaidmuo sąsajoje tarp smurto patirčių ir agresyvaus elgesio.....	20
1.5 Dabartinis tyrimas	21
2. METODIKA	24
2.1 Tyrimo dalyviai.....	24
2.2 Įvertinimo būdai	25
2.3 Tyrimo eiga.....	28
2.4 Duomenų analizė	29
3. REZULTATAI.....	31
3.1 Smurto patirčių paplitimas	31
3.2 Atsparumo ir agresyvaus elgesio lygis lyties ir smurtą patyrusių bei nepatyrusių paauglių grupėse.....	31
3.3 Sąsajos tarp smurto patirčių, atsparumo ir agresyvaus elgesio paauglystėje	34
3.4 Agresyvaus elgesio paauglystėje prognoziniai veiksniai	36
3.5 Atsparumo moderacinis poveikis sąsajoms tarp smurto patirčių ir agresyvaus elgesio	37
4. REZULTATŲ APTARIMAS	41
4.1 Tyrimo ribotumai ir tolesnių tyrimų kryptys	47

4.2 Rekomendācijas	49
IŠVADOS	51
LITERATŪRA	52

SANTRAUKA

Patirto smurto, psichologinio atsparumo ir agresyvaus elgesio sąsajos paauglystėje

Kotryna Sipko

Vilniaus universitetas

Vilnius, 2024

69 puslapiai

Agresija paauglystėje yra siejama su emociniais ir socialiniais sunkumais bei smurtiniu elgesiu tolimesniame gyvenime. Tiek šeimoje, tiek tarp bendraamžių patirtas smurtas didina riziką elgtis agresyviai paauglystėje. Tačiau ne visi smurtą patyrę paaugliai pasižymi agresyviu elgesiu. Tie, kurie sugeba išvengti neigiamų smurto pasekmių, yra laikomi atspariais. Šiuo tyrimu siekiama išanalizuoti sąsajas tarp smurto, patirto šeimoje ir tarp bendraamžių, agresyvaus elgesio ir atsparumo paauglystėje. **Metodika:** Tyrime dalyvavo 14-17 m. Lietuvos bendros populiacijos paaugliai ($N = 141$; 49,6 proc. – moteriškos lyties). Smurto skalėmis (Hafstad & Augusti, 2019) vertintos tėvų psichologinio, fizinio smurto, nepriežiūros ir susidūrimo su patyčiomis patirtis per visą gyvenimą. Agresyvaus elgesio apraiškos vertintos Agresijos skale (Orpinas & Frankowski, 2001), o atsparumas – Patikslina vaikų ir jaunimo atsparumo matavimo priemone (angl. *Child & Youth Resilience Measure-Revised - CYRM-R*, Jefferies et al., 2018). **Rezultatai:** Agresijos įverčių vidurkių palyginimai tarp smurtą patyrusių ir nepatyrusių paauglių grupių bei koreliacinės analizės atskleidė, kad tiek tėvų, tiek bendraamžių taikomo smurto patirtys yra susijusios su aukštesniu agresyvaus elgesio lygiu paauglystėje. Logistinė regresinė analizė parodė, kad iš visų smurto rūšių geriausiai agresyvų elgesį prognozuoja tėvų vienu metu taikomas ir fizinis, ir psichologinis smurtas bei nepriežiūra. Atsparumo įverčių vidurkių palyginimai ir koreliacinės analizės atskleidė, kad iš šeimos paramos kylantis atsparumas yra neigiamai veikiamas visų smurto patirčių. Tuo tarpu asmeninis atsparumas gali vystytis nepriklausomai nuo tėvų taikomo fizinio, psichologinio smurto ir nepriežiūros patirčių. Rastas atsparumo moderacinis poveikis sąsajoms tarp smurto patirčių ir agresyvaus elgesio paauglystėje. Nepaisant sunkių patirčių, paaugliai gali ugdyti atsparumą ir išvengti tokių neigiamų pasekmių kaip polinkis į agresiją.

Raktiniai žodžiai: Smurtas, patyčios, agresyvus elgesys, psichologinis atsparumas, paauglystė.

SUMMARY

Relationship between abuse, resilience and aggressive behaviour in adolescence

Kotryna Sipko

Vilnius University

Vilnius, 2024

69 pages

Background: Adolescent aggression is associated with emotional and social difficulties and can be a predictor of future violent behaviour in adulthood. Both child maltreatment and peer violence can contribute to the development of aggressive behaviour during adolescence. However, not all abused adolescents display aggressive tendencies. Those who are able to withstand the adverse effects of violence are deemed resilient. This study aims to investigate the interrelations among parental and peer violence, aggressive behaviour, and resilience during adolescence. **Methods:** The study included adolescents aged 14-17 years from the general population of Lithuania (N = 141; 49.6% female). Lifetime abuse exposure measures (Hafstad & Augusti, 2019) included parent psychological abuse, physical abuse, neglect and exposure to bullying. Aggressive behaviour was evaluated using the Aggression Scale (Orpin & Frankowski, 2001), and resilience was assessed using the Child & Youth Resilience Measure-Revised (CYRM-R) (Jefferies et al., 2018). **Results:** The comparison of mean aggression scores, as well as correlation analyses, revealed that adolescents exposed to both family and peer violence show higher levels of aggressive behaviour. Logistic regression analyses indicated that neglect and concurrent parent physical and psychological abuse were the most accurate predictors of aggressive behaviour among all types of violence. Furthermore, comparisons of resilience estimates and correlation analyses revealed that resilience resulting from family support is negatively affected by all forms of abuse. In contrast, personal resilience appears to be less affected by exposure to parental and peer violence. A moderating effect of resilience was observed concerning the relationship between experiences of abuse and aggressive behaviour in adolescence. This suggests that despite facing challenges, children can develop resilience and reduce negative outcomes, such as a tendency towards aggression.

Keywords: Child maltreatment, bullying, aggression, resilience, adolescents.

PRATARMĖ

Daugybė tyrimų yra įrodę vaikų patiriamo smurto neigiamas pasekmes jų raidai ir psichikos sveikatai (Thornberry, Knight & Lovegrove, 2012). Smurtas apima platų specifinių patirčių spektrą. Įvairiais kampais analizuojamas tiek tėvų ir kitų suaugusiųjų, tiek bendraamžių įvairių rūšių smurto poveikis jaunam žmogui, skirtingais raidos etapais. Paauglystės laikotarpiu, ankstesnės ar tebesitęsiančios smurto patirtys didina riziką patirti fizinės sveikatos problemų (Brown et al., 2009), psichikos sveikatos sutrikimų, kognityvinių bei akademinį sunkumų (Romano et al., 2015; Oliveira et al., 2018), eksternalaus elgesio problemų ir įsitraukti į delinkventišką veiklą (Trickett et al., 2011; Armitage, 2021). Literatūroje yra daug įrodymų, kad smurto patirtys veda prie smurtinio elgesio vėlesniame gyvenime (Farrington & Loeber, 2000). Stiprus prognostinis veiksnys tam – fizinė agresija, pasireiškianti tiek vaikystėje, tiek paauglystėje (Broidy et al., 2003). Paauglių gretose agresija dažnai pasireiškia patyčių forma (Turhan, 2022). Pasaulio sveikatos organizacija tiek patyčias, tiek tėvų netinkamą elgesį su vaikais yra paskelbus prioritetine visuomenės sveikatos problema (World Health Organization, 2012, 2016). Atskiras tyrimų laukas analizuoja patirto smurto ir agresyvaus elgesio paauglystėje sąsajas. Yra nemažai įrodymų, kad tiek šeimoje, tiek tarp bendraamžių patiriamas įvairių rūšių smurtas didina riziką elgtis agresyviai vėlesniame gyvenime (Kerig et al., 2010).

Tuo tarpu kita dalis tyrimų rodo, kad tikrai ne visi smurtą patyrę vaikai patiria sunkumus vėlesniame gyvenime, įskaitant agresyvų elgesį (Klika & Herrenkohl, 2013). Yra unikalių pavyzdžių, kad smurtą patyrę vaikai gali funkcionuoti net geriau už trauminių patirčių neturinčius vaikus (Bolger & Patterson, 2003). Siekiant suprasti, kas apsaugo vaikus ir paauglius nuo neigiamų pasekmių vis daugiau dėmesio skiriama atsparumo konceptui (Klika & Herrenkohl, 2013). Socioekologinis požiūris atsparumą apibrėžia kaip dinamišką tiek vidinių, tiek išorinių asmens resursų sąveiką, padedančią prisitaikyti sunkumų akivaizdoje ir atsigauti be žymių neigiamų pasekmių (Ungar, 2011). Augantis atsparumo tyrimų laukas nagrinėja, kaip smurto patirtys veikia skirtingus veiksnius, skatinančius atsparumą. Taip pat vis daugiau sužinoma, kokį vaidmenį atlieka atsparumas sąsajoje tarp smurto patirčių ir agresyvaus elgesio paauglystėje. Dėl didelės smurto patirčių, jų keliamų neigiamų pasekmių ir atsparumo rūšių įvairovės, šiame tyrimų lauke dar yra daug erdvės šių trijų veiksnių sąveikų tyrinėjimams. Įžvalgos apie rizikos ir apsauginius veiksnius, veikiančius sąsają tarp smurto patirčių ir agresijos, yra nepaprastai svarbios agresyvaus elgesio, taip pat pasireiškiančio patyčiomis, prevencinių ir intervencinių programų kūrimui (Gómez-Leal et al., 2022). Paauglystė yra

kritinis laikotarpis, kurio metu intervencijos gali padėti išvengti agresyvaus elgesio peraugimo į rimtesnį smurtinį elgesį (Llistosella et al., 2023).

Šiame tiriamajame darbe siekiama išanalizuoti sąsajas tarp smurto patirčių, agresyvaus elgesio ir atsparumo paauglystėje. Taip pat norima įvertinti, kokį vaidmenį ryšyje tarp smurto ir agresyvaus elgesio paauglystėje atlieka atsparumas. Šis tyrimas unikalus tuo, kad vertina smurto patirtis ne tik šeimoje, bet ir tarp bendraamžių. Specifiškai fiksuotas šeimos nario taikomas fizinis bei psichologinis smurtas, nepriežiūra ir susidūrimas su patyčiomis mokyklos kontekste. Tai suteikia papildomą galimybę lyginti, ar smurto poveikis agresyviai elgesiui ir atsparumui skiriasi priklausomai nuo to, kurioje gyvenimo srityje patiriamas smurtas. Atsparumas, vertintas remiantis socioekologiniu požiūriu (Ungar, 2011), suteiks vertingų įžvalgų apie tai, kokį vaidmenį smurto ir agresyvaus elgesio akivaizdoje atlieka resursai, ateinantys iš šeimos bei paauglių socialinio ir akademinio gyvenimo.

1. ĮVADAS

1.1 Smurto apibrėžimas ir paplitimas

Pasaulio sveikatos organizacija tiek tėvų netinkamą elgesį su vaikais, tiek patyčias yra paskelbus prioritetinėmis visuomenės sveikatos problemomis (World Health Organization, 2012, 2016). Fizinis smurtas bendrai ir šiame darbe apibrėžiamas kaip tyčinis fizinės jėgos panaudojimas prieš vaiką, siekiant jį sužeisti ar sužaloti. Galimi veiksmai: mušimas, stumdymas, kratymas, daiktų mėtymas, griebimas už plaukų, spjaudymas, smauginimas ir t.t. (VandenBos, 2007). Psichologinio smurto apibrėžimas stipriai varijuoja tarp tyrimų ir kelia sunkumų apibendrinant išvadas (Follingstad, 2007). Šio darbo kontekste jį apibrėžiame kaip vaiko menkinimas, žeminimas, tyčiojimasis, pravardžiavimas, rėkimas, nevaldomas pykčio išsijungimas, grasinimas bei izoliavimas (VandenBos, 2007). Literatūroje teigiama, kad psichologinis smurtas yra visų kitų smurto formų pagrindas. Tikima, kad, pavyzdžiui, fizinis šeimos nario smurtas negali eiti be psichologinio smurto (Goldsmith & Freyd, 2005). Jeigu fizinis ir psichologinis smurtas pasižymi proaktyviais kenksmingais veiksmais, tai nepriežiūra – veiksmų, užtikrinančių vaiko gerovę, trūkumų (Ben-David & Johnson-Reid, 2017). Tai tyčinis vaiko raidos fizinių, emocinių ir socialinių poreikių netenkinimas. Gali būti nesirūpinama vaiko maitinimu, drabužiais, fiziniu saugumu, sveikata, socializacija, išsilavinimu bei nesuteikiamas emocinis ryšys. Tuo tarpu viena dažniausiai patiriamų bendraamžių smurto formų – patyčios (Arora, 2023) – apima įvairių tyčinį ir pasikartojantį elgesį, kai vaikai žemina, žaloja ir skaudina vieni kitus. Patyčios apima tiek fizinį, tiek psichologinį smurtą. Kai kuriais atvejais gali savyje talpinti ir seksualinį smurtą (Armitage, 2021). Patyčioms naudojamo elgesio pavyzdžiai: kabinėjimasis, pravardžiavimas, erzinimas, fizinės jėgos naudojimas, pinigų ar daiktų atiminėjimas, apkalbinėjimas, ignoravimas, grasinimas ir seksualinis priekabiavimas tiek gyvai, tiek virtualioje erdvėje. Svarbus komponentas – galios disbalansas tarp smurtautojo ir aukos.

Literatūroje teigiama, kad smurto paplitimas Europos, ir ypač Baltijos šalių, lygmeniu dar yra mažai ištirtas (Želvienė et al., 2020). Nepaisant to, apibendrinus skirtingus šaltinius teigiama, kad Europoje apie 22,90 proc. vaikų yra patyrę fizinį ir 29,10-36,30 proc. psichologinį smurtą (Stoltenborgh et al., 2015; World Health Organisation, 2013). Fizinį smurtą dažniau patiria vaikinai, o psichologinį – merginos (Moody et al., 2018). Fizinės ir emocinės nepriežiūros patirtys patiriamos 16,30 proc. ir 18,4 proc. populiacijos (World Health Organisation, 2013), be žymių skirtumų tarp lyčių (Moody et al., 2018; Stoltenborgh et al., 2015). Tuo tarpu Lietuvoje 2020 m. publikuoti duomenys atskleidė aukštesnius smurto paplitimo rodiklius (Želvienė et al., 2020). Iš 1300 bendrosios populiacijos paauglių 47 proc. patyrė psichologinį smurtą, 34,60 proc. fizinį smurtą bei 22,70 proc.

nepriežiūrą bendrai. Skirtumai tarp lyčių užfiksuoti tik fizinio smurto kontekste, kuris stipresnis merginų tarpe, priešingai nei kitose Europos šalyse. Patyčios yra plačiai paplitusios pasauliniu mastu, su daugiau nei 50 proc. mokinių bent kartą gyvenime patyrusių patyčias (OECD, 2019). 2021-2022 m. statistikoje 11 proc. paauglių teigė patyrę patyčias per paskutinius tris mėnesius prieš duomenų rinkimą (Cosma, Molcho & Pickett, 2024). Tuo tarpu Lietuva šioje statistikoje pirmavo pasauliniu mastu su 34 proc. patyčių patirčių tarp vaikinų ir 33 proc. tarp merginų (Cosma et al., 2024). Europos ir pasaulio mastu 8 proc. vaikinų ir 5 proc. merginų teigia buvusios patyčių kurstytojomis per pastaruosius tris mėnesius. Lietuvoje šie rodikliai siekia 18 proc. tarp vaikinų ir 8 proc. tarp merginų (Cosma et al., 2024). Lyčių skirtumų atžvilgiu taip pat svarbu paminėti, kad tarp vaikinų labiau paplitusios tiesioginės fizinės patyčios, o tarp merginų – tiesioginės verbalinės ir netiesioginės, santykinės patyčios (Armitage, 2021).

Teigiama, kad smurtas iš tiesų gali būti žymiai labiau paplitęs, negu rodo tyrimai. Visuomenėje smurto tema yra stigmatizuojama. Smurto aukos dažnai jaučia gėdą, baimę prisipažinti, nerimą, kad jomis netikės (Gurm & Marchbank, 2020). Ypatingai daug iššūkių kelia psichologinio smurto paplitimo fiksavimas. Psichologinio smurto apibrėžimas yra sudėtingas ir subjektyvus. Atpažinti, kad yra taikomas psichologinis smurtas, gali būti sunku tiek aukoms, tiek smurtautojams, tiek išorinėms institucijoms (Iwaniec, Larkin, & Higgins, 2006). Tyrimai kartais remiasi tik rodikliais atvejų, kurie buvo užfiksuoti socialinių tarnybų. Tačiau tokiu būdu pražiūrima didelė dalis smurto atvejų, apie kuriuos yra nutylima, kol jie nepasiekia kritinio lygio (Malinovsky-Rummel & Hansen, 1993). Be to, smurto apibrėžimas, ypatingai psichologinio ir nepriežiūros, stipriai priklauso nuo kultūros (Goldsmith & Freyd, 2008). Retrospektyviai fiksuojamų smurto patirčių duomenų patikimui grėsmę kelia prisiminimų šališkumas. Prisiminimus apie tokias sunkias patirtis kaip smurtas, asmenys yra linkę užspausti, pamiršti ar pakeisti (McKinney, Harris & Caetano, 2009). Dar vienas iššūkis – tam tikras žmonių grupes, pavyzdžiui, klininkines ar marginalizuotas, pasiekti yra sunkiau. O dažnu atveju šiose grupėse fiksuojama daugiau smurto patirčių (Winter et al., 2018). Galiausiai, kyla etinių problemų dėl galimo pakartotinio dalyvių traumavimo, klausiant apie ankstesnes smurto patirtis (Mathews et al., 2022). Išlaikomas sąmoningumas visiems šiems metodologiniams iššūkiams padeda naujiems tyrimams vis tiksliau fiksuoti smurto paplitimą skirtingose imtyse. Visgi, tai yra pagrindas tyrimams, nagrinėjantiems smurto poveikį vaikų raidai. Vienas iš aspektų, menančių prastą prisitaikymą smurto patirčių akivaizdoje, yra dažnas agresyvus elgesys paauglystėje (Card, Isaacs & Hodges, 2014).

1.2 Agresyvus elgesys paauglystėje

Literatūroje nagrinėjamas platus agresyvaus elgesio spektras, tačiau dominuoja dvi pagrindinės tiesioginės ir netiesioginės agresijos formos. Tiesioginė agresija pasireiškia šiurkščiu fiziniu ar

žodiniu elgesiu (Björkqvist, 2018). Tuo tarpu netiesioginė agresija, taip pat klasifikuojama kaip instrumentinė, socialinė bei santykių, yra labiau paslėpta. Ja siekiama ne fiziškai sužeisti, o pakenkti aukos socialiniams santykiams. Dažnu atveju tai daroma vengiant tiesioginės konfrontacijos (Card et al., 2008). Vyriškoji lytis tradiciškai yra suvokiama kaip agresyvesnė, dėl dažniau naudojamos tiesioginės fizinės ir žodinės agresijos (Björkqvist, 2018). Tarp merginų yra labiau paplitusi netiesioginė agresija (Card et al., 2008). Patyčių kurstymas yra viena iš agresijos pasireiškimo formų (Turhan, 2022). Vaikinams ir merginoms būdingos agresijos formos persikloja su patyčių formomis. Pavyzdžiui, vaikinai patyčioms dažniau naudoja fizinę jėgą, tuo tarpu merginos užsiima netiesioginėmis, santykinėmis patyčiomis (Armitage, 2021).

Teigiama, kad paauglystė, ypatingai aplink 14 gyvenimo metus, yra intensyviausias agresijos apraiškų periodas (Valois et al., 2002; Lindeman, Harakka & Keltikangas-Järvinen, 1997). Biologinis paaiškinimas paremtas nesuderintu dviejų smegenų sistemų vystymusi. Besivystanti limbinė sistema provokuoja ypatingą reaktyvumą socialiniams ir emociniams dirgikliams. Tuo tarpu už impulsų kontrolę ir sprendimų priėmimą atsakinga prefrontalinė smegenų žievė bręsta vėliau (Casey et al., 2019). Atsigręžiant į paauglių gyvenimo kontekstą, pasiekę paauglystę jie turi ir priemones (fizinę jėgą, kognityvinius gebėjimus), ir galimybes (sumažėjusi tėvų priežiūra, daugiau savarankiškumo), ir motyvų (jaučia spaudimą mokykloje, nerimas dėl ateities ir seksualinių santykių) polinkiui į impulsyvų ir emocijų nulemtą elgesį, pavyzdžiui, agresiją (Fonagy, 2018). Vėlyvosios paauglystės periodu, aplink 17 metus, palaipsniui besivystant prefrontalinei smegenų žievei, tiek vaikinai, tiek merginos ima rodyti mažiau tiesioginės žodinės ir fizinės agresijos. Tačiau netiesioginės agresijos lygiai išlieka stabilūs (Tsorbatzoudis, Travlos & Rodafinos, 2013).

Agresyvus elgesys bendrai siejamas su sudėtinga tolimesne gyvenimo perspektyva, įskaitant psichikos sveikatos sunkumus (Fite et al., 2014), socialines problemas (Card et al., 2008) bei galimą nusikalstamumą (Farrington & Loeber, 2000). Statistika rodo, kad 17-18 metų paaugliai yra labiausiai linkę atlikti smurtinius nusikaltimus. Daugiau nei 50 proc. pastoviai į teisingumo sistemą įsitraukusių nepilnamečių pirmuosius nusikalstamus veiksmus atlieka būdami 12-13 metų amžiaus (Fonagy, 2018). Tai rodo, kad probleminis ir agresyvus elgesys yra stabilus ir tęstinis, judant per raidos etapus (Lansford, 2018). Riziką probleminio elgesio tęstinumui gerai nusako fizinės agresijos apraiškos pradinėse klasėse (Broidy et al., 2003). Tad stebėti jaunuolių agresijos raidą ir suvokti apsauginius ir rizikos veiksnius yra ypatingai svarbu, siekiant vystyti efektyvias prevencines strategijas.

Teoriniuose modeliuose agresija tradiciškai suvokiama kaip su laiku įgyjamas ar išmokstamas elgesys (Anderson & Bushman, 2002). Kitas požiūris teigia, kad vaikai nuo pat mažų dienų turi polinkį į agresiją, kaip primityvų išgyvenimo mechanizmą (Fonagy, 2018). Teigiama, kad iš tiesų fizinė agresija pasiekia aukščiausią tašką apie antruosius gyvenimo metus (Lansford, 2018). Augdami

vaikai palaipsniui išmoksta adaptyvesnių socialinių įgūdžių ir savireguliacijos būdų (Fonagy, 2003). Tad aukštas agresyvaus elgesio lygis paauglystėje signalizuoja, kad raidos metu buvo sutrukdyti agresijos socializacijos ir savireguliacijos ugdymo procesai (Fonagy, 2018). Tai, kas sutrikdo normalią raidą ir veda prie agresyvaus elgesio yra sudėtingos individualių biologinių, genetinių ir aplinkos (šeimos, socialinių, socioekonominių, fizinių) veiksnių sąveikos rezultatas (Valois et al., 2002). Viena iš agresyvaus elgesio raidos tyrimų krypčių analizuoja, kokią įtaką tam turi ankstesnės sunkios gyvenimo patirtys. Daug skirtingų metodologijų tyrimų rodo, kad paaugliai, patyrę tiek šeimos narių, tiek bendraamžių smurtą, yra linkę elgtis agresyviau nei tokių patirčių neturintys paaugliai (Herrenkohl et al., 2003). Be to, smurto patirtys užsuka smurto ratą ir didina riziką taikyti jį savo vaikams ateityje (Cichetti, 2013). Todėl šiame tyrime pasirinktos dvi smurto patirimo sritys: šeima ir bendraamžiai, yra itin aktualios.

1.3 Sąsajos tarp smurto patirties ir agresyvaus elgesio

Literatūroje jau seniai užtvirtintas fenomenas, kad „smurtas gimdo smurtą“ (Widom, 1989). Smurtui plačiai paplitus Lietuvos paauglių tarpe, kyla poreikis geriau suprasti, kaip šios patirtys veda link agresyvaus elgesio paauglystėje bei kokie rizikos ir apsauginiai veiksniai veikia šią sąsają. Kaip minėta anksčiau, agresija vaikystėje ir paauglystėje prognozuoja tolimesnį smurtinį ir nusikalstamą elgesį (Farrington & Loeber, 2000). Intervencija paauglystės metu gali padėti nutraukti neigiamas smurto patirčių ir agresijos pasekmes, kol jos nepasiekė kritinio lygio (Želvienė et al., 2020).

Sąsaja taro smurto patirčių ir agresyvaus elgesio paauglystėje analizuojama taikant skirtingas metodologines strategijas (Trickett et al., 2011). Pavyzdžiui, lyginami patirto smurto rodikliai tiriamųjų grupėse, besiskiriančių pagal analizuojamą bruožą, kaip pavyzdžiui, agresijos lygį. Arba, kaip ir šiame tyrime, lyginami analizuojamo elgesio rodikliai smurtą patyrusių ir nepatyrusių tiriamųjų grupėse. Retrospektyvūs tyrimai turi du esminius apribojimus. Pirma, tai minėta prisiminimų šališkumo keliama rizikos duomenų patikimumui (McKinney, Harris & Caetano, 2009). Antra, iki galo negalima nustatyti priežastinio ryšio tarp smurto patirimo ir analizuojamo elgesio, dėl galimos įtakos daugybės veiksnių, kurie nėra įtraukiami į analizę (Trickett et al., 2011). Kita tyrimų rūšis yra perspektyvieji ilgalaikiai tyrimai. Elgesys, galimai paveiktas smurto patirties, vertinamas skirtingais laikotarpiais tiek bendros populiacijos, tiek rizikos grupių imtyse. Didelė dalis smurto paplitimo ir poveikio tyrimų atliekami su suaugusiųjų imtimis (Želvienė et al., 2020). Be prisiminimų šališkumo rizikos, duomenų rinkimas suaugusiųjų imtyse taip pat neatskleidžia, kuriuo raidos etapu pasireiškia psichosocialinės smurto pasekmės (Želvienė et al., 2020). Be to, ankstyvas psichikos sveikatos sunkumų bei elgesio problemų užfiksavimas, diagnozavimas bei intervencija didina galimybę užkirsti kelią problemos akumuliacijai (Scott, Briskman & O'Connot, 2014) ir atsigauti be

rimtų padarinių (Membride, 2016). Todėl svarbu nagrinėti smurto patirtis bei jų poveikį psichikos sveikatai ir elgesiui jaunimo gretose. Nemažai tyrimų nagrinėja smurto patirčių ir eksternalaus elgesio problemų sąsajas delinkvenčių paauglių imtyse. Bandoma apibrėžti, kaip trauminės gyvenimo patirtys, įskaitant šeimos ir bendraamžių smurtą, veda prie socialines ir moralines normas pažeidžiančio, smurtinio ir nesmurtinio nusikalstamo elgesio (Kerig, Becker & Egan, 2010). Nemažiau svarbūs yra tyrimai, atliekami bendros populiacijos jaunimo gretose. Tokiuose tyrimuose vertinamas mažesnio intensyvumo ir dažniau kasdienybėje pasitaikantis probleminis elgesys, kaip pavyzdžiui, fizinė ar žodinė agresija (Allwood & Bell, 2008). Šių tyrimų duomenys ypatingai svarbūs intensyvaus probleminio ir nusikalstamo prevencinių programų kūrimui.

1.3.1 Agresyvus elgesys ir smurtas, patirtas šeimoje

Šeimoje patiriamo smurto sąsajos su agresyviu elgesiu tyrimuose analizuojamos tiek pagal atskiras smurto rūšis, tiek apjungiant jas visas į bendrą smurto patyrimo rodiklį (Trickett et al., 2011). Ryšys tarp patirto šeimos nario fizinio smurto bei agresyvaus elgesio paauglystėje yra tyrimų užfiksuotas tiek bendros populiacijos (Anthonysamy & Zimmer-Gembeck, 2007), tiek klinikinėse (Kaplan et al., 1998), tiek į nusikalstamą veiką įsitraukusių (Dodge et al., 1995) paauglių imtyse. Tuo tarpu yra ženkliai mažiau tyrimų nagrinėjančių psichologinio smurto sąsajas su vėlesniu funkcionavimu, įskaitant agresyvų elgesį (Allen, 2011). Tai yra paradoksalu, žinant, kad geras psichologinis klimatas ir emocinė parama vaikystėje turi lemiamą reikšmę bendrai vaikų gerovei (Winston & Chicot, 2016). Visgi atlikti tyrimai rodo sąsają tarp psichologinio smurto patirties bei tiesioginės agresijos bendros populiacijos paauglių ir jaunų suaugusiųjų imtyse (Allen, 2011; Barnow, Lucht & Freyberger, 2001). Nepriežiūros patirčių įtaka agresyviu elgesiui paauglystėje yra rečiau analizuojama atskirai nuo kitų smurto formų (Chapple, Tyler & Bersanni, 2005). Visgi tyrimai patvirtina stiprų empirinį ryšį tarp nepriežiūros patirčių ir paauglystėje pasireiškiančios agresijos ir polinkio į nusikalstamumą (Logan-Greene & Jones, 2015). Literatūroje vis dar diskutuojama dėl to, kuri smurto rūšis turi daugiausiai įtakos agresijai paauglystėje (Logan-Green & Jones, 2015). Vieni tyrimai neranda skirtumų tarp agresyvaus elgesio sąsajų su skirtingomis smurto rūšimis. Daroma išvada, kad bet kokios šeimos nario smurto rūšies patirtis iš esmės neigiamai paveikia raidos trajektoriją ir paskatiną agresyvaus elgesio vystymąsi (Platt, 2016). Kiti tyrimai, lygindami agresijos lygį fizinio smurto ir nepriežiūros patirčių kontekste, atskleidžia tai vienos, tai kitos smurto rūšies stipresnį poveikį (Grogan-Kaylor et al., 2008; Mersky & Reynolds, 2007; Yun, Ball, & Lim, 2011). Tačiau stabiliai atskleidžiamas kumuliacinis patirtų skirtingų smurto rūšių efektas. Poros smurto rūšių kartu ir intensyvesnės jų formos patyrimas yra susijęs su rimtesnėmis neigiamomis pasekmėmis paauglių psichikos sveikatai ir bendram funkcionavimui, įskaitant agresyvų elgesį (Appleyard, 2005).

Tyrimuose pateikiami nevienareikšmiški ir kartasi prieštaringi rezultatai lyčių atžvilgiu. Vienur teigiama, kad ryšys tarp smurtinių patirčių ir delinkventiškumo, yra akivaizdesnis merginų tarpe, nes jos neproporcingai dažnai patiria smurtą, ypač seksualinį (Kerig et al., 2010). Tačiau vertinant šiame darbe nagrinėjamas šeimos nario smurto formas – fizinio, psichologinio ir nepriežiūros – dažniausiai nerandama skirtumų tarp lyčių. Tik ryšys tarp fizinio smurto patirties ir agresijos paauglystėje yra nežymiai ryškesnis vaikinų imtyse (Moylan et al., 2010). Vis dėlto, dažnu atveju tyrimuose vertinama tik tiesioginė fizinė ir verbalinė agresija, kuria merginos pasižymi rečiau (Card et al., 2008). Galima kelti dvi prielaidas. Pirma, merginų polinkis į agresiją yra prasčiau pastebimas, nes nėra naudojami instrumentai, vertinantys netiesioginę agresiją (Claussen & Sugarman, 1994). Antra, fizinio smurto patirtis yra susijusi būtent su tiesiogine fizine ir verbالية agresija vaikinų imtyse dėl egzistuojančių kultūrinių įsitikinimų ir lūkesčių lyčių atžvilgiu (Rosenfield, 2000). Sociokultūrinis mokymas lemia skirtingus emocijų raiškos būdus tarp vaikinų ir merginų (Chapin & Aldao, 2013). Dabartinėje visuomenėje vaikinai pyktį yra linkę išreikšti ekspresyviai, pavyzdžiui, naudojant fizinius veiksmus. Tuo tarpu merginos dažniau emocijas iškomunikuoja verbaliai ir bendrai yra linkusios į internalaus pobūdžio sunkumus (Barett, Lewis, & Haviland-Jones, 2016).

Be lyčių skirtumų daug tyrimų atskleidė, kad šeimos socioekonimis pragyvenimo lygis itin reikšmingai medijuoja ryšį tarp smurto patirčių ir agresyvaus elgesio paauglystėje (Malinovsky-Rummel & Hansen, 1993). Smurtas prieš vaikus neabejotinai yra paplitęs tarp įvairaus pragyvenimo lygio asmenų. Vis dėlto netinkamas elgesys su vaikais, ypatingai nepriežiūra, dažniau fiksuojami tarp žemo socioekonominio pragyvenimo lygį turinčių grupių (Lefebvre et al., 2017). Taip pat šiame tyrimų lauke analizuojama, kokią reikšmę sąsajai su agresyviu elgesiu turi raidos etapas, kurio metu buvo patirtas šeimos nario smurtas, ir smurto trukmė. Bendra tendencija rodo, kad kuo anksčiau raidoje yra patiriama trauma, tuo labiau paveikiama vaiko tolimesnė raida (Peterson, 2018). Anksti patiriamas šeimos nario smurtas ypatingai paveikia emocijų reguliacijos įgūdžius, kurie, kaip vėliau bus aprašyta, vaidina svarbų vaidmenį agresyvaus elgesio kontekste (Perry, 2006). Ilgalaikis smurtinis tėvų elgesys, kuris tęsiasi per porą raidos etapų, yra susijęs su daugiau neigiamų pasekmių, įskaitant didesnę agresyvumą ir netgi nusikalstamumą, palyginus su smurtu, pasireiškusiu tik vienu raidos etapu (Thornberry, Ireland, & Smith, 2001). Tuo pačiu tyrimai rodo, kad eksternalaus elgesio problematiką, įskaitant agresiją, stipriau nuspėja smurtas, patirtas vėlesniuose raidos etapuose, pradedant nuo priešmokyklinio amžiaus (Manly et al., 2001; Kaplow & Widom, 2007). Šį efektą stiprina emocinė nepriežiūra, patirta dar kūdikystėje (Manly et al., 2001).

1.3.2 Agresyvus elgesys ir bendraamžių taikomas smurtas

Bendraamžių taikomas smurtas taip pat didina agresyvaus elgesio riziką paauglystėje. Susidūrimas su patyčiomis mokyklos kontekste gali būti iš patyčių kurstytojo, aukos ir stebėtojo

perspektyvos. Kadangi patyčios yra viena iš agresyvaus elgesio formų (Armitage, 2021), patyčių kurstytojai pasižymi aukštesniais proaktyvios agresijos lygiais (Roland & Idsøe, 2001). Besityčiojančios merginos yra didesnėje rizikoje išsiugdyti naujų eksternalaus elgesio problemų netolimoje ateityje (Kim et al., 2012). Buvimas patyčių auka dažniausiai siejamas su internalia psichopatologija (Bond et al., 2011). Tačiau tyrimai rodo sąsajas ir su eksternalia simptomatika ir agresyviu elgesiu tiek paauglystėje, tiek vėlesniame gyvenime (Kim et al., 2012; Sansone, Leung & Wiederman, 2013). Patyčių patyrimas ypatingai skatina reaktyvios agresijos naudojimą (Salmivalli & Nieminen, 2002), kaip savigynos būdą. Ilgalaikeje perspektyvoje, tai dažnai lemia, kad patyčių auka tampa jų kurstytoju (Kim et al., 2012). Pozicijos pakeitimas aiškinamas tuo, kad patyčių kontekste agresija yra normalizuojama kaip efektyvus būdas apginti savo statusą tarp bendraamžių (Roland & Idsøe, 2001). Lyčių atžvilgiu, tyrimai rodo, kad patyrus patyčias vaikinai, palyginti su merginomis, yra labiau linkę elgtis agresyviai. Tačiau šią tendenciją vėlgi reikia vertinti atsargiai, neatmetant jau minėto instrumentų, vertinančių merginoms būdingą netiesioginę agresiją, trūkumo (Schwartz, Proctor & Chien, 2001). Kadangi pirmi patyčių ženklai pasireiškia pradinėje mokykloje ir labiausiai suaktyvėja vidurinėje mokykloje (Currie et al., 2012), sunku įvertinti ankstyvųjų bendraamžių smurto patirčių įtaką agresyvaus elgesio vystymuisi. Tyrimai rodo, kad patyčios labiau skatina tiek proaktyvią, tiek reaktyvią agresiją maždaug 10 metų amžiaus mokinių grupėse (Roland & Idsøe, 2001). Gali būti, kad ši tendencija pasireiškia dėl perėjimo į paauglystę etapui bendrai būdingo aukštesnio agresijos lygio, kuris sumažėja vėlyvojoje paauglystėje (Tsorbatzoudis et al., 2013). Teigiama, kad patyčių kenksmingas poveikis asmeniui labiausiai priklauso nuo patirčių dažnumo ir intensyvumo (Volk, Dane, & Marini, 2014).

1.3.3 Sąsajos tarp smurto patirties ir agresyvaus elgesio teoriniai paaiškinimai

Turint daug įrodymų, kad įvairios smurto patirtys skatina agresyvaus elgesio apraiškas paauglystėje, bandoma geriau suprasti šio ryšio mechanizmus. Tai daroma analizuojant apsauginius ir rizikos veiksnius, potencialiai darančius įtaką šiam ryšiui. Be aptarto lyties, socioekonominio lygio poveikio, tyrimuose nagrinėjami kiti ryši veikiantys faktoriai – šeimos (auklėjimo būdai, tarpusavio santykiai (Kerig et al., 2010)), individualūs (savikontrolė (Chapple et al., 2005), socialinis statusas ir santykiai su bendraamžiais (Anthonysamy & Zimmer-Gembeck, 2007), socialiniai ir emociniai įgūdžiai (Topitzes, Mersky, & Reynolds (2011), religingumas (Yun et al., 2011)), psichikos sveikatos sunkumai (potrauminio streso sutrikimo simptomai (Kerig et al., 2010), išitraukimas į švietimą (Topitzes et al., 2011)). Visi šie tyrimai padeda formuoti teorinius paaiškinimus, koku būdu smurto patirtys veda prie agresyvaus elgesio paauglystėje, ir kokie veiksniai padeda išvengti šios sąsajos. Literatūroje pateikiami įvairių sričių teoriniai modeliai, nuo neuromokslo iki socialinio mokymosi (Kerig et al., 2010; Widom, 2000). Nėra vieno absoliutaus modelio. Kiekvienas iš jų turi savo

stiprybių ir trūkumų. Šiame darbe pateikiama porą skirtingų požiūrių apjungianti teorinė apžvalga, kaip smurto patyrimas veda prie agresyvaus elgesio. Daugiausiai remiamasi socioekologiniu modeliu (Bronfenbrenner, 1979), kartu su dalelėmis atsparumo, mentalizacijos ir socialinio mokymosi teorijų (Del Vecchio, Erlanger, & Slep, 2013; Fonagy, 2018). Šis modelis patrauklus tuo, kad agresijos raidą smurto kontekste vertina kompleksiskai, atsižvelgdamas į įvairias vaiko gyvenimo sritis. Be to, yra glaustai susijęs su socioekologiniu atsparumo konceptu, kuriuo yra remiamasi šiame darbe.

Socioekologinis modelis teigia, kad vaiko raida ir gerovė priklauso nuo skirtingų įtakos lygmenų pastovios ir kompleksiškos sąveikos (Bronfenbrenner, 1979). Modelyje atsižvelgiama į keturis įtakos lygmenis: individualų, tarpasmeninį, bendruomenės ir visuomenės. Individualiame lygmenyje daugiausia dėmesio skiriama individualioms savybėms, pavyzdžiui, temperamentui ir emocijų reguliavimo įgūdžiams. Literatūroje teigiama, kad vienas svarbiausių traumos padarinių vaikui – gebėjimo reguliuoti emocijas ir suprasti kitų žmonių būsenas vystymosi sutrukdytas (van Der Kolk & Fisler, 1994). Įgimtos agresijos socializacija vyksta ugdant savikontrolę (Fonagy, 2018). Be to, teigiama, kad agresija ir smurtas tampa socialiniais įrankiais tada, kai trūksta gebėjimo suprasti kito žmogaus vidinę būseną ir kaip agresyvūs veiksmai veikia ją (Wellman & Liu, 2004). Šiame kontekste įsipaišo glaudžiai susijusios mentalizacijos ir prieraišumo teorijos. Jose teigiama, kad būtent gerame santykiyje su esmine prieraišumo figūra vaikai mokosi suprasti ir reguliuoti savo emocijas, būti jautriems kitų žmonių būsenoms (Fonagy et al., 2018; Kobak et al., 2006). Tačiau tėvų smurto akivaizdoje, tam nėra sukurama tinkama terpė. Tėvai, kurie atmeta, ignoruoja ar baudžia vaiko kančios signalus arba, kitaip tariant, taiko psichologinį smurtą ar nepriežiūrą, tampa dviprasmiškų jausmų šaltiniu. Turėdami būti saugiu ir ramiu prieglobsčiu, jie tuo pačiu metu kelia baimę ir distresą (Silverman & Lieberman, 1999). Nesulaukę iš globėjo nuraminimo, nesaugaus prieraišumo vaikai neišsiugdo vidinių strategijų, kuriomis galėtų reguliuoti savo emocijas, kontroliuoti impulsus (Morris et al., 2007). Patirdami emocinį distresą, jie jaučia nerimą, pyktį (van der Kolk, 2005). Negebėdami reguliuoti šių būsenų ir nusiraminti patys, jie reaguoja nekonstruktyviai – arba užsisklendžia savyje, arba elgiasi agresyviai (Kerig et al., 2010). Agresyvaus elgesio aktas padeda sumažinti vidinę įtampą, atitraukti dėmesį nuo nerimą keliančio stimulo (Mayers et al., 2002). Be to, smurtaujanti, neatliepianti ankstyvoji aplinka formuoja vaiko nesaugius vidinius modelius. Jie kuria pasaulio kaip, nesaugios ir nenusipėjamos vietos, įvaizdį. Taip pat ugdo lūkestį, kad kiti žmonės ignoruos vaiko poreikius arba jį atstums (Kerig et al., 2010). Dėl to didėja polinkis į bet kokius aplinkos stimulus reaguoti agresyviai.

Tarpasmeniniame lygmenyje kalbama apie santykius artimiausioje vaiko aplinkoje, ypač šeimoje. Jau aptarta, kokią įtaką individualiems bruožams, prisidedantiems prie agresyvaus elgesio raidos, turi prasti ankstyvieji santykiai su tėvais. Be to, tėvų ir bendraamžių smurtas moko

neadaptivių socialinių įgūdžių. Patiriant psichologinį ir fizinį smurtą šeimoje ar tarp bendraamžių, smurtas ir agresija normalizuojami kaip įprasti tarpasmeninių problemų sprendimo būdai (Del Vecchio et al., 2013). Be to, smurtą patyrę vaikai yra gali kitaip apdoroti socialinę informaciją (Dodge, Petit & Bates, 1997). Visų pirma, jie yra labiau linkę reaguoti į agresyvių elgesį. Nuolatinė griežtų bausmių ir bendraamžių užgauliojimų patirtis skatina aplinkinių ketinimus automatiškai suvokti kaip priešiškus. Ypatingai tais atvejais, kai grėsmė yra neaiški ar netikėta (Camillo, Garrido, & Calheiros, 2020). Žiūrint iš potencialių apsauginių veiksnių perspektyvos, esant prastiems santykiams su tėvais ir bendraamžiais, trūksta socialinės paramos sunkumų akivaizdoje. O atsiribojimas nuo šeimos, polinkis susidėti su į probleminį elgesį linkusiais jaunuoliais yra stipriai susiję su tolimesniu agresyviu ir kitu netinkamu elgesiu (Kerig et al., 2010).

Bendruomenės lygmens veiksniai, tokie kaip smurtas kaimynystėje, socialinė dezorganizacija ir socialinės paramos trūkumas, yra siejami su aukštesniais smurto prieš vaikus ir agresyvaus elgesio rodikliais (Chen, Vioson, & Jacobson, 2016). Galiausiai socioekologiniame modelyje atsižvelgiama į platesnius visuomeninius veiksnius, tokius kaip kultūrinės normos agresijos atžvilgiu, socialinė ir ekonominė nelygybė, kokybiško švietimo, socialinių ir psichikos sveikatos paslaugų prieinamumas (Bronfenbrenner, 1979). Įtraukiant šiuos lygmenis į modelį pripažįstama, kad smurto akivaizdoje jaunas žmogus neturi pasikliauti tik savo asmeniniais resursais ir įveikos strategijomis. Kultūriniai, visuomeniniai procesai stipriai prisideda prie to, kaip stipriai smurtas paveiks asmenį ir koks bus jo atsigavimo kelias. Remiantis tuo, šis teorinis modelis naudojamas ne tik aiškinant ryšį tarp smurto patirčių ir agresyvaus elgesio (dažnu atveju – patyčių (Swearer et al., 2006)), bet taip pat kuriant prevencijos ir intervencijos strategijas (Dahlberg & Krug, 2006).

1.4 Atsparumas

1.4.1 Atsparumo konceptas

Nors patiriamas šeimos nario ir bendraamžių smurtas neabejotinai neigiamai veikia vaiko raidą ir gerovę, ne visi nuo smurto nukentėję vaikai susiduria su dideliais iššūkiais tolimesniame gyvenime ir tampa agresyviais (Perkins & Jones, 2004). Vaikai, kurie geba atsilaikyti ir atsitiesti gyvenimo sunkumų ir smurto akivaizdoje, yra laikomi atspariais (Herrenkohl, 2011). Bandymai konceptualizuoti ir apibrėžti atsparumą tęsiasi jau daug metų. Prieš daug dešimtmečių atskiras tyrimų laukas, apjungiantis skirtingas disciplinas (psichologiją, psichiatriją, socialinį darbą, ugdymą), pradėjo analizuoti veiksnius skatinančius ne psichopatologijos formavimąsi, o pozityvią raidą, „nepažeidžiamumą“ gyvenimo iššūkiams (Ungar, 2011). Pradžioje tai, ką dabar vadiname atsparumu, buvo suvokiama kaip statiškas, nuo konkrečių asmens bruožų priklausantis, konceptas (Anthony, 1987). Vėliau pripažinta, kad aplinka daro didžiulę įtaką asmens atsparumui bendrai ir atskirų asmenybės bruožų, prisidedančių prie atsparumo, susiformavimui. Nuo to laiko manoma, kad

atsparumas yra sudėtingos asmeninių, visuomeninių ir kultūrinių ekosistemų sąveikos rezultatas (Masten, 2001). Tyrimuose analizuota tiek neurofiziologinių ir genetinių veiksnių įtaka pozityviai raidai (Rutter, 2006), tiek vidiniai ir išoriniai žmogaus resursai, padedantys naviguoti sudėtingose situacijose (Ungar, 2011). Be to, socioekologinis atsparumo modelis teigia, kad atsparumas yra kultūrinis konceptas (Ungar, 2008). Kiekvienas individas geriausiai naviguoja savo kultūroje, kurioje veikia savotiški socialiniai modeliai, yra subjektyviai suvokiamos vertybės, psichologinė gerovė ir ją puoselėjantys veiksniai. Tad kiekviena kultūra turi specifiškai jai būdingus atsparumą skatinančius veiksniai. Socioekologinis atsparumo modelis teigia, kad atsparumas, o taip pat ir vaiko raida bendrai, visgi labiau priklauso nuo asmens aplinkos ir joje esamų resursų, negu nuo individualių jo bruožų (Ungar, 2011). Kas labiausiai vertinama iš asmens pozicijos, tai motyvacija bei gebėjimas naviguoti ir pasinaudoti visais aplinkoje esančiais resursais (Ungar, 2008). Tai reiškia, kad vyksta pastovi interakcija tarp asmens ir aplinkos (Lerner, 2006). Dėl to atsparumas taip pat konceptualizuojamas kaip dinamiškas procesas (Luthar, Cicchetti & Becker, 2000). Atsparumas atsispindi tame, kokiais būdais asmuo naviguoja sudėtingoje situacijoje, kaip pasinaudoja prieinama pagalba ir prisitaiko didelių nelaimių kontekste (Ungar, 2011). Apibendrinus, socioekologinė atsparumo apibrėžtis teigia, kad tai ką vadiname atsparumu, atspindi kiekvienos kultūros subjektyvų gerovės suvokimą. Atsparumas yra kur kas daugiau negu individualūs bruožai, kaip pavyzdžiui, ištvermingumas. Atsparumą formuoja dinamiška sąveika tarp asmens vidinių ir išorinių resursų. Jis atspindi asmens prisitaikymo ir gebėjimo naviguoti savo kultūroje ir bendruomenėje lygį (Bronfenbrenner, 1979; Jefferies, McGarrigle, & Ungar, 2018).

Nors toks atsparumo apibrėžimas yra paremtas daugiafinališkumo principu ir skatina vertinti kiekvieną unikalią situaciją atskirai (Ungar, 2011), tyrimai išskyrė keletą universalių veiksnių, skatinančių jaunuolių atsparumą probleminiam elgesiui. Svarbų vaidmenį vaidina turima socialinė parama, gilus ir palaikantis ryšys su bent vienu suaugusiuoju ar bendraamžiu. Taip pat svarbūs santykiai su tėvais, jų parama, bendruomenės sutelktumas, įsitraukimas į švietimą, mokyklos kultūra, kultūrinis jautrumas, intelektas, savikontrolė, įgalinimas, savęs suvokimas ir socialinis jautrumas (Afifi & MacMillan, 2011; Donnon & Hammondo, 2007; Klika & Herrenkohl, 2013). Socialiniai santykiai ir parama daugelyje tyrimų išskiriami kaip vieni svarbiausių atsparumą skatinančių veiksnių (Ben-David & Jonson-Reid, 2017). Veiksnių ir jų atstovaujamų gyvenimo sričių rodo, kad atsparumas yra daugialypis. Žmogus gali būti atsparus ir kompetentingas vienoje srityje, o kitoje patirti sunkumų (Perkins & Jones, 2004). Pavyzdžiui, Kaufman et al. (1994) tyrimo duomenimis maždaug du trečdaliai vaikų, patyrusių smurtą, buvo atsparūs akademiniu lygmeniu. Tačiau socialinėje srityje atsparumu pasižymėjo tik 21 proc. Be to, ilgalaikiai tyrimai rodo, kad atsparumas nėra stabilus laike (Masten & Powell, & Luthar, 2003; Phelps et al., 2007). Resursai, kuriais asmuo gali naudotis sunkumų metu, pavyzdžiui, santykiai su tėvais ar bendraamžiais, kinta. Ypatingai vaikams judant per

raidos etapus (Phelps et al., 2007) ir tuo labiau – dinamiškos paauglystės metu (Kairyte et al., 2023). Todėl jeigu asmuo gerai atsilaikė vieno sunkumo akivaizdoje, nereiškia, kad jis bus toks pats atsparus kitą kartą (Ungar, 2011). Remiantis socioekologine atsparumo koncepcija lieka neaišku, kada atsparumas susiformuoja ir kuriuo raidos etapu susiformavęs, jis išlieka stabiliausias ilgalaikėje perspektyvoje (Ungar, 2011). Žinoma, kad pozityvios patirtys ankstyvojoje vaikystėje padeda stiprų pagrindą pozityviai tolimesnei gyvenimo perspektyvai (Ramey & Ramey, 1998). Visgi asmenys, ankstyvojoje vaikystėje pasižymėję atsparumą skatinančias bruožais, ne visuomet išlieka stabiliai atsparūs visais raidos laikotarpiais (Wener & Smith, 2001). Atsparumas gali būti neigiamai paveiktas vėlesniame gyvenime, pavyzdžiui, paauglystėje, patiriant tokius sunkumus kaip ilgalaikis tėvų psichologinis smurtas (Iwanies, Larkin, & Higgins, 2006). Vis dėlto tikėtina, kad vaikystėje patiriant atsparumą skatinančius veiksnius, jaunas žmogus tiek stiprėja asmeniškai, tiek mokosi naudotis aplinkiniais resursais. Tolimesniame gyvenime tai padeda patekti į vis palankesnę socialinę bei fizinę aplinką, kuri toliau prisideda prie atsparumo puoselėjimo (Ungar, 2011). Atvirkštiniai mechanizmai veikia patyrus smurtą ir turint žemą atsparumą dar ankstyvojoje vaikystėje. Kaskart susidūrus su naujais sunkumais vis mažėja asmeninių resursų, kurie padėtų atsitiesti (Masten, 2001).

1.4.2 Atsparumas smurto ir agresyvaus elgesio kontekste

Smurtą patyrę vaikai visada buvo atsparumo tyrimų epicentre (Ungar, 2011). Dalis jų nagrinėja atsparumo vaidmenį paauglystės elgesio problemų ir agresijos kontekste. Prieš apžvelgiant iki šiol atliktų tyrimų rezultatus, svarbu aptarti metodologinius jų aspektus. Visų pirma, požiūris į atsparumo vertinimą yra nenuoseklus tiek metodikų, tiek naudojamų instrumentų prasme (Klika & Herrenkohl, 2013). Pavyzdžiui, tiesiogiai atsparumą matuojantys instrumentai pradėti kurti tik prieš 30 metų. Iki tol atsparumo lygis buvo vertinamas pagal atskirų apsauginių veiksmų pasireiškimą arba psichopatologijos ar neadaptatyvaus elgesio, pavyzdžiui, agresijos, nebuvimą (Fergus & Zimmerman, 2005). Skirtingi atsparumo vertinimo metodai lėmė prieštarigus rezultatus atsparumo lygio, bei jį veikiančių apsauginių ir rizikos veiksmų atžvilgiu (Windle, Bennet & Noyes, 2011). Apžvalgoje teigiama, kad nustatomų smurtą patyrusių, bet aukštu atsparumu pasižyminčių asmenų dalis tyrimuose svyruoja nuo 25 iki 84 procentų (Adrianne & Shaw, 2008). Dėl to kyla sunkumų generalizuojant išvadas. Be to, tai atspindi, kad tyrėjai skirtingai supranta ir konceptualizuoja atsparumą. Kyla klausimų, kiek matuojamas atsparumas, o kiek visai kitokie aspektai (Windle et al., 2011).

Kalbant apie atsparumą ir patirtą šeimos nario smurtą, ankstesniais tyrimais nustatyta, kad smurtą patyrusių vaikų ir paauglių grupės yra stabiliai mažiau atsparios negu smurto nepatyrusių

(Cicchetti, 2013). Vertinant Lietuvos bendros populiacijos paauglius, 91,4 proc. jų turėjo aukštą atsparumo lygį (Kairyte et al., 2023). Tuo tarpu tėvų smurtą patyrusių paauglių imtyse – 10-57 proc. (Cicchetti, 2013; Dubowitz et al., 2016; DuMont, Widom, & Czaja, 2007; Yoon et al., 2023). Patyčių kontekste, tiek patyčių aukos, tiek kurstytojai dažniau pasižymi žemu atsparumu (Moore & Woodcock, 2017). Iki šiol dauguma tyrimų atsparumą vertino arba vienos tėvų smurto rūšies kontekste, arba apjungiant porą skirtingų smurto rūšių patirčių į vieną bendrą smurto rodiklį (Yoon et al., 2023). Šiai dienai nėra daug tyrimų, lyginančių atsparumą tarp skirtingų tėvų smurto rūšių patirčių. Tuo labiau trūksta tyrimų, apjungiančių smurtą patiriamą tiek iš šeimos, tiek iš bendraamžių. Tad dabartinis tyrimas bus vertingas indėlis į augantį atsparumo tyrimų lauką. Egzistuojantys tyrimai, analizuojantys, kuri šeimos nario smurto forma daro didžiausią įtaką atsparumui, nurodo skirtingus rezultatus. Arba nerandama skirtumų atsparumo atžvilgiu (Yoon et al., 2023), arba nurodomas didesnis psichologinio, fizinio smurto ir nepriežiūros neigiamas poveikis (Kairyte et al., 2023). Literatūroje taip pat yra teigiama, kad reikėtų atsargiai lyginti atsparumą tarp vienkartinio ir lėtinio traumavimo, kaip nepriežiūra, atvejų (Ben-David & Johnson-Reid, 2017). Geras atsparumas dažniausiai formuojasi esant normatyviai raidai, geram prisitaikymui (Masten, 2001). Stipresnis šeimos ir bendraamžių smurto poveikis (trukmės, dažnumo, intensyvumo atžvilgiu) yra susijęs su rimtesnėmis neigiamomis pasekmėmis ir, atitinkamai, mažesniu atsparumu (Meng et al., 2018). Tuo pačiu yra visiškai prieštarinių rezultatų, rodančių, kad smurtą patyrę vaikai gali būti ir geriau funkcionuojantys negu smurto nepatyrę (Bolger & Patterson, 2003). Tokio tipo rezultatai yra įkvepiantys, mąstant apie galimas prevencijos strategijas, ir intriguoja toliau tyrinėti atsparumo konceptą.

Lyčių atžvilgiu tyrimai atskleidžia skirtingus rezultatus. Arba nerandama skirtumų tarp lyčių (Dubowitz et al., 2016), arba nurodoma, kad tai merginos, tai vaikinai pasižymi didesniu atsparumu, lyginant su kita (Cicchetti, 2013; Kairyte et al., 2023; Naseem & Munaf, 2020). Panašu, susiduriant su sunkumais, merginos ir vaikinai naudoja skirtingas, kultūriškai suformuotas strategijas, kurių efektyvumas kinta priklausomai nuo situacijos (Naseem & Munaf, 2020). Literatūroje teigiama, kad vaikinų atsparumą palaiko polėkis mažesniai emociniam reaktyvumui, emocijos sulaikymui ir susitūrėjimui sunkumų priešaky (Erdogana, Ozdoganb, & Erdogan, 2015). Tuo tarpu merginos yra labiau linkusios naudotis socialiniais ryšiais, jų parama (Sneed et al., 2016). Atvirumas ir dažesnis komunikavimas apie patiriamus emocinius sunkumus padeda išbūti su jais ir, ilgainiui, atsigausti (Yang et al., 2014). Kaip minėta anksčiau, žemo socioekonominio pragyvenimo bendruomenėse fiksuojami aukštesni smurto rodikliai. Be to, žemesnis pragyvenimo lygis dažnu atveju didina riziką tapti patyčių auka (Armitage, 2021). Atitinkamai, žemo pragyvenimo lygio grupėse atsparumo rodikliai dažnai būna žemesni (Kairyte et al., 2023). Tuo pačiu, remiantis socioekologiniu atsparumo apibrėžimu, negalima brėžti tokios tiesioginės sąsajos. Socioekonominis lygis yra tik vienas iš

individo gyvenimo dedamųjų veiksnių. Atsparumo jis gali semtis iš kitų sričių (Ungar, 2011). Tyrimai, vertinantys atsparumo stabilumą smurto patirčių, kontekste rodo skirtingus rezultatus. Kartais jis išlieka stabilus viename raidos etape, pavyzdžiui, paauglystėje (Kairyte et al., 2023). Tuo pačiu gali kisti tiek į gerą, tiek į blogą pusę net poros metų laikotarpyje ir, ypač, judant tarp raidos etapų (Bolger & Patterson, 2003; Cichetti, 2013; DuMont et al., 2007).

1.4.3 Atsparumo vaidmuo sąsajoje tarp smurto patirčių ir agresyvaus elgesio

Daug tyrimų, nagrinėjančių atsparumą smurto kontekste, vertina agresyvaus elgesio lygius kaip vieną iš atsparumą menančių veiksnių (Ben-David & Jonson-Reid, 2017). Šiuose tyrimuose daroma išvada, kad jeigu tiriamieji, patyrę smurtą, nesielgia agresyviai – jie yra atsparūs šioje srityje. Tai yra, atsparūs probleminei elgesiui (Russotti et al., 2020). Tokių metodologijų tyrimuose merginos pasižymėjo didesniu atsparumu probleminei elgesiui (Yoon et al., 2023). Tačiau tokias tiesiogines išvadas reikia vertinti atsargiai, kadangi aprašyta metodologija nevertina kitų veiksnių, padedančių geriau suprasti sąsajos tarp smurto patirties ir agresyvaus elgesio mechanizmus. Taip pat svarbu paminėti, kad tyrimuose, vertinančiuose atskiras funkcionavimo sritis kaip atsparumo rezultatą, yra pabrėžiamas atsparumo daugialypiškumas. Tiriamieji būdami mažiau atsparūs probleminio elgesio srityje, rodydavo aukštas kompetencijas kitose srityse, pavyzdžiui, akademinėse ir socialinėse (Russotti et al., 2020).

Dar nedaug tyrimų yra nagrinėję atsparumą kaip atskirą konstruklą ryšyje tarp smurto ir agresijos paauglystėje. Tyrimai tik pradeda vertinti galimus atsparumo mediacinius ar moderacinius efektus (Xian, Chen, & Zhao, 2020). Ankstesni tyrimai atskleidė, kad patyrus tėvų taikomą fizinį, psichologinį smurtą, nepriežiūrą atsparumas tokiose srityse kaip geri santykiai su tėvais, jų psichikos sveikatos būklė, geri santykiai su bendraamžiais, išitraukimas į švietimą ir popamokines veiklas, pozityvi mokyklos aplinka, įveikos įgūdžiai, viltis, pozityvus nusitiekimas ateities atžvilgiu mažina riziką paauglystėje elgtis agresyviai (Ben-David & Jonson-Reid, 2017; Holmes et al., 2015; Perkins & Jones, 2004; Russotti et al., 2020). Atskirai išskirti verta dažnai atskleidžiamą atsparumo mediacinį poveikį sąsajai tarp fizinio smurto ir agresijos. Sąsaja buvo stipresnė esant žemam atsparumui tiek paauglystėje, tiek suaugusioje bei tiek bendros populiacijos, tiek klinikinėse imtyse (Chen & Quin, 2020; Dambacher et al., 2022; Holmes et al., 2015). Iki šiol mediacinis atsparumo efektas aiškintas tėvų smurto neigiamu poveikiu vaikų emocijų reguliacijai ir įveikos mechanizmams (Liu & Gao, 2013). Visgi, šiai dienai yra mažai tyrimų, analizuojančių, kurie iš anksčiau išvardintų atsparumo veiksnių yra stipriai paveikiami smurto patirties, o kurie formuojasi nepriklausomai nuo jos ir gali moderuoti sąsają su agresija paauglystėje.

Atsparumo patyčių kontekste tyrimai rodo, kad mokiniai, pasižymintys mažesniu atsparumu, yra didesnėje rizikoje ir kurstyti patyčias, ir tapti patyčių aukomis (Donnon, 2010). Patyčių aukų geri

socialiniai ir emocijų reguliavimo įgūdžiai, artimas ryšys su bendraamžiais bei tėvais, palaikanti namų aplinka ir mažesnis emocinis reaktyvumas mažina neigiamas patyčių pasekmes, įskaitant agresyvų elgesį ir tapimą patyčių kurstytoju (Moore & Woodcock, 2017; Sapouna & Wolke, 2013). Vėlgi, dalis apsauginių atsparumo sričių yra analizuojamos ir dabartiniame tyrime. Nedidelė dalis tyrimų nagrinėja galimus atsparumo mediacinius ir moderacinius efektus būtent agresyvaus elgesio atžvilgiu. Ankstesni tyrimai atskleidė tokių atskirų atsparumo veiksnių kaip šiltas tėvų ir vaiko santykis, socialinė parama, emocijų kontrolė, saviveiksmingumas mediacinį poveikį (Bowes et al., 2010; Bunnet, 2021). Tačiau yra akivaizdus poreikis tyrimams, nagrinėjantiems galimą atsparumo, kaip atskiro konstrukto, poveikį sąsajai tarp patyčių ir agresyvaus elgesio paauglystėje. Lyčių atžvilgiu tyrimai rodo skirtingus rezultatus (Sapouna & Wolke, 2013). Kai kuriuose tyrimuose merginos, netgi būdamos atsparesnės, buvo stipriau paveiktos patyčių negu vaikinai (Gianesini et al., 2015). Tuo tarpu kituose tyrimuose patyčios vienodai veikė atsparumą ir, atitinkamai, agresijos lygius tiek merginų tiek vaikinų grupėse (Turner et al., 2013).

1.5 Dabartinis tyrimas

Apžvelgus visą tyrimų lauką dėliojasi kompleksiškas tėvų ir bendraamžių taikomo smurto, agresijos paauglystėje ir atsparumo sąveikų vaizdinys. Šio darbo tikslas yra išsiaiškinti šias sąveikas ir galimą atsparumo moderacinį poveikį Lietuvos bendros populiacijos paauglių imtyje. Praeiti tyrimai nagrinėjo smurto paplitimą (Želvienė et al., 2020) ir jo sąsajas su psichosocialiniu funkcionavimu bei atsparumu (Giordano, Ragnoli, & Bruno, 2019; Kairyte et al., 2023) Lietuvos paauglių imtyse. Dabartinis tyrimas naujai analizuoja sąsajas tarp patirto smurto, psichologinio atsparumo ir agresyvaus elgesio paauglystėje, atsižvelgdamas į smurtą patirtą tiek šeimoje, tiek tarp bendraamžių.

Siekiant detalai išnagrinėti veiksnius bei sąsajas bus atliekamos įvairios analizės. Visų pirma bus vertinamas tėvų taikomo fizinio, psichologinio smurto, abiejų šių smurto rūšių kartu, nepriežiūros ir susidūrimo su patyčiomis paplitimas tarp Lietuvos paauglių. Taip pat bus renkami duomenys apie tiriamųjų atsparumo ir agresyvaus elgesio lygį. Svarbu paminėti, kad šiame tyrime bus fiksuojamos tiesioginio pobūdžio fizinės ir verbalinės agresijos apraiškos. Bus tikrinami galimi lyčių skirtumai smurto paplitimo, atsparumo ir agresyvaus elgesio rodikliuose. Toliau bus analizuojama, kaip tėvų ir bendraamžių taikomas smurtas prognozuoja paauglių agresijos ir atsparumo lygius bei kaip sąveikauja šie trys kintamieji. Šis tyrimas yra unikalus tuo, kad vertins, kuri iš visų smurto rūšių geriausiai prognozuoja agresyvų elgesį paauglystėje. Tuo labiau, kad bus vertinamas smurtas iš dviejų skirtingų paauglių gyvenimo sričių – šeimos ir bendraamžių. Dauguma iki šiol atliktų tyrimų buvo orientuoti į vieną smurto rūšį arba apjungdavo skirtingų smurto rūšių patirtis į vieną suminį smurto

rodiklį (Yoon et al., 2023). Be to, remiantis įrodymais dėl fizinio ir psichologinio smurto persidengimo (Goldsmith & Freyd, 2005), į analizes papildomai įtraukiama jungtinė šių dviejų smurto rūšių patirtis. Bus analizuojama, kokį poveikį agresijai ir atsparumui turi intensyvesnės, ir fizinio, ir psichologinio smurto kartu, patirtys. Galiausiai tyrimu siekiama išanalizuoti, kokį vaidmenį atlieka atsparumas sąsajoje tarp smurto patirčių ir agresyvaus elgesio paauglystėje. Šis tyrimas yra unikalus tuo, kad atsparumas vertinamas kaip atskiras konstruktas. Be to, naudojamas instrumentas vertina ne tik bendrą atsparumą, bet ir du socioekologinio atsparumo koncepto išskiriamus porūšius – asmeninį ir ateinančią iš šeimos paramos. Tai suteikia unikalią galimybę tikslingiau išanalizuoti, kokį apsauginį vaidmenį sąsajoje tarp smurto ir agresijos atlieka asmeninės savybės ir santykiai su bendraamžiais, lyginant su šeimos parama. Tuo pačiu vertinant, ar atsparumo rūšių vaidmuo skiriasi priklausomai nuo to, ar smurtas patiriamas šeimoje ar tarp bendraamžių. Apibendrinus, daugiasluoksnė analizė suteiks galimybę geriau suprasti tėvų ir bendraamžių smurto poveikį paauglių agresijai ir atsparumui bei sąveikas tarp šių veiksnių. Dabartinis tyrimas gali suteikti įžvalgų apie Lietuvos paauglių intervencinių ir prevencinių strategijų kryptis. Kadangi įtraukiamas ir tarp bendraamžių patiriamas smurtas, gautos įžvalgos gali būti naudingos ir patyčių problemos kontekste.

Tyrimo tikslas yra išanalizuoti sąsajas tarp šeimos nario bei bendraamžių taikomo smurto patirties, psichologinio atsparumo ir agresyvaus elgesio paauglystėje. Tyrimo tikslui pasiekti keliami šie klausimai:

1. Koks yra skirtingų smurto patirčių paplitimas paauglių imtyje ir kaip jis skiriasi pagal lytį?
2. Ar skiriasi paauglių psichologinio atsparumo ir agresyvaus elgesio lygis lyties ir skirtingas smurto patirtis turinčių ir neturinčių paauglių grupėse?
3. Kaip siejasi skirtingų smurto patirčių intensyvumas, psichologinis atsparumas ir agresyvus elgesys paauglystėje?
4. Kuri iš smurto rūšių ar atsparumo tipų geriausiai prognozuoja agresyvų elgesį paauglystėje?
5. Ar skiriasi skirtingą psichologinio atsparumo lygį turinčių paauglių smurto patirčių ir agresyvaus elgesio sąsajos?

Remiantis iki šiol atliktų tyrimų rezultatais keliamos šios hipotezės:

1. Tarp paauglių smurto patirčių labiausiai bus paplitusios patyčios, tada psichologinis, fizinis smurtas, tiek psichologinis tiek fizinis smurtas kartu ir galiausiai nepriežiūra. Merginos patiria daugiau fizinio ir psichologinio smurto negu vaikinai. Nepriežiūra ir patyčios paplitusios panašiu lygiu vaikinių ir merginų grupėse.

2. Agresyvaus elgesio lygis bus didesnis vaikinų grupėje. Atsparumo lygis bus panašus vaikinų ir merginų grupėse.
3. Šeimos nario psichologinį, fizinį smurtą, ir psichologinį, ir fizinį smurtą kartu, nepriežiūrą patyrę ir su patyčiomis susidūrę paaugliai rodo aukštesnius agresyvaus elgesio lygius ir yra mažiau atsparūs negu paaugliai, nepatyrę smurto.
4. Intensyvesnės šeimos nario taikomo psichologinio ir fizinio smurto, ir psichologinio, ir fizinio smurto kartu, nepriežiūros ir patyčių patirtys yra susijusios su aukštesniu agresyvaus elgesio lygiu ir žemesniu atsparumu paauglystėje.
5. Iš visų smurto rūšių, šeimos nario vienu metu taikomo ir fizinio, ir psichologinio smurto patirtis geriausiai prognozuoja agresyvų elgesį paauglystėje.
6. Atsparumas moderuoja sąsają tarp ir fizinio, ir psichologinio smurto kartu patirties bei agresyvaus elgesio paauglystėje – sąsaja yra silpnesnė turint aukštą atsparumo lygį.

2. METODIKA

2.1 Tyrimo dalyviai

Šis magistrinis darbas yra atliktas platesnio mokslinio tyrimo „WEARESAFE“ (liet. „*Esame saugūs*“) kontekste. Mokslinis tyrimas yra atliekamas Vilniaus universiteto mokslininkų. Prieš pradėdant duomenų rinkimą buvo gautas Vilniaus universiteto etikos komisijos leidimas vykdyti tyrimą. Toliau šiame darbe bus aprašomi tik šio magistrinio tyrimo darbo keliami klausimai, naudojami instrumentai, duomenys ir rezultatai.

Šio darbo tyrimo dalyvių imtį sudarė 141 paaugliai. Imties demografiniai duomenys pateikti 1 lentelėje. Dalyviai buvo iš keturių skirtingų valstybinių gimnazijų. Kiekvienoje mokykloje dalyvavo apytiksliai mokinių (28, 33, 39 arba 41 dalyvis). 49,6 proc. imties identifikavo save kaip moteriškos lyties, 46,8 proc. kaip vyriškos lyties ir 3,5 proc. kaip kitos lyties atstovus ar atstoves. Tiriamųjų amžiaus vidurkis lygus 15.43 su 0,61 standartiniu nuokrypiu ($M = 15,43$, $SD = 0,61$). Kalbant apie tiriamųjų šeimas, 75,9 proc. dalyvių bent vienas iš tėvų turi aukštąjį išsilavinimą, 7,1 proc. neturi nė vienas, o 17 proc. dalyvių nežino tikslios situacijos. Didžioji dauguma (78,7 proc.) tiriamųjų nurodė, kad jų šeimos finansinė situacija yra panaši į kitų šeimų. 15,6 proc. dalyvių nurodė gyvenantys geriau nei kitos šeimos, 1,4 proc. – blogiau, o 4,3 proc. įvertinti negalėjo.

1 lentelė. *Demografiniai duomenys*

Kintamieji	<i>N</i>	%
Akademinei klasei		
9	95	67.4
10	46	32.6
Lytis		
Mergina	70	49.6
Vaikinas	66	46.8
Kita	5	3.5
Amžius		
<i>M (SD)</i>	15,43 (0,61)	
Raidos sutrikimai		
Taip	6	4.3
Ne	120	85,1
Sveikatos sunkumai		
Taip	28	19,9
Ne	113	80,1

Psichologo konsultacijos		
Ne	100	70,9
Taip, anksčiau	33	23,4
Taip, dabar	8	5,7
Šeimos tipas		
Abu tėvai	97	68,8
Vienas iš tėvų	36	25,5
Pakaitom	8	5,7
Tėvų (globėjų) išsilavinimas		
Nė vienas neturi aukštojo	10	7,1
Vienas turi aukštąjį	49	34,8
Abu turi aukštąjį	58	41,1
Tėvų (globėjų) darbingumas		
Nė vienas nedirba	1	0,7
Vienas dirba	23	16,3
Abu dirba	115	81,6
Šeimos finansinė padėtis		
Blogesnė nei kitų šeimų	2	1,4
Panaši į kitų šeimų	111	78,7
Geresnė nei kitų šeimų	22	15,6

Pastaba: M – vidurkis; SD – standartinis nuokrypis.

2.2 Įvertinimo būdai

Platesnio mokslinio tyrimo kontekste, kurio ribose atliekamas šis magistrinis tyrimas, buvo gauti leidimai naudoti visus instrumentus. Visi klausimynai buvo pateikti internetinės apklausos formatu, naudojant saugią duomenų rinkimo platformą „LimeSurvey“. Tyrimo dalyviai pildė internetinę apklausą prisijungdami prie platformos per elektroninį įrenginį.

Demografiniai duomenys. Tyrimo dalyviai pateikė šiuos demografinius duomenis: lytį, amžių, akademinę klasę, su kuo iš suaugusiųjų gyvena, ar tėvai (globėjai) turi aukštąjį išsilavinimą, kokia šeimos finansinė padėtis palyginus su kitomis šeimomis, ar dalyvis yra lankęsis arba lankosi pas psichologą dėl patiriamų sunkumų, ar turi sveikatos sunkumų, kurie apsunkina kasdienes veiklas, bei ar yra nustatytas koks nors raidos sutrikimas. Demografinių duomenų anketą sudarė pagrindinės platesnio tyrimo projekto tyrėjos.

Smurto skalės. Vaikų šešių smurto rūšių patirtys fiksuotos Hafstad & Augusti (2019) skalių rinkiniu. Naudotos Želvienė et al. (2020) tyrime parengtos lietuviškos skalių versijos. Bendrą skalę sudaro 37 teiginiai, suskirstyti į šešias atskiras skales, fiksuojančias šeimos nario psichologinio bei fizinio, suaugusiųjų seksualinio, bendraamžių seksualinio smurto, seksualinio smurto internete ir nepriežiūros patirtis. Dabartiniame tyrime analizuojami tik psichologinio ir fizinio smurto bei nepriežiūros skalių duomenys.

Fizinio smurto skalę sudaro šeši teiginiai, nurodantys konkrečius prieš vaiką nukreiptus suaugusiųjų fizinės jėgos naudojimo veiksmus, pavyzdžiui trenkimas, mušimas, stumdymas, spardymas, tampymas už plaukų, žnaibymas ir t.t. Psichologinio smurto skalėje aštuoniais teiginiais nurodomi žodiniai ir simboliniai tėvų veiksmai, kuriais siekiama sukelti vaikui psichologinį skausmą ar baimę (pvz., rėkimas, šaipymasis, įžeidinėjimas, grasinimai, užrakinimas vienoje patalpoje). Abiejose skalėse prašoma nurodyti, ar vaikas per visą savo gyvenimą yra susidūręs su minimomis situacijomis, keturių balų Likerto skalėje, nuo 0 – *Niekada* iki 3 – *Dažnai*. Nepriežiūros skalę sudaro šeši teiginiai, nurodantys įvairius tėvų ar globėjų veiksmus, atspindinčių ilgalaikį fizinių ar psichologinių vaiko poreikių nepatenkinimą (pvz., maisto, higienos, meilės trūkumas, sveikatos poreikių nepatenkinimas). Teiginiai vertinti penkių balų Likerto skalėje, kur 0 – *Niekada*, o 4 – *Labai dažnai*. Visų trijų skalių didesni įverčiai nurodo iš esmės rimtesnę ir dažnesnę šeimos narių smurto ir nepriežiūros patyrimą. Dabartiniame tyrime skalių įverčiai naudojami dvejais būdais: 1. sudedant balus skaičiuojami dalyvių suminiai skalių įverčiai; 2. dalyviai klasifikuojami į dvi grupes patyrusių ir nepatyrusių fizinį arba (ir) psichologinį smurtą bei nepriežiūrą. Buvo laikoma, kad dalyvis patyrė psichologinį, fizinį smurtą bei nepriežiūrą, jeigu į bent vieną iš skalės elementų atsakydavo *Kartais* arba *Dažnai* (≥ 2 taškai).

Ankstesniuose tyrimuose atliktos tiriamosios faktorinės analizės jungtinės psichologinio ir fizinio smurto skalės atveju išskyrė du fizinio ir psichologinio smurto faktorius, pakankamai silpnai koreliuojančius tarpusavyje, kas nurodo, jog skalės vertina skirtingus fenomenus. Taip pat tyrimuose atsispindi geras fizinio ir psichologinio smurto skalių kartu vidinis patikimumas su Cronbach alfa koeficientu judančiu tarp 0,66 ir 0,75 ($0,66 < \alpha < 0,75$) (Sierau et al. 2018). Dabartinio tyrimo imtyje abi skalės yra net aukštesnio vidinio patikimumo su 0,82 Cronbach alfa koeficientu psichologinio smurto skalei ($\alpha = 0,82$) ir 0,79 fizinio smurto skalei ($\alpha = 0,79$). Nepriežiūros skalė taip pat pasižymi aukštu vidiniu patikimumo šioje imtyje su 0,80 Cronbach alfa koeficientu ($\alpha = 0,80$).

Šiame tyrime buvo vertinta dar vienos smurto rūšies patirtis – patyčios mokyklos kontekste. Skalė sudaryta iš trijų teiginių, vertinančių bendrą susidūrimą su patyčiomis iš trijų skirtingų pozicijų. Fiksuojamas patyčių patyrimas („*Kiti mokiniai iš tavęs tyčiojosi?*“), jų stebėjimas („*Matei, kaip kiti tyčiojasi iš kitų mokinių?*“), arba buvimas patyčių kurstytoju („*Tu tyčiojaisi iš kitų mokinių?*“).

mokyklos ribose. Teiginiai vertinami penkių taškų Likerto skalėje, kur 0 – *Niekada*, o 4 – *Keletą kartų per savaitę*. Taip pat kaip ir su kitų smurto rūšių patirčių skalėmis, buvo skaičiuojami suminiai balai ir tiriamieji skirstomi į patyčias patyrusių arba nepatyrusių grupes. Dabartinio tyrimo imtyje ši sudaryta skalė yra gero vidinio patikimumo su Cronbach alfa koeficientu lygiu 0,76 ($\alpha = 0,76$).

Agresijos skalė. Lietuviška versija parengta pagrindinių šio projekto tyrėjų, pagal angliską skalės versiją *Agression scale* (Orpinas & Frankowski, 2001). Klausimynas yra viešai prieinamas naudojimui. Skalę sudaro 11 savistatos klausimų, originaliai skirtų įvertinti vidurinių klasių mokinių agresyvų elgesį, kuris yra nukreiptas prieš bendraamžius ir gali juos fiziškai arba psichologiškai sužeisti. Skalėje prašoma pateikti informaciją, kaip dažnai per pastarąsias 7 dienas mokinys naudojo žodinę agresiją (erzinimą, pravardžiavimą, skatinimą muštis, grasinimą sužaloti ar trenkti), fizinę agresiją (stumdymą, trenkimą, spardymą, mušimąsi) bei patyrė pyktį (greitai supyksta, pyksta didžiąją dienos dalį). Kiekvienas teiginys nurodo vieną agresyvų elgesį (pvz., „*Skatinau kitus muštis*“), kurį pildantysis turi įvertinti 7 balų Likerto skalėje ir atsakyti, kiek kartų taip elgėsi per pastarąją savaitę (nuo 0 – *Nulį kartų*, iki 6 – *Šešis ir daugiau kartų*). Aukštesnis suminis balas rodo dažniau rodomą agresyvų elgesį. Šiame tyrime naudojami tiek suminiai balai, tiek dalyvių klasifikacija į dvi grupes, išskirtas klasterinės analizės metodu: į agresyvius ir neagresyvius. Nustatytas geras originalios skalės anglų kalba vidinis patikimumas, su Cronbacho alfa koeficientu 0,88 ($\alpha = 0,88$) bendrai, bei Cronbacho alfa 0,86 ($\alpha = 0,86$) tik vaikinių ir 0,88 ($\alpha = 0,88$) tik merginų imtyse atskirai (Orpinas & Frankowski, 2001). Tiriamoji faktorinė analizė parodė du faktorius: 1. fizinė ir žodinė agresija; 2. pykčio patyrimas. Abu skalės faktoriai yra stipriai tarpusavy susiję – koreliacija tarp pykčio patyrimo ir bendros agresijos skalės įverčių buvo 0,67, o koreliacija tarp fizinės ir žodinės agresijos ir bendros agresijos skalės įverčių buvo 0,98 (Orpinas & Frankowski, 2001). Klausimyno įverčiai taip pat yra stabilūs laiko atžvilgiu – pildant klausimyną antrą kartą po dviejų metų tarpo, balai tarpusavyje koreliuoja 0,50 ($r = 0,50$). Dabartinio tyrimo imties atžvilgiu skalė taip pat yra gero vidinio patikimumo su bendru Cronbach alfa koeficientu lygiu 0,85 ($\alpha = 0,85$).

Patikslina vaikų ir jaunimo atsparumo matavimo priemonė. Lietuviška versija parengta Giordano et al. (2019) pagal angliską skalės versiją *Child & Youth Resilience Measure-Revised (CYRM-R)* (Jefferies et al., 2018). Klausimynas yra viešai prieinamas naudojimui ir adaptavimui į nacionalines kalbas. Autorių parengtame vadove yra detalios gairės, kaip pritaikyti klausimyną atitinkamai kultūrai. CYRM-R skirta įvertinti 11-23 metų amžiaus jaunuolių atsparumą, atsižvelgiant į jų kultūrinį ir socialinį kontekstą. Klausimyno patikslintą versiją sudaro 17 teiginių. Jie suskirstyti į dvi subskales: vidinis arba asmeninis atsparumas bei globėjo arba santykių atsparumas. Asmeninį atsparumą matuojantys teiginiai (pvz., „*Žmonėms patinka su manimi leisti laiką*“) apima tiek asmeninius, tiek tarpasmeninius aspektus, padedančius asmeniui rasti resursų ir naviguoti tarp jų

sudėtingose situacijose. Tuo tarpu globėjo arba santykių atsparumo subskalės teiginiai (pvz., „*Mano tėvai (globėjai) tikrai manimi rūpinasi*“) vertina santykių su šeima ar pirminiu globėju kokybę ir kiek jų galima pasitelkti kaip resursą sunkioje situacijoje. Šiame tyrime naudojama 5 balų Likerto skalė teiginių įvertinimui. Kiekvienas klausimyno teiginys vertinamas nuo 1 (*Visai ne*) iki 5 (*Labai*). Šiame tyrime naudojami bendri visos skalės ir subskalių įverčiai, apskaičiuoti sudedant visų teiginių įverčius. Taip pat taikant klasterinės analizės metodą dalyviai buvo klasifikuojami į dvi grupes: atsparių ir mažiau atsparių bendrai, asmeninio atsparumo bei globėjų atsparumo atžvilgiu. Didesni suminiai įverčiai nurodo aukštesnį visų rūšių atsparumo lygį. Klausimyno ir jo adaptacijų validumas ir patikimumas vertintas tiek vakarų, tiek artimųjų rytų, Afrikos žemyno kultūrose. Nustatytas geras tiek visos skalės, tiek abiejų subskalių vidinis patikimumas, su Cronbacho alfa koeficientu 0,82 ($\alpha = 0,82$). Rasch analizė išskyrė du asmeninio ir globėjo atsparumo faktorius, gerai fiksuojančius individualius skirtumus atsparumo lygio spektre (atskyrimo indeksai (angl. *separation indexes*) 0,74 ir 0,71 atitinkamai). Dabartinio tyrimo imties atžvilgiu skalė taip pat yra gero vidinio patikimumo su Cronbacho alfa koeficientu lygiu 0,91 visai skalei ($\alpha = 0,91$), 0,84 asmeninio atsparumo subskalei ($\alpha = 0,84$) bei 0,89 globėjų atsparumo subskalei ($\alpha = 0,89$).

2.3 Tyrimo eiga

Tai yra neeksperimentinis kiekybinis skerspjūvio tyrimas. Siekiant surinkti tyrimo dalyvių grupę, atspindinčią Lietuvos bendrą populiaciją, nuspręsta kreiptis į valstybines mokyklas visos šalies mastu. Patogiosios atrankos būdu buvo atrinktos mokyklos iš didmiesčių ir mažesnių miestų. Siekta įtraukti dalyvius iš įvairaus dydžio gyvenviečių dėl apibrėžtų dviejų rizikos veiksnių socialiai nepriimtina, agresyviai ir net nusikalstamai jaunimo elgesiui – didesniuose miestuose pasireiškiantis gyventojų tankumas ir bendruomeniškumo, bei to skatinamos socialinės atsakomybės, trūkumo (Osgood & Chambers, 2003). Visiems tyrimo dalyviams taikyta ta pati tyrimo eiga. Visų keturių atrinktų mokyklų administracija ir mokiniai buvo supažindinti su tyrimo tikslais, eiga, galimomis rizikomis. Buvo išdalinti informuoti sutikimai tėvams ir tyrime dalyvavo tik tie vaikai, kurių bent vienas iš tėvų suteikė raštišką sutikimą. Duomenų rinkimas vykdavo mokyklose, vienos iš pamokų metu. Duomenų rinkimo metu, prieš pildant apklausą, tyrėjos dar kartą išsamiai pristatydavo tyrimą paaugliams. Paaugliai taip pat turėjo laiko individualiai perskaityti informuotą sutikimą ir sutikti dalyvauti tyrime. Jeigu paaugliai nesutikdavo dalyvauti tyrime, toliau anketos jie nepildė ir jų duomenys niekaip nebuvo analizuojami. Dalyviai pildė internetinę anketą saugioje duomenų rinkimo platformoje „LimeSurvey“. Tai darė naudodamiesi asmeniniu mobiliuoju įrenginiu, mokyklos kompiuteriu arba tyrėjų suteiktu planšetiniu kompiuteriu. Visų projekto klausimynų pildymo laikas buvo iki 45 minučių. Šiame magistrinio tyrimo darbe naudojami duomenys tik iš keturių klausimynų.

Visą klausimynų pildymo laiką, iki paskutinio užpildžiusiojo, tyrėjos būdavo pildymo patalpoje ir užtikrino, kad klausimynai būtų pildomi savarankiškai. Taip pat jos buvo prieinamos atsakyti kylančius klausimus bei spręsti technines kliūtis. Baigus pildyti klausimynus dalyviams būdavo pateikta padėkos žinutė bei informacija apie prieinamą nemokamą emocinę paramą.

Šio darbo autorė reikšmingai prisidėjo prie platesnio projekto, įsitraukdama į kiekvieną duomenų rinkimo etapą. Ji aktyviai dalyvavo visuose tyrimo grupės susirinkimuose, kuriuose buvo aptariamas duomenų rinkimo planas, progresas, naudojami instrumentai, kylantys iššūkiai ir galimybės juos spręsti. Darbo autorė taip pat dalyvavo „Paramos vaikams centro“ organizuotuose mokymuose apie nepilnamečių apklausas, raidos iššūkius, ryšio mezgimą ir komunikacijos specifiką su juos turinčiais vaikais. Mokymai praturtino žinias, kurias darbo autorė praktiškai pritaikė projekto duomenų rinkimo metu. Darbo autorė asmeniškai vyko į įvairias ugdymo įstaigas rinkti tyrimo duomenų – pasirūpindavo informuotų sutikimų surinkimu, pristatydavo tyrimą, užtikrino savarankišką pildymą, būdavo prieinama atsakyti klausimus bei spręsti kylančias technines kliūtis. Visi šiame darbe naudojami duomenys yra surinkti asmeniškai darbo autorės. Iš projekto tyrėjų perėmus šiam darbui surinktus duomenis, darbo autorė savarankiškai atliko duomenų analizę, interpretavo ir aprašė rezultatus, parengė literatūros analizę bei visą darbą bendrai.

2.4 Duomenų analizė

Baigus rinkti duomenis, jie buvo apdoroti ir perkelti į *SPSS Statistics 28* programinę įrangą, kuri buvo naudota tolimesnei duomenų analizei. Šia programa skaičiuota aprašomoji statistika (dažnių analizė, vidurkiai, standartiniai nuokrypiai), skalių patikimumas vidinio suderintumo būdu (Cronbach α). Atsparumo bendro įverčio kintamieji buvo normaliai pasiskirstę. Histograma, asimetrijos (2.60) ir eksceso (9.35) rodikliai parodė, kad agresijos bendro įverčio kintamojo duomenys nėra normaliai pasiskirstę ir yra teigiamo poslinkio. Pritaikius k-vidurkių klasterinę analizę tyrimo dalyviai buvo suskirstyti į dvi grupes – retai ir dažnai rodančių agresyvių elgesį. Grupės buvo skirstomos pagal agresyvaus elgesio skalės suminio balo vidurkius, kadangi šis rodiklis yra svarbus tyrimo analizėms ir jo duomenys yra plačiai pasiskirstę.

Tyrimo klausimams atsakyti buvo atliktos kelių tipų analizės. Visų pirma, atlikta dažnių analizė siekiant įvertinti, koks yra skirtingų smurto rūšių patirčių paplitimas paauglių imtyje. Chi kvadratų analizė atlikta siekiant įvertinti smurto rūšių paplitimo pagal lytį. Naudojant t kriterijų nepriklausomoms imtims bei Mann-Whitney kriterijų analizuota, ar skiriasi įvairių smurtą patyrusių ir nepatyrusių paauglių psichologinis atsparumas ir agresyvus elgesys. Spearmano koreliacinės analizės taikytos siekiant išanalizuoti sąsajas tarp skirtingo smurto patirčių intensyvumo,

psichologinio atsparumo ir agresyvus elgesio. Logistinė regresinė analizė atlikta siekiant įvertinti, kaip skirtingos smurto patirtys ir psichologinis atsparumas prognozuoja agresyvų elgesį paauglystėje ir kurie kintamieji turi didžiausią unikalią prognostinę reikšmę. Taip pat analizuoti daugkartiniai moderaciniai modeliai, siekiant geriau suprasti atsparumo vaidmenį sąsajoje tarp smurto patirties bei agresyvaus elgesio paauglystėje.

3. REZULTATAI

3.1 Smurto patirčių paplitimas

Siekiant įvertinti įvairaus smurto rūšių paplitimą tyrimo imtyje bei palyginti paplitimą tarp lyčių buvo naudotas chi kvadrato homogeniškumo kriterijus (2 lentelė). Nustatyta, kad susidūrimas su patyčiomis mokyklos kontekste buvo dažniausiai patirta smurto forma šioje paauglių imtyje (46,8 proc.). Žiūrint į šeimos kontekstą, daugiausiai paaugliai yra patyrę psichologinio smurto (44,7 proc.). Nepriežiūrą ir fizinį smurtą yra patyrę panašus kiekis paauglių (31,9 proc. ir 31,2 proc. atitinkamai). Nepriežiūra ir patyčios paplitusios panašiu lygiu tarp merginų ir vaikinių. Tačiau merginos patyrė daugiau psichologinio ($\chi^2(1, N = 136) = 10,07, p < 0,05$), fizinio ($\chi^2(1, N = 136) = 4,69, p < .05$) bei tiek psichologinio, tiek fizinio smurto kartu ($\chi^2(1, N = 136) = 7,35, p < 0,05$) negu vaikinai.

2 lentelė. Smurto patirčių per gyvenimą paplitimas bendroje imtyje bei vaikinių ir merginų grupėse ($N = 141$)

Smurto rūšis	Iš viso % (N)	Merginos % (n = 70)	Vaikinai % (n = 66)	χ^2	p
Psichologinis	44,7 (63)	28,7 (39)	14,0 (19)	10,07	0,002
Fizinis	31,2 (44)	20,6 (28)	11,0 (15)	4,69	0,030
Psichologinis ir fizinis	27,0 (38)	17,6 (24)	9,6 (13)	7,35	0,007
Nepriežiūra	31,9 (45)	18,4 (25)	12,5 (17)	1,59	0,209
Patyčios	46,8 (66)	25,7 (35)	19,9 (27)	1,13	0,287

Imtyje psichologinis ($M = 2,90, SD = 3,46$), fizinis ($M = 0,87, SD = 1,90$) smurtas, nepriežiūra ($M = 2,22, SD = 3,32$) ir patyčios ($M = 3,04, SD = 2,79$) vidutiniškai patirtos nedideliu intensyvumu, atsižvelgiant į tai, kad aukščiausi įmanomi suminiai skalių balai yra 24, 18, 24 ir 12 atitinkamai. Visų rodiklių standartiniai nuokrypiai yra pakankamai aukšti – imtyje atsispindėjo didelė įvairovė patirčių.

3.2 Atsparumo ir agresyvaus elgesio lygis lyties ir smurtą patyrusių bei nepatyrusių paauglių grupėse

3 lentelėje pateikti bendri tyrimo imties agresyvaus elgesio ir psichologinio atsparumo įvėrių vidurkiai. Agresyvaus elgesio rodikliai rodo, kad šios imties paaugliai vidutiniškai devynis kartus per savaitę disponavo kažkokio tipo agresyviu elgesiu. Šioje imtyje daugiau paauglių pasižymėjo aukštu atsparumu, nei žemu. Bendro atsparumo atžvilgiu 19,85 proc. paauglių

pasižymėjo aukštu, o 15,60 proc. žemu atsparumu. Asmeninio atsparumo atžvilgiu – 21,98 proc. aukštu ir 14,18 proc. žemu. Globėjo atsparumo – 23,40 proc. aukštu ir 18,44 proc. žemu.

3 lentelė. *Agresyvaus elgesio ir psichologinio atsparumo suminių įverčių aprašomoji statistika*

Kintamasis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis
Agresyvus elgesys	9,62	9,72
Bendras atsparumas	66,12	10,53
Asmeninis atsparumas	37,38	6,21
Globėjų atsparumas	28,74	5,43

Siekiant įvertinti, kaip skiriasi agresyvaus elgesio bei psichologinio atsparumo įverčiai lyčių grupėse, buvo taikytas *t* kriterijus nepriklausomoms imtims. Nustatyta, kad agresyvaus elgesio suminių įverčių vidurkiai buvo panašūs ($t(134) = 0,20, p = 0,275$) merginų ($M = 9,74, SD = 10,60$) ir vaikinų ($M = 9,41, SD = 8,91$) grupėse. Be to, merginos ir vaikinai pasižymėjo vienodu bendru ($t(134) = 0,63, p = 0,185$), asmeniniu ($t(134) = 0,23, p = 0,633$) ir globėjo ($t(134) = -0,33, p = 0,197$) atsparumu. Merginų atsparumo įverčių vidurkiai ir standartiniai nuokrypiai: bendro $M = 66,89, SD = 11,40$; asmeninio $M = 38,11, SD = 6,34$; globėjų $M = 28,77, SD = 5,88$. Vaikinų – bendro $M = 65,74, SD = 9,56$; asmeninio – $M = 36,67, SD = 6,08$; globėjų $M = 29,08, SD = 5,88$.

Siekiant įvertinti, kaip skiriasi paauglių agresyvaus elgesio įverčiai skirtingų rūšių smurtą patyrusių ir nepatyrusių paauglių grupėse, buvo taikytas Mann-Whitney kriterijus, kadangi agresijos suminio balo kintamojo duomenys nebuvo normaliai pasiskirstę. Rezultatai rodo (4 lentelė), kad visų šiame tyrime analizuojamų rūšių smurtą patyrę paaugliai pasižymi statistiškai reikšmingai dažnesniu agresyviu elgesiu, lyginant su smurto nepatyrusiais paaugliais.

4 lentelė. *Agresyvaus elgesio įverčių palyginimas smurtą patyrusių ir nepatyrusių paauglių grupėse*

Smurto rūšis	Agresyvaus elgesio įverčiai			
		<i>M(SD)</i>	VR	<i>U</i>
Fizinis	Ne	8,59 (10,60)	63,72	1428,00*
	Taip	11,89 (8,60)	87,05	
Psichologinis	Ne	6,18 (4,78)	56,87	1354,5**
	Taip	13,87 (12,32)	88,5	

4 lentelės tęsinys

Smurto rūšis	Agresyvaus elgesio įverčiai			
		<i>M(SD)</i>	VR	<i>U</i>
Fizinis ir psichologinis	Ne	6,22 (4,97)	46,12	692,50**
	Taip	12,87 (8,86)	73,28	
Nepriežiūra	Ne	7,65 (7,76)	62,53	1347,00**
	Taip	13,82 (12,01)	89,07	
Patyčios	Ne	7,97 (8,30)	62,61	1845,50*
	Taip	11,48 (10,88)	80,54	

Pastaba: VR – vidurkiniai rangai; * $p < 0,05$; ** $p < 0,001$

Atsparumo įverčių palyginimui smurtą patyrusių ir nepatyrusių paauglių grupėse taikytas *t* kriterijus nepriklausomoms imtims. Rezultatai rodo (5 lentelė), jog tai, ar bendro atsparumo lygis skiriasi tarp smurtą patyrusių ir nepatyrusių paauglių priklauso nuo smurto rūšies. Šios imties paaugliai ir paauglės, patyrę psichologinį smurtą ($t(139) = 3,75, p = 0,032$), psichologinį ir fizinį smurtą kartu ($t(108) = 3,74, p = 0,05$) bei nepriežiūrą ($t(139) = 7,12, p = 0,009$) turėjo reikšmingai mažesnius bendro atsparumo įverčius. Fizinį smurtą patyrusių bei susidūrusių su patyčiomis dalyvių bendro atsparumo įverčiai buvo panašūs su šių patirčių neturinčiais paaugliais ($t(139) = 2,71, p = 0,203$). Asmeninio atsparumo lygis nesiskyrė nepriklausomai nuo to, ar buvo patirtas visų analizuojamų šeimos nario rūšių smurtas ir patyčios, ar ne. Tuo tarpu globėjo atsparumo lygis buvo ženkliai žemesnis tarp šeimos nario fizinį ($t(139) = 4,94, p = 0,007$), psichologinį ($t(139) = 6,16, p = 0,002$), kartu fizinį ir psichologinį ($t(108) = 6,44, p < .001$) smurtą, nepriežiūrą ($t(139) = 9,24, p < 0,001$) patyrusių ir netgi su patyčiomis susidūrusių ($t(139) = 4,69, p < 0,001$) dalyvių nei tarp šių patirčių neturinčių paauglių.

5 lentelė. *Atsparumo įverčių palyginimas smurtą patyrusių ir nepatyrusių paauglių grupėse*

	Fizinis		Psichologinis		Fizinis ir psichologinis	
	Ne, <i>M(SD)</i>	Taip, <i>M(SD)</i>	Ne, <i>M(SD)</i>	Taip, <i>M(SD)</i>	Ne, <i>M(SD)</i>	Taip, <i>M(SD)</i>
Bendras	67,70 (9,62)	62,64 (11,66)	68,97 (8,83)	62,59 (11,43)	68,78 (8,99)	61,26 (11,74)
atsparumas	$t(139) = 2,71, p = 0,203$		$t(139) = 3,75, p = 0,032$		$t(108) = 3,74, p = 0,05$	
Asmeninis	37,56 (6,15)	37,00 (6,39)	37,99 (5,83)	36,63 (6,62)	37,82 (5,91)	36,53 (6,54)
atsparumas	$t(139) = 0,49, p = 0,954$		$t(139) = 1,29, p = 0,279$		$t(108) = 1,05, p = 0,57$	
Globėjų	30,14 (4,41)	25,64 (6,18)	30,99 (3,96)	25,95 (5,73)	30,96 (4,02)	24,74 (6,06)
atsparumas	$t(139) = 4,94, p = 0,007$		$t(139) = 6,16, p = 0,002$		$t(108) = 6,44, p < 0,001$	

5 lentelės tęsinys

	Nepriežiūra		Patyčios	
	Ne, <i>M(SD)</i>	Taip, <i>M(SD)</i>	Ne, <i>M(SD)</i>	Taip, <i>M(SD)</i>
Bendras	69,83 (7,91)	58,20 (11,10)	69,80 (9,10)	61,94 (10,54)
atsparumas	$t(139) = 7,12, p = 0,009$		$t(139) = 4,75, p = 0,223$	
Asmeninis	38,81 (5,48)	34,33 (6,62)	39,19 (5,96)	35,33 (5,89)
atsparumas	$t(139) = 4,23, p = 0,078$		$t(139) = 3,86, p = 0,787$	
Globėjų	31,02 (3,37)	23,87 (5,79)	30,61 (3,95)	26,61 (6,09)
atsparumas	$t(139) = 9,24, p < 0,001$		$t(139) = 4,69, p < 0,001$	

3.3 Sąsajos tarp smurto patirčių, atsparumo ir agresyvaus elgesio paauglystėje

Prieš atliekant koreliacines analizes, buvo patikrinta, ar yra tenkinamos visos jos prielaidos. Pagrindinio priklausomojo kintamojo, suminio agresyvaus elgesio įverčio, duomenys nebuvo normaliai pasiskirstę. Pritaikius k-vidurkių klasterinę analizę tiriamieji buvo suskirstyti į dvi grupes – retai, maždaug penkis kartus per savaitę ($N = 100, M = 4,99, SD = 2,86$), ir dažnai, maždaug 20 kartų per savaitę ($N = 41, M = 20,90, SD = 11,24$), rodančių agresyvų elgesį.

Atliktos Spearmano koreliacinės analizės su devyniais priklausomais agresyvaus elgesio bei atsparumo kintamaisiais (6 lentelė). Analizės parodė statistiškai reikšmingas vidutinio stiprumo

teigiamas koreliacijas tarp agresyvaus elgesio paauglystėje ir šeimos nario taikomo psichologinio, fizinio smurto, fizinio ir psichologinio kartu ir nepriežiūros. Taip pat atskleista statistiškai reikšminga, bet silpna teigiama koreliacija su patyčių patirtimis. Visi šie rezultatai rodo, kad intensyvesnė visų analizuojamų tėvų ir bendraamžių smurto rūšių patirtis buvo susijusi su dažnesnėmis agresyvaus elgesio apraiškomis paauglystėje. Atsparumo atveju, aukštesnis agresijos lygis paauglystėje buvo statistiškai reikšmingai, bet silpnai susijęs su žemesniu bendro ($\rho = -0,21, p = 0,001$) ir globėjų ($\rho = -0,22, p = 0,008$) atsparumo lygiu. Tuo tarpu sąsaja tarp asmeninio atsparumo ir agresyvaus elgesio paauglystėje buvo labai silpna ir statistiškai nereikšminga ($\rho = -0,16, p = 0,059$).

Tiek bendro atsparumo, tiek globėjo atsparumo kintamieji statistiškai reikšmingai neigiamai koreliavo su visomis smurto patirtimis. Intensyvesnės tėvų taikomo psichologinio, fizinio smurto, vienu metu ir psichologinio, ir fizinio smurto, nepriežiūros ir patyčių patirtys buvo susijusios su žemesniu bendro ir globėjo atsparumo lygiu paauglystėje. Ypatingai stipriomis neigiamomis sąsajomis pasižymėjo nepriežiūros patirtys su bendru ($\rho = -0,57, p < 0,001$) ir globėjo atsparumu ($\rho = -0,68, p < 0,001$) bei psichologinis smurtas su globėjo atsparumu ($\rho = -0,54, p < 0,001$). Tuo tarpu asmeninis atsparumas statistiškai reikšmingai neigiamai koreliavo tik su dvejomis smurto rūšimis. Rasta vidutiniško stiprumo sąsają su nepriežiūros ($\rho = -0,37, p < 0,001$) ir silpna sąsaja su patyčių patirtimis ($\rho = -0,27, p < 0,001$). Rezultatai neatskleidė statistiškai reikšmingų sąsajų tarp asmeninio atsparumo ir tėvų taikomo fizinio, psichologinio bei šių dviejų smurto rūšių kartu patirčių.

6 lentelė. Agresijos, atsparumo ir smurto patirčių įverčių Spearman koreliacijų koeficientai

Kintamasis	1	2	3	4
1. Agresyvus elgesys				
2. Bendras atsparumas	- 0,21*			
3. Asmeninis atsparumas	- 0,16			
4. Globėjų atsparumas	- 0,22*		0,61**	
5. Psichologinis smurtas	0,33**	- 0,37**	- 0,15	- 0,54**
6. Fizinis smurtas	0,30**	- 0,24*	- 0,06	- 0,40**
7. Psichologinis ir fizinis smurtas	0,38**	- 0,29**	- 0,08	- 0,47**
8. Patyčios	0,27**	- 0,33**	- 0,27**	- 0,31**
9. Nepriežiūra	0,30**	- 0,57**	- 0,37**	- 0,68**

Pastaba: * $p < 0,05$; ** $p < 0,001$;

3.4 Agresyvaus elgesio paauglystėje prognoziniai veiksniai

Siekiant nustatyti, kaip skirtingos smurto patirtys ir psichologinis atsparumas prognozuoja agresyvų elgesį paauglystėje, buvo atlikta logistinė regresinė analizė. Į analizę įtraukti šeši nepriklausomi kintamieji: tolydūs asmeninio ir globėjų atsparumo suminių balų kintamieji bei dichotominiai smurto patirčių kintamieji (tėvų ir psichologinio, ir fizinio smurto kartu, bent vieno iš jų, nepriežiūros ir patyčių), skirstantys tiriamuosius į smurtą patyrusių ir nepatyrusių grupes. Taip pat toliau naudotas dichotominis agresyvaus elgesio kintamasis su dvejomis tiriamųjų grupėmis – retai ($N = 100$, $M = 4,99$, $SD = 2,86$), ir dažnai ($N = 41$, $M = 20,90$, $SD = 11,24$) rodančių agresiją.

Logistinės regresijos modelio visuminis chi kvadrato testas buvo statistiškai reikšmingas ($\chi^2(8) = 33,52$, $p < 0,001$), o tai rodo, kad visas modelis reikšmingai prognozavo agresyvaus elgesio lygį paauglystėje. Gerą modelio atitikimą duomenims indikavo ir statistiškai nereikšmingas Hosmer Lemeshow rodiklis ($\chi^2(8) = 5,08$, $p = 0,749$). Modelis paaiškino 30,20 procentus agresijos kintamojo duomenų pasiskirstymo (Nagelkerkės $R^2 = 0,302$). Tikslių spėjimų procentas 78,00. 5 lentelėje pateikti rezultatai rodo, kad iš visų kintamųjų, psichologinio ir fizinio smurto kartu patirtis ($OR = 6,08$, $p = 0,003$) bei nepriežiūros patirtis ($OR = 4,77$, $p = 0,005$) turi statistiškai reikšmingą prognostinę reikšmę agresyviai elgesiui paauglystėje. Paauglių, patyrusių abiejų rūšių smurtą kartu, tikimybė elgtis agresyviai yra 6,08 karto didesnė nei tų, kurie nepatyrė jokios rūšies smurto. O nepriežiūros patirčių atveju rizika didesnė 4,77 karto.

5 lentelė. *Agresyvaus elgesio prognoziniai veiksniai*

Nepriklausomi kintamieji	Priklausomas kintamasis			
	Agresyvus elgesys			
	OR	p	χ^2	p
Globėjų atsparumas	1,12	0,079	33,52	< 0,001
Asmeninis atsparumas	0,93	0,122		
Psichologinis ir fizinis smurtas kartu	6,08	0,003		
Fizinis arba psichologinis smurtas	3,00	0,051		
Nepriežiūra	4,77	0,005		
Patyčios	1,39	0,476		

3.5 Atsparumo moderacinis poveikis sąsajoms tarp smurto patirčių ir agresyvaus elgesio

Moderaciniai modeliai sudaryti remiantis koreliacinių ir logistinės regresinės analizės rezultatais. Dėl nustatytų visų trijų atsparumo rūšių reikšmingų neigiamų koreliacijų su psichologinio ir fizinio smurto kartu bei nepriežiūros patirtimis (išskyrus vieną nereikšmingą sąsają tarp ir psichologinio bei fizinio smurto kartu ir asmeninio atsparumo) nuspręsta analizuoti galimą moderacinį atsparumo poveikį. Vienu metu taikomas ir fizinis, ir psichologinis smurtas bei nepriežiūra pasižymėjo stipriausiomis prognostinėmis savybėmis agresyviai elgesiui paauglystėje, todėl moderaciniai modeliai buvo sudaromi su šiais dvejais kintamaisiais. Naudojant PROCESS makrokomandą (1 modelis) (Hayes, 2017) buvo atliktos šešios moderacinės analizės: trys su tėvų vienu metu taikomo psichologinio ir fizinio smurto patirtimi bei kiekviena atsparumo rūšimi kaip moderatoriumu ir, atitinkamai, trys su nepriežiūros patirtimis.

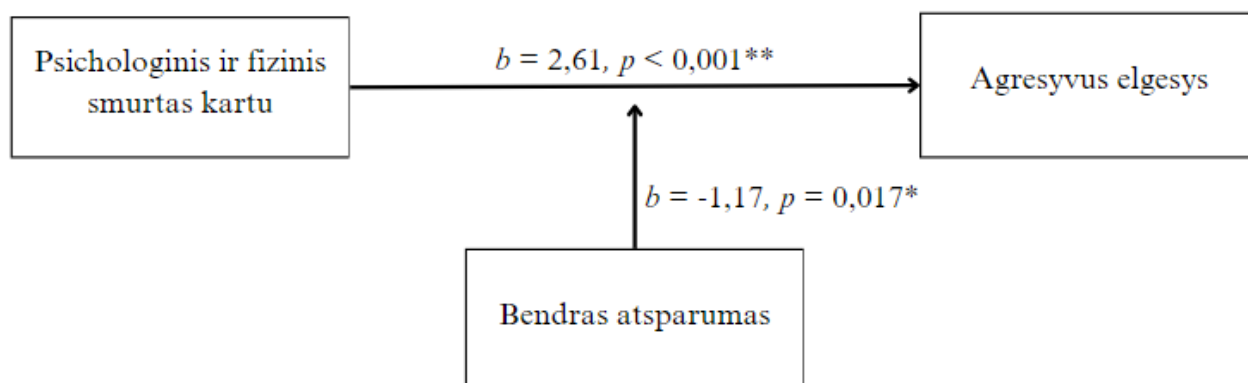
Prieš atliekant moderacines analizes, pritaikius k-vidurkių klasterizavimo metodą, buvo sukurti trys nauji atsparumo kintamieji, skirstantys tiriamuosius į dvi aukšto arba žemo bendro, asmeninio ir globėjo atsparumo grupes. Dichotominis moderatoriaus dėka galima lengviau nustatyti pogrupius su priešingu poveikiu, o tai padeda aiškiau apibrėžti moderavimo poveikį (Hair et al., 2018). Tiriamųjų pasiskirstymas pagal grupes, jų vidurkiai ir standartiniai nuokrypiai pateikti 6 lentelėje.

6 lentelė. *Dichotominių atsparumo kintamųjų aprašomoji statistika*

Kintamasis	Grupė	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Bendras atsparumas	Aukštas	98	71,72	5,94
	Žemas	43	53,35	6,89
Asmeninis atsparumas	Aukštas	90	41,1	3,74
	Žemas	51	30,82	3,78
Globėjo atsparumas	Aukštas	36	21,06	3,73
	Žemas	105	31,37	2,75

Pastaba. *N* – imties dydis; *M* – vidurkis; *SD* – standartiniai nuokrypiai.

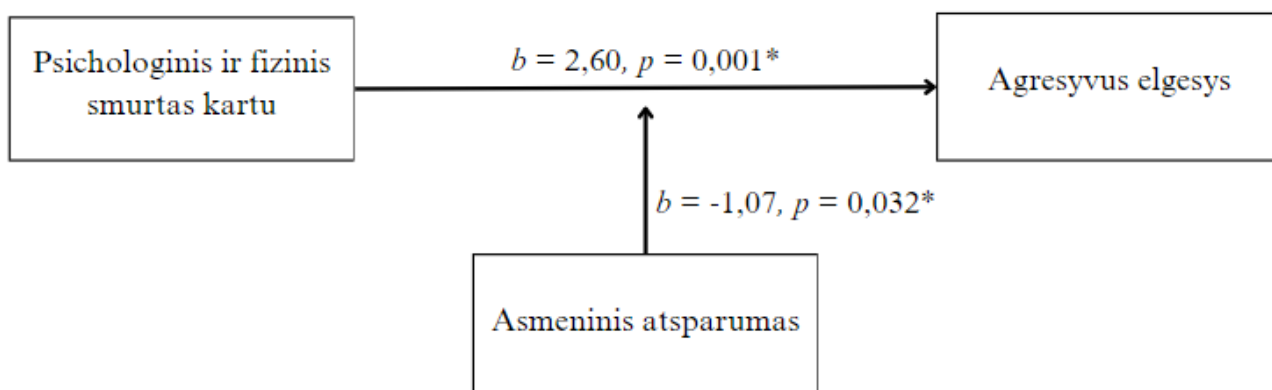
1 paveikslas. Bendro atsparumo moderacinis poveikis sąsajai tarp psichologinio ir fizinio smurto kartu patirties ir agresyvaus elgesio paauglystėje

Pastaba. $^{**} p < 0,001$; $^{*} p < 0,05$; b – nestandartizuotas regresijos koeficientas.

Sąsaja tarp patirto psichologinio ir fizinio smurto ir agresyvaus elgesio paauglystėje yra moderuojama bendro atsparumo lygio. Bendro atsparumo moderacinis modelis paaiškino 28,17 procentus agresijos kintamojo duomenų sklaidos (Nagelkerkės $R^2 = 0,28$). Rezultatai atskleidė reikšmingą sąsają tarp agresyvaus elgesio paauglystėje ir psichologinio ir fizinio smurto patirties kartu ($b = 2,61, p < 0,001, 95\% \text{ CI } [1,11, 4,10]$) bei bendro atsparumo įverčio ($b = 2,15, p = 0,002, 95\% \text{ CI } [0,82, 3,48]$). Buvo nustatytas ryšys tarp patirto ir psichologinio, ir fizinio smurto kartu ir agresyvaus elgesio paauglystėje žemu bendru psichologiniu atsparumu pasižyminčių paauglių grupėje ($b = 1,43, p < 0,001, 95\% \text{ CI } [0,77, 2,10]$), o aukštu bendru atsparumu pasižyminčių paauglių grupėje šio ryšio nebuvo ($b = 0,26, p = 0,464, 95\% \text{ CI } [-0,44, 1,00]$).

2 paveikslas. Asmeninio atsparumo moderacinis poveikis sąsajai tarp psichologinio ir fizinio smurto kartu patirties ir agresyvaus elgesio paauglystėje

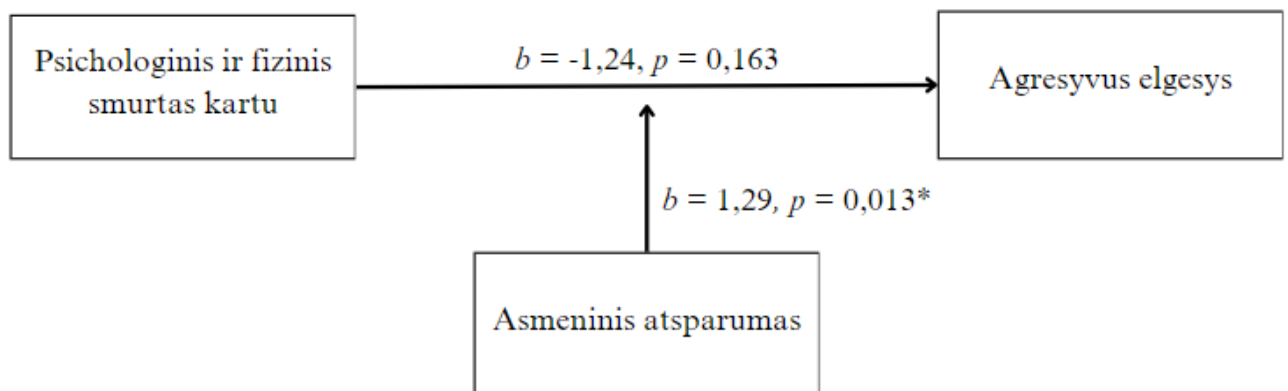

Pastaba. $^{**} p < 0,001$; $^{*} p < 0,05$; b – nestandartizuotas koeficientas.

Sąsaja tarp patirto psichologinio ir fizinio smurto ir agresyvaus elgesio paauglystėje yra moderuojama asmeninio atsparumo lygio. Asmeninio atsparumo moderacinis modelis paaiškino

26,83 procentus agresijos kintamojo duomenų sklaidos (Nagelkerkės $R^2 = 0,27$). Rezultatai atskleidė reikšmingą sąsają tarp psichologinio ir fizinio smurto patirties kartu ($b = 2,60, p = 0,001, 95\% \text{ CI } [1,04, 4,16]$), asmeninio atsparumo įverčio ($b = 1,91, p = 0,005, 95\% \text{ CI } [0,58, 3,25]$) ir agresijos. Buvo nustatytas ryšys tarp patirto ir psichologinio, ir fizinio smurto kartu ir agresyvaus elgesio paauglystėje žemu asmeniniu atsparumu pasižyminčių paauglių grupėje ($b = 1,53, p < 0,001, 95\% \text{ CI } [0,83, 2,23]$), o aukštu asmeniniu atsparumu pasižyminčių paauglių grupėje šio ryšio nebuvo ($b = 0,46, p = 0,185, 95\% \text{ CI } [-0,22, 1,14]$).

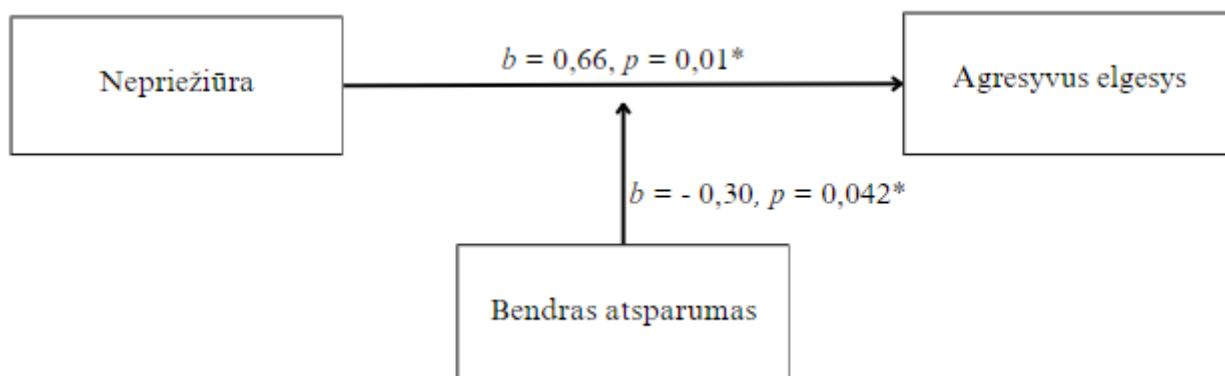
3 paveikslas. *Globėjo atsparumo moderacinis poveikis sąsajai tarp psichologinio ir fizinio smurto kartu patirties ir agresyvaus elgesio paauglystėje*

Pastaba. ** $p < 0,001$; * $p < 0,05$; b – nestandartizuotas koeficientas.

Sąsaja tarp kartu patirto ir psichologinio, ir fizinio smurto ir agresyvaus elgesio paauglystėje yra moderuojama globėjo atsparumo lygio. Globėjų atsparumo moderacinis modelis paaiškino 26,00 procentus agresijos kintamojo duomenų sklaidos (Nagelkerkės $R^2 = 0,26$). Psichologinio ir fizinio smurto patirtis kartu nėra statistiškai reikšmingai susijusi su žemesniu agresyvaus elgesio lygiu ($b = -1,24, p = 0,163, 95\% \text{ CI } [-2,98, 0,50]$). Tuo tarpu aukštesnis globėjo atsparumas šiame modelyje yra statistiškai reikšmingai susijęs su žemesniu agresijos lygiu ($b = -2,09, p = 0,005, 95\% \text{ CI } [-3,55, -0,63]$). Ryšys tarp patirto ir psichologinio, ir fizinio smurto kartu ir agresyvaus elgesio paauglystėje nustatytas tarp aukšto globėjų atsparumo paauglių ($b = 1,34, p < 0,001, 95\% \text{ CI } [0,72, 1,95]$). Žemo globėjų atsparumo paauglių grupėje šio ryšio nebuvo ($b = 0,05, p = 0,908, 95\% \text{ CI } [-0,77, -0,86]$). Nors šiame modelyje sąsaja tarp smurto patirties ir agresyvaus elgesio nebuvo reikšminga, moderacijos analizė atskleidė reikšmingą netiesioginį poveikį per trečiąjį globėjo atsparumo moderuojantį kintamąjį. Nors aukštesnis globėjo atsparumas susijęs su žemesne agresija, šiame modelyje esant aukštesniam atsparumui sąsaja tarp psichologinio ir fizinio smurto kartu ir agresijos paauglystėje yra stipresnė.

4 paveikslas. Bendro atsparumo moderacinis poveikis sąsajai tarp nepriežiūros patirties ir agresyvaus elgesio paauglystėje

Pastaba. * $p < 0,05$; b – nestandardizuotas koeficientas.

Iš visų trijų moderacinių modelių su nepriežiūros patirtimi, sąsaja tarp patirtos nepriežiūros ir agresyvaus elgesio paauglystėje yra moderuojama tik bendro atsparumo lygio. Šis modelis paaiškino 18,74 procentus agresijos kintamojo duomenų sklaidos (Nagelkerkės $R^2 = 0,19$). Rezultatai atskleidė reikšmingą sąsają tarp agresijos paauglystėje ir nepriežiūros patirties ($b = 0,66, p = 0,012, 95\% \text{ CI } [0,15, 1,18]$) bei bendro atsparumo įverčio ($b = 1,39, p = 0,013, 95\% \text{ CI } [0,29, 2,50]$). Buvo nustatytas ryšys tarp patirtos nepriežiūros ir agresyvaus elgesio paauglystėje žemu bendru atsparumu pasižyminčių paauglių grupėje ($b = 0,37, p = 0,004, 95\% \text{ CI } [0,12, 0,61]$), o aukštu bendru atsparumu pasižyminčių paauglių grupėje šio ryšio nebuvo ($b = 0,07, p = 0,365, 95\% \text{ CI } [-0,08, 0,21]$). Kiti du moderaciniai modeliai su likusiomis dvejomis atsparumo rūšimis neatskleidė statistiškai reikšmingų asmeninio ($b = - 0,07, p = 0,606, 95\% \text{ CI } [- 0,31, 0,18]$) ir globėjo ($b = 0,25, p = 0,082, 95\% \text{ CI } [- 0,03, 0,54]$) atsparumo moderacinių poveikių sąsajai tarp nepriežiūros patirties ir agresyvaus elgesio paauglystėje.

4. REZULTATŲ APTARIMAS

Dabartiniu tyrimu buvo siekiama išanalizuoti sąsajas tarp šeimos nario ir bendraamžių taikomo smurto patirčių, agresyvaus elgesio ir atsparumo paauglystėje. Rezultatai rodo, kad visos smurto patirtys buvo susijusios su aukštesniu agresyvaus elgesio lygiu paauglystėje. Tačiau geriausiai agresyvų elgesį paauglystėje prognozavo šeimos nario, o ne bendraamžių taikomas smurtas. Specifiškai vienu metu taikomo ir fizinio, ir psichologinio smurto bei nepriežiūros patirtys kėlė didžiausią riziką elgtis agresyviai paauglystėje. Kadangi šis darbas paremtas socioekologiniu atsparumo konceptu (Ungar, 2011), buvo vertintas iš skirtingų gyvenimo sričių ateinantis atsparumas bei jo sąsajos su smurto patirtimis ir agresyviu elgesiu. Asmeninis atsparumas, kylantis iš socialinių santykių, įsitraukimo į mokyklos bendruomenę, mokymąsi išryškėjo kaip mažiau nuo visų smurto rūšių priklausomas konstruktas. Tuo tarpu globėjų atsparumas, kylantis iš šeimos paramos, buvo stipriai neigiamai veikiamas tiek tėvų, tiek bendraamžių taikomo smurto. Asmeninis atsparumas, priešingai bendram ir globėjo, taip pat buvo nesusijęs su agresyvaus elgesio lygiu. Atrasti skirtingo pobūdžio moderaciniai atsparumo poveikiai sąsajoms tarp nepriežiūros bei vienu metu taikomo ir fizinio, ir psichologinio smurto patirčių ir agresyvaus elgesio paauglystėje. Aukštas bendras ir asmeninis atsparumas silpnino sąsają tarp smurto patirčių ir agresyvaus elgesio paauglystėje. Tuo tarpu aukštas globėjo atsparumas didino riziką elgtis agresyviai, patyrus tėvų vienu metu taikomą psichologinį ir fizinį smurtą. Skirtingi moderaciniai poveikiai suteikia daug įdomių įžvalgų apie atsparumo daugiasluoksniškumą ir įvairiapusį vaidmenį smurto ir agresijos kontekste. Panašu, kad tiek nepriklausomi vienas nuo kito, tiek sąveikaujantys asmeniniai ir išoriniai resursai gali būti atsparumo šaltiniu ir padėti išvengti tokių neigiamų smurto pasekmių kaip polinkis į agresiją (Giordano et al., 2020).

Smurto paplitimo rezultatai rodo, kad šios imties Lietuvos paaugliai šeimos nario ir bendraamžių taikomą smurtą patyrė ištis dažnai, bet sąlyginai nedideliu intensyvumu. Nuo 27 iki 46,8 procentų šio tyrimo paauglių patyrė psichologinį, fizinį smurtą šeimoje, nepriežiūrą bei susidūrė su patyčiomis mokykloje. Šie paplitimo rodikliai yra iš esmės aukštesnis negu Europos (World Health Organisation, 2013). Tačiau jie sutampa su ankstesniais Lietuvoje atliktais tyrimais, vertinusiai tėvų smurto paplitimą paauglių imtyse (Kairyte et al., 2023; Giordano et al., 2019; Želvienė et al., 2020). Vis dėlto, dabartinio tyrimo imtis išsiskiria neįprastai dažnomis nepriežiūros patirtimis (31,9 proc.). Lietuvos žymiai aukštesnius negu Europos smurto prieš vaikus rodiklius, galima aiškinti atsiremiant į visuomenės požiūrį į smurtą ir auklėjimą. Fizinės vaikų bausmės teisiškai uždraustos tik 2017 m. pradžioje. Gali būti, kad Lietuvos visuomenei reikia daugiau laiko persiorientuoti ir iš naujo apsibrėžti, kas yra priimtinas vaikų auklėjimas (Želvienė et al., 2020). Įdomu tai, kad fizinį smurtą

atskirai, bei ir fizinį, ir psichologinį vienu metu paaugliai patyrė panašiu lygiu. Šis rezultatas patvirtina literatūroje keliamą prielaidą, kad fizinis tėvų smurtas yra neišvengiamai lydimas psichologinio smurto (Goldsmith & Freyd, 2005). Tai, kad merginos patiria daugiau psichologinio smurto negu vaikinai, atitinka bendrą daugelio tyrimų statistiką. Tačiau aukštesni fizinio smurto patirčių rodikliai merginų grupėje, atrodo, yra būdingi specifiškai Lietuvos visuomenei (Želvienė et al., 2020). Galvojant apie priežastis, svarbu atsižvelgti į sociokultūrinius aspektus. Smurto artimoje aplinkoje statistika stabiliai rodo neproporcingai didesnius nukentėjusių moterų rodiklius (Baltijos tyrimai, 2020). Tai byloja apie stiprią patriarchalinę visuomenę. Įtvirtinti tradiciniai lyčių vaidmenys skatina lyčių nelygybę, galios disbalansą, dėl kurio mergaitės ir moterys atsiduria pažeidžiamoje pozicijoje patirti smurtą (Rudman & Glick, 2021). Grįžtant prie patyčių, tai yra labiausiai paplitusi smurto rūšis tarp paauglių. Deja, negalima tiesiogiai lyginti paplitimo su ankstesnių tyrimų rodikliais, kadangi juose susidūrimas su patyčiomis vertintas vadovaujantis kitokiu laiko kriterijumi (Cosma et al., 2024). Šioje imtyje merginos ir vaikinai susidūrė su patyčiomis panašiu lygiu. Visgi ankstesni tyrimai teigė, kad nors merginos ir vaikinai patiria patyčias panašiu lygiu, merginos rečiau būna jų kurstytojomis (Cosma et al., 2024). Gali būti, kad šis lyčių skirtumas nebuvo pakankamai gerai užčiuoptas dabartiniame tyrime dėl to, kad patyčių paplitimas vertintas remiantis bendru įverčiu, apimančiu tiek buvimo patyčių auka, tiek kurstytoju, tiek stebėtoju patirtis. Reikėtų detalesnio patyčių paplitimo tyrimo, išskirstančio kiekvieną poziciją atskirai. Apibendrinus, dabartiniai rezultatai tik dalinai sutampa su ankstesniuose tyrimuose nurodytais smurto paplitimo rodikliais. Reikėtų daugiau vienodų metodologijų tyrimų su didesnėmis imtimis prieš apibendrinant skirtingų smurto rūšių paplitimą tarp Lietuvos paauglių.

Agresyvaus elgesio rodikliai nurodė, kad dabartinės imties paaugliai vidutiniškai devynis kartus per savaitę atlikdavo kažkokio tipo fizinės ar žodinės agresiją veiksmą. Įsivaizduojant tai realybėje, rodiklis atrodo nepaprastai aukštas. Dar įdomiau yra tai, kad tiesioginės fizinės ir žodinės agresijos lygis buvo panašus merginų ir vaikinų tarpe. Tai yra netikėta, kadangi tradiciškai vyriškoji lytis yra laikoma agresyvesne (Björkqvist, 2018). Šį neįprastai aukštą agresijos lygį merginų grupėje svarbu vertinti atsižvelgiant į kitus dabartinio tyrimo rezultatus. Atitinkamai literatūroje gerai apibrėžtai tendencijai (Anthonysamy & Zimmer-Gembeck, 2007), šio tyrimo imties paaugliai, patyrę visas analizuotas šeimos ir bendraamžių taikomo smurto rūšis, elgiasi agresyviai dažniau negu smurto patirčių neturintys paaugliai. Be to, dabartiniai rezultatai patvirtina, kad, intensyvesnės smurto patirtys yra susijusios su aukštesniais agresijos lygiais (Appleyard, 2005). Grįžtant prie neįprastai aukšto merginų agresyvaus elgesio lygio, svarbu prisiminti, kad šioje imtyje jos patyrė daugiau fizinio, psichologinio smurto ir abi šias smurto rūšis kartu negu vaikinai. Gali būti, kad rimtesnės smurto patirtys paskatino aukštesnius merginų agresijos lygius, pasiekusius vaikinų rodiklius. Toliau

galvojant apie šio rezultato priežastis, norisi atsižvelgti į pastarųjų metų geopolitinį kontekstą. Dėl Rusijos invazijos į Ukrainą, Izraelio ir Palestinos konflikto, pastaruosius du metus žmonės kasdien žiniasklaidoje susiduria su karo žiaurumais, visuomeniniu smurtu ir jo pasekmėmis. Tyrimais įrodyta, kad susidūrimas su smurtu per žiniasklaidos priemones skatina agresyvų elgesį vaikystėje ir paauglystėje (Huesmann et al., 2003). Jau dabar apie Rusijos karo Ukrainoje poveikį atliekami tyrimai rodo, kad žmonės, pastoviai sekantys karo eigą, yra tolerantiškesni smurtui ir labiau linkę asmeniškai pakenkti kitam asmeniui (Timmer et al., 2023). Tad gali būti, kad smurto ir agresijos normalizavimas karo konfliktų kontekste, kartu su aukštesniais smurto rodikliais merginų tarpe, prisidėjo prie aukštesnio merginų tiesioginės agresijos lygio. Šią pirminę prielaidą ir galimus jos mechanizmus reikėtų tikrinti tolimesniais tyrimais.

Šios imties merginos ir vaikinai pasižymėjo panašiu bendro atsparumo lygiu. Kitas Lietuvos paauglių atsparumą nagrinėjęs tyrimas atskleidė tyrimuose rečiau pasitaikantį rezultatą – aukštesnius atsparumo lygius vaikinų grupėje (Kairyte et al., 2023). Gaunami skirtingi rezultatai patvirtina poreikį atlikti daugiau tyrimų su didesnėmis Lietuvos paauglių imtimis ir panašiomis metodologijomis, siekiant nustatyti aiškesnę sąsają tarp atsparumo ir lyties. Atsparumas smurto patirčių kontekste bus analizuojamas daugiau dėmesio skiriant dviem atsparumo porūšiams – asmeniniui, ateinančiam iš paauglių socialinės aplinkos, išitraukimo į švietimą, ir globėjų, arba kitaip, šeimos paramos. Tai padeda detaliau suprasti, kokį vaidmenį smurto akivaizdoje atlieka skirtingų paauglių gyvenimo sričių atsparumas. Pirmiausia bus apžvelgtas atsparumas tėvų smurto kontekste.

Rezultatai rodo, kad globėjo atsparumas yra stipriai veikiamas smurto, patiriamo šeimoje. Fizinį, psichologinį smurtą ir nepriežiūrą patyrę paaugliai pasižymėjo žemu globėjų atsparumu. Nenuostabu, kad tėvų taikomas fizinis, psichologinis smurtas ir nepriežiūra neigiamai veikia jų santykį su vaikais. Fizinio ir psichologinio smurto kontekste, tėvai, turėdami būti saugumo šaltiniu, tampa bauginančia ir grėsminga figūra (Silverman & Lieberman, 1999). Nepriežiūros atveju, be fizinių poreikių nepatenkinimo, tėvų auklėjimas pasižymi emocinės šilumos, meilės, palaikymo trūkumu (Ben-David & Johnson-Reid, 2017). Abiejų tipų patirtys yra prastų, sudėtingų tėvų ir vaikų santykių pamatas visais raidos etapais ir ypač paauglystėje (Song et al., 2023). Ankstesni tyrimai yra atskleidę mediacinį tėvų ir vaikų santykių kokybės poveikį sąsajai tarp smurto šeimoje patirties ir psichikos sveikatos sunkumų paauglystėje (Smetana, Campione-Barr, & Metzger, 2006; Song et al., 2023). Taip pat yra daug įrodymų, kad geri ir palaikantys santykiai su tėvais yra svarbus atsparumo šaltinis tiek bendrai, tiek smurto akivaizdoje (Afifi & MacMillan, 2011). Tad smurto akivaizdoje sugadinamas tėvų ir vaikų santykis paaiškina dabartinį rezultatą globėjo atsparumo atžvilgiu.

Asmeninis atsparumas ryškėja kaip mažiau tėvų smurto patirčių veikiamas konstruktas. Jo lygiai nesiskyrė tarp visų rūšių smurtą patyrusių ir nepatyrusių paauglių grupių. Panašu, kad tėvų smurto akivaizdoje, paaugliai gali rasti atramą kitose gyvenimo srityse, kaip santykiai su bendraamžiais, mokyklos bendruomenė, atsidavimas mokslui. Ankstesni atsparumo tėvų smurto kontekste tyrimai taip pat yra nurodę socialinius santykius ir atsidavimą mokymuisi kaip veiksnius, ypatingai skatinančius atsparumą ir geresnę prisitaikymą (Afifi & MacMillan, 2011; Ben-David & Jonson-Reid, 2017). Priešingai ankstesnių tyrimų rezultatams, šiame tyrime nebuvo rasta sąsaja tarp asmeninio atsparumo bei intensyvesnės ir psichologinio, ir fizinio smurto kartu patirties. Kaip minėta, intensyvus tėvų smurtas neigiamai veikia vaikų mentalizacijos įgūdžius, moko neadaptyvių konflikto sprendimo būdų, pavyzdžiui, agresijos naudojimo (Fonagy, 2018; Pflatz et al., 2022). Dėl to vaikai, patyrę smurtą, dažnai susiduria su socialinių iššūkiais, sunkiai mezga santykius su bendraamžiais (Lansford et al., 2002). Tuo pačiu svarbu grįžti prie socioekologinio atsparumo apibrėžimo, teigiančio, kad atsparumas yra daugiasluksnis ir įvairialypis. Jeigu asmeninis atsparumas išties yra mažiau veikiamas smurto patirčių, tai gali lemti ir kitokius paauglių įveikos mechanizmus. Galima kelti prielaidą, kad tėvams taikant įvairiapusį, platesnio masto smurtą, vaikų akyse yra visiškai sugriaunamas jų, kaip paramos šaltinio, įvaizdis (Kobak et al., 2006). Dėl to atsiranda poreikis persiorientuoti ir paramos ieškoti kituose santykiuose (Yearwood et al., 2019). Paauglystėje šeimos vaidmuo mažėja ir santykiai su bendraamžiais, mokyklos bendruomenė tampa svarbiais veiksniais, formuojančiais jauną žmogų (Barnes et al., 2007). Patiriant smurtą šeimoje, šie veiksniai gali tapti didžiuliu resursu (Russotti et al., 2020). Toks išgyvenimo mechanizmas stiprina asmeninio atsparumo sritį ir ji, kaip rodo rezultatai, tampa nepriklausoma nuo tėvų smurto.

Visgi svarbu atkreipti dėmesį, kad nepaisant to, kad šio tyrimo paauglių asmeninio atsparumo lygiai nebuvo ženkliai paveikti smurto patirties, rezultatai parodė reikšmingą sąsają su nepriežiūros patirtimis. Iš visų tėvų smurto rūšių, tik intensyvesnės nepriežiūros patirtys buvo susijusios su žemesniu asmeniniu atsparumu. Verta pabrėžti, kad toks pats rezultatas rastas ir globėjo, ir bendro atsparumo įverčių atžvilgiu. Tai patvirtina literatūroje keliamą prielaidą, kad lyginant su fiziniu ir psichologiniu smurtu, nepriežiūros kontekste galimai veikia kitokie atsparumo mechanizmai (Bonanno & Diminich, 2013). Nepriežiūra dažnai būna lėtinė (Johnson-Reid et al., 2003). Lėtinis traumavimas iš pamatų paveikia vaiko raidą ir atsparumą per skirtingas gyvenimo sferas (Bonanno & Diminich, 2013; van der Kolk, 2005). Nepriežiūros metu be maisto, gerų gyvenimo sąlygų trūkumo, neabejotinai kenčia vaiko emocinė raida, mentalizacijos įgūdžiai ir psichikos sveikata (Ben-David & Johnson-Reid, 2017). Sunku funkcionuoti, įsitraukti į mokymąsi, kurti santykius su bendraamžiais, kai nėra patenkinti baziniai fiziniai ir psichologiniai poreikiai.

Žvelgiant į bendraamžių smurtą, intensyvesnė patyčių patirtis yra susijusi su žemesniu tiek globėjų, tiek asmeniniu atsparumu. Ankstesni tyrimai taip pat atskleidė, kad tiek patyčių kurstytojai, tiek aukos pasižymi žemesniu atsparumu (Moore & Woodcock, 2017). Šiame tyrime susidūrimas su patyčiomis buvo vertintas vienu bendru įverčiu, nenagrinėjant kiekvienos pozicijos sąveikos su atsparumu atskirai. Tad šiuo atžvilgiu galima tik kelti prielaidas, kurias reikėtų patikrinti tolimesniais tyrimais. Bendrai, galima teigti, kad patyčios tiesiogiai veikia būtent asmeninio atsparumo sritis. Jų patyrimas iš aukos pozicijos yra atspindys prastų santykių su dalimi bendraamžių ir mažesnio polėkio įsitraukti į priešišką mokyklos bendruomenę (Huang, 2022; Sigurdson et al., 2015). Sunkiau rasti paaiškinimą dėl patyčių patirties ir žemo globėjo atsparumo sąsajos, kadangi ankstesniuose tyrimuose geras santykis su šeima ir jos parama buvo patyčių aukų atsparumą skatinantis veiksnys (Bowes et al., 2010). Tuo pačiu, sunkumų akivaizdoje paaugliai renkasi skirtingus įveikos būdus, pagal jiems prieinamus resursus. Patyčios neabejotinai veikia paauglių emocinę būseną (Armitage, 2021), kuri atsispindi namuose. Dirglumas, polinkis nesidalinti sunkumais ir atsiriboti gali neigiamai veikti santykius su tėvais (Greef & Van den Berg, 2013). Tokiu atveju, šeima netampa atsparumo šaltiniu patyčių akivaizdoje. Žvelgiant iš patyčių kurstytojo perspektyvos, svarbu prisiminti, kad tai yra vienas iš agresijos išraiškos būdų (Turhan, 2022). Polinkis į agresyvų elgesį gali paaiškinti žemesnius tiek asmeninio, tiek globėjo atsparumo įverčius. Asmeninis atsparumas apima socialinę paauglių gyvenimo sritį. Kai minėta, dažnas agresyvus elgesys yra siejamas su prastu prisitaikymu ir socialiniais sunkumais (Card et al., 2014). Tuo pačiu tyrimai rodo, kad prasta tėvų ir vaikų santykių kokybė, nepakankama tėvų priežiūra, jų neprieinamumas stiprina paauglių polinkį į agresyvų, probleminį elgesį (Olson et al., 2023). Be to, dabartinio ir ankstesnių tyrimų rezultatai rodo, kad tėvų smurto patirtys, susijusios su žemu globėjo atsparumu, didina riziką elgtis agresyviai paauglystėje (Anthonysamy & Zimmer-Gembeck, 2007). Akivaizdu, kad yra daug galimų susidūrimo su patyčiomis bei globėjo ir asmeninio atsparumo sąveikų variantų. Visas šias prielaidas reikėtų tikrinti tolimesniais tyrimais, kuriuose būtų išskirtos visos trys susidūrimo su patyčiomis formos.

Ankstesni tyrimai atskleidė, kad agresyviai besielgiantys paaugliai pasižymi žemu atsparumu (Nasem & Munaf, 2020). Visgi šiame tyrime, asmeninis atsparumas nebuvo susijęs su agresyviu elgesiu. Šis rezultatas yra kiek netikėtas, grįžtant prie to, kad agresyvus elgesys yra laikomas neadaptaviu, keliančiu iššūkių socialinėje plotmėje (Card et al., 2014). Tai kad agresyvus elgesys nepaveikia paauglių socialinių santykių kokybės, gali signalizuoti, kad jis yra moraliai priimtinas. Smurto normalizavimas yra būdingas probleminio elgesio ir delinkvenčių paauglių grupėms (Kerig et al., 2010). Tačiau šis tyrimas atliktas su bendros populiacijos paaugliais. Nebuvo vertintas platesnis polinkis į probleminį elgesį. Tad šiame kontekste galima grįžti prie anksčiau aptarto visuomeninio polinkio normalizuoti agresiją karo akivaizdoje (Timmer et al., 2023). Gali būti, kad agresyvaus

elgesio apraiškos tapo labiau toleruojamos dabartinėje paauglių realybėje ir dėl to neturi didelio neigiamo poveikio tokioms asmeninio atsparumo sritims kaip santykiai su bendraamžiais, priklausymas mokyklos bendruomenei. Be to, sąsajos tarp agresijos ir atsparumo literatūroje dažniausiai tyrinėjamos ne tiesiogiai, o papildomų veiksmų kontekste, kaip pavyzdžiui, smurto patirtys (Afifi & MacMillan, 2011). Tad daugiau informacijos suteiks moderacinių atsparumo poveikių sąsajai tarp smurto ir agresyvaus elgesio rezultatų aptarimas.

Prieš tai svarbu aptarti dar vienos unikalios analizės rezultatus. Šis tyrimas žengė papildomą žingsnį nuo sąsajų analizių ir vertino, kurie iš atsparumo ir smurto patirčių veiksmų visgi geriausiai prognozuoja agresyvų elgesį paauglystėje. Rezultatai atskleidė, kad tėvų vienu metu taikomo fizinio ir psichologinio smurto bei nepriežiūros patirtys labiausiai didina riziką elgtis agresyviai paauglystėje. Visų pirma, tai rodo, kad šeimoje patiriamas smurtas yra rimtesnis prognostinis veiksnys negu bendraamžių smurtas. Paauglių socialinė aplinka, jai būdingos nuostatos į agresiją turi kiek mažiau veikia polinkį į agresiją, negu šeimoje patiriamas smurtas. Šis rezultatas vertingai prisideda prie šio mokslinio lauko, kadangi sunku rasti tyrimus, lyginusius smurto, patiriamo skirtingose paauglio gyvenimo srityse, poveikį agresyvaus elgesio raidai. Nepriežiūra ir vienu metu patiriamas tiek psichologinis, tiek fizinis smurtas yra klasifikuojami kaip platesnio pobūdžio smurto formos (Goldsmith & Freyd, 2005). Nepriežiūra taip pat gali būti tiek emocinė, tiek fizinė (Ben-David & Johnson-Reid, 2017). Ankstesni tyrimai yra atskleidę, kad poros smurto rūšių kartu, intensyvesnės formos ir ilgalaikis jų patyrimas ypatingai neigiamai veikia vaiko funkcionavimą, įskaitant agresyvų elgesį (Appleyard, 2005). Nors šiame tyrime nebuvo vertinta patirto smurto trukmė, žinoma, kad nepriežiūra dažnai būna lėtinė (Johnson-Reid et al., 2003). Be to, daugelis tyrimų yra užfiksavę, kad tėvų taikomo fizinio smurto patirtis stipriai prisideda prie agresyvaus elgesio raidos per socialinio mokymosi perspektyvą (Anthony & Zimmer-Gembeck, 2007). Apjungus visus aspektus, galima kelti prielaidą, kad būtent intensyvesnis, poros smurto rūšių vienu metu patyrimas kelia didžiausią riziką elgtis agresyviai paauglystėje.

Visi iki šiol aptarti rezultatai bei galimi jų paaiškinimai susigula atsparumo vaidmens sąsajoje tarp smurto patirčių ir agresyvaus elgesio paauglystėje. Dabartinis darbas prisideda prie dar jauno tyrimų lauko, nagrinėjančio atsparumo moderacines savybes smurto patirčių ir agresijos kontekste. Atrasti moderaciniai atsparumo poveikiai atskleidžia jį kaip bent dalinai nepriklausomai nuo smurto patirčių besivystantį konstruklą. Aukštas bendras ir asmeninis atsparumas silpnino sąsają tarp vienu metu patirto ir psichologinio, ir fizinio smurto bei agresyvaus elgesio paauglystėje. Šis rezultatas prisideda prie ankstesnių tyrimų taip pat atskleidusių, kad geri socialiniai įgūdžiai, santykiai su bendraamžiais, įsitraukimas į švietimą, teigiama mokyklos aplinka, šeimos parama mažina riziką paauglystėje elgtis agresyviai (Holmes et al., 2015; Russotti et al., 2020). Be to, dabartinis tyrimas

parodė, kad asmeninio atsparumo sritys yra mažiau veikiamos tėvų smurto. Tad jos gali būti svarbiu resursu smurto šeimoje akivaizdoje (Ben-David & Jonson-Reid, 2017). Tuo tarpu globėjo atsparumo moderacinis efektas buvo priešingas. Patyrus psichologinį ir fizinį smurtą kartu, geri santykiai su šeima didino agresyvaus elgesio riziką. Ankstesni tyrimai nėra atskleidę panašių efektų, tad šį neįprastą rezultatą aiškinti galima tik keliant visiškai pirmines prielaidas. Pavyzdžiui, preziumuojant, kad tėvų psichologinis ir fizinis smurtas buvo ne ilgalaikė, o neįprasta ir nauja patirtis. Paauglystės etapas pasižymi auklėjimo iššūkiais, padažnėjusiais konfliktais, kartais vedančiais prie kritinių, iki tol nenaudotų auklėjimo būdų (Lorence et al., 2019). Jeigu paauglio santykis su tėvais yra geras, pirma psichologinio ir fizinio smurto patirtis gali sukristi ir atrodyti ypatingai neteisinga. Paauglystėje bendrai išryškėja polinkis maištauti, priešintis frustruojantiems dalykams (Luthar & Ansary, 2005). Tad smurto patirtis gali išprovokuoti agresyvų elgesį kaip emocijų išraiškos ir maišto, formą. Žinoma, šią pirminę prielaidą reiktų tikrinti tolimesniais tyrimais, atsižvelgiančiais į smurto patyrimo laiką, dažnumą, agresyvaus elgesio stabilumą.

Iš trijų moderacinių modelių su nepriežiūros patirtimi, tik bendro atsparumo aukštas lygis silpnino sąsają tarp smurto patirties ir agresyvaus elgesio paauglystėje. Norint sušvelninti nepriežiūros poveikį, gali nepakakti atsparumo, kylančio tik iš vienos paauglių gyvenimo srities. Polinkis į agresiją mažėja turint resursų ir gebėjimų jais naudotis tiek šeimos, tiek socialinio ir akademinio gyvenimo plotmėse. Tai užtvirtina socioekologinį atsparumo suvokimą, teigiantį, kad atsparumas yra dinamiškas rizikos ir apsauginių veiksnių sąveikos procesas. Todėl įvairių veiksnių derinys, o ne vienas veiksnys, gali padėti mažinti smurto pasekmes (Giordano, Caravita, & Jefferies, 2020). Be to, tai, kad tik bendras aukštas atsparumas turėjo moderacinį poveikį dar kartą parodo ypatingai stiprų nepriežiūros neigiamą poveikį vaikų agresijos ir bendrai raidai (Chapple et al., 2005). Visgi, atskleistos moderacinės atsparumo savybės yra viltingas rezultatas. Nepaisant sunkių patirčių, vaikai gali rasti vidinių ir išorinių resursų, ugdyti atsparumą ir atsigauti, išvengiant tokių neigiamų pasekmių kaip polinkis į agresiją.

4.1 Tyrimo ribotumai ir tolesnių tyrimų kryptys

Pora dabartinio tyrimo ribotumų ir galimų tolimesnių tyrimų krypčių jau buvo paminėtos aptarinėjant atskirus rezultatus. Šis poskyris skirtas užtvirtinti minėtus ir aptarti papildomus ribotumus, kartu su galimais jų sprendimo būdais. Visų pirma, nė vienas iš dabartiniame tyrime naudotų klausimynų nėra oficialiai adaptuotas ir validuotas Lietuvos paauglių populiacijai. Šeimos nario taikomo fizinio ir psichologinio smurto, nepriežiūros patirtis bei atsparumą vertinantys instrumentai jau buvo išversti į lietuvių kalbą ir naudoti ankstesniuose tyrimuose (Giordano et al. 2019; Želvienė et al., 2020). Tuo tarpu susidūrimą su patyčiomis vertinantis instrumentas buvo iš pagrindų sudėliotas projekto tyrėjų. Jos taip pat atliko agresijos skalės vertimą ir parengė pirmą

lietuvišką jos versiją. Tad prieš atliekant tolimesnius tyrimus su šiais instrumentais, rekomenduotina adaptuoti ir validuoti juos Lietuvos paauglių populiacijai. Tai padės užtikrinti, kad instrumentai yra kultūriškai aktualūs, psichometriškai patikimi, tiksliai fiksuoja dominančius aspektus ir suteikia patikimus duomenis (Sperber, 2004). Smurto patirtis vertinę instrumentai turi dar porą ribotumų. Visų pirma, išvalgas apie sąveikas tarp smurto patirčių, agresijos ir atsparumo nepaprastai praturtintų informacija apie tai, kuriuo raidos etapu buvo patirtas smurtas ir kiek jis truko laiko. Verta apsvarstyti kitus, šiuos smurto patirčių aspektus fiksuojančius, instrumentus, kurie taipogi būti adaptuoti ir validuoti Lietuvos populiacijoms. Projektas, kurio ribose atliktas šis tiriamasis darbas, rinko informaciją apie tai, ar kiekviena iš smurto rūšių buvo patirta per paskutinius du mėnesius. Šiuos duomenis neabejotinai reikėtų įtraukti į tolimesnių tiriamųjų darbų analizę. Aptarinėjant rezultatus ne kartą minėtas poreikis detaliau užfiksuoti patyčių aukų, kurstytojų ir stebėtojų patirtis atskirai. Kiekviena pozicija pasižymi unikaliomis sąveikomis su atsparumu ir agresija. Dar nedaug tyrimų nagrinėjo, kokią vaidmenį atlieka atsparumas sąsajoje tarp susidūrimo su patyčiomis ir agresyvaus elgesio. Tad tolimesni tyrimai, naudojantys instrumentus, detaliau fiksuojančius patyčių patirtis iš aukų, kurstytojų ir stebėtojų perspektyvos atskirai, gali atskleisti daug vertingų išvalgų.

Dar vienas ribotumas glūdi tame, kad buvo vertinta tik tiesioginė verbalinė ir neverbalinė agresija. Gali būti, kad dabartiniai duomenys neužčiuopė tikro merginų agresijos lygio, kadangi joms labiau būdinga netiesioginės formos agresija (Card et al., 2008). Be to, teigiama, kad vėlyvosios paauglystės periodu, aplink 17 metus, tiek vaikinai, tiek merginos ima rodyti mažiau tiesioginės agresijos, bet netiesioginės lygiai išlieka panašūs (Tsorbatzoudis et al., 2013). Papildomas netiesioginę agresiją vertinantis instrumentas galimai būtų labiau tikęs pagal amžių ir raidos etapą nemažai daliai dabartinio tyrimo imties. Šiuo ribotumu pasižymi didžioji dalis sąsajos tarp smurto patirčių, agresijos ir atsparumo nagrinėjančių tyrimų (Schwartz et al., 2001). Panašu, kad tolimesni tyrimai turi svarbią užduotį atsikratyti iš šio paplitusio ribotumo ir sužinoti, kaip smurto patirtys ir atsparumas sąveikauja su netiesiogine agresija. Galiausiai, didesnė tyrimo imtis užtikrintų rezultatų ir daromų išvadų patikimumą. Tai ypač aktualu, siekiant apibendrinti smurto paplitimo rodiklius. Tuo labiau, kai jie buvo šio tyrimo analizių pagrindas. Dabartinės imties paaugliai vidutiniškai patyrė sąlyginai neintensyvios formos smurtą. Didesnė imtis didina tikimybę užčiuopti ir rimtesnes smurto patirtis, ypatingai svarbias jų poveikio analizėms. Tuo pačiu, klinikinės ir delinkvenčių paauglių imtys dažnai pasižymi aukštesniais smurto patyrimo rodikliais (Winter et al., 2018). Tad tolimesni tyrimai galėtų nagrinėti smurto patirčių, agresyvaus elgesio ir atsparumo sąsajas bei galimus moderacinius jo poveikius šiose imtyse. Dar vienas tyrimo ribotumas, susijęs su imtimi, tai nesusidariusios skirtingo socioekonominio pragyvenimo grupės. Literatūroje yra daug įrodymų, kad socioekonominis lygis daro įtaką smurto paplitimo, agresyvaus elgesio ir atsparumo lygiams bei jų

sąsajoms (Lefebvre et al., 2017; Kairytė et al., 2023; Malinovsky-Rummel & Hansen, 1993). Tačiau tik du tiriamieji visoje imtyje nurodė, kad jų šeimos finansinė padėtis yra žemesnė negu kitų. Didesnė ir dar įvairesnė imtis didintų tikimybę užfiksuoti skirtingus socioekonominio pragyvenimo lygius ir atlikti vertingas analizes apie jų vaidmenį sąsajoms tarp smurto, agresijos ir atsparumo paauglystėje.

Bendrai vertinant, atsparumo poveikį sąsajai tarp smurto patirties ir agresyvaus elgesio paauglystėje nagrinėjantis tyrimų laukas yra jaunas. Kadangi tiek smurto patirčių, tiek atsparumo veiksnių spektras yra nepaprastai platus, tolimesniuose tyrimuose galima nagrinėti įvairiausias šių veiksnių sąveikas. Pavyzdžiui, tyrimai galėtų įtraukti trečią atsparumo kaip asmeninio bruožo klasifikaciją ir nagrinėti, kokios vidinės savybės veikia kaip apsauginiai veiksniai smurto ir agresijos akivaizdoje. Ypatingai svarbu tyrimus planuoti taip, kad jie suteiktų kuo daugiau praktinių įžvalgų ir rekomendacijų, kokius būtent apsauginius veiksnius ir kokiais būdais galima stiprinti intervencinėmis programomis, orientuotomis į agresyvaus elgesio mažinimą.

4.2 Rekomendacijos

Nors dabartinio tyrimo rezultatai yra kiek abstraktūs siūlyti konkrečias rekomendacijas prevencinėms ir intervencinėms programoms, jie neabejotinai nurodo galimas jų kryptis. Remiantis dabartinio tyrimo rezultatais, patvirtinančiais socioekologinį atsparumo konceptą, apsauginiai veiksniai gali ateiti iš skirtingų gyvenimo sričių ir veikti tiek nepriklausomai, tiek sąveikaujant tarpusavyje (Giordano et al., 2020). Be to, vidinis ir iš aplinkos ateinantis atsparumas gali formuotis nepriklausomai nuo sunkių patirčių. Į atsparumą orientuotos intervencijos gali būti veiksmingos mažinant paauglių polinkį į agresyvų elgesį ir, atitinkamai, patyčias. Yra sukurta ne viena skirtingo amžiaus vaikų agresyvaus ir kito probleminio elgesio mažinimo programa, pagrįsta atsparumo stiprinimu. Dažnu atveju, atsparumas agresyviui elgesiui skatinamas per sunkumų įveikimą, emocijų reguliacijos, savikontrolės, empatijos, dėmesingo įsisąmoninimo ir socialinių įgūdžių lavinimą (Llistosella et al., 2023). Dabartiniame darbe buvo aptartas beveik visų šių įgūdžių vaidmuo agresyvaus elgesio raidoje. Be to, asmeninio ir globėjo atsparumo skirtingos sąveikos su smurto patirtimis ir agresija rodo, kad svarbu intervencijas atlikti įvairiuose paauglių gyvenimo kontekstuose. Yra prieinamos tiek į mokyklos bendruomenę, tiek į šeimą orientuotos programos (Flay & Allred, 2010; Kumpfer et al., 2007). Tarptautinėje plotmėje resursų yra, tad svarbu vis daugiau jų adaptuoti Lietuvos paauglių kontekstui. Atsižvelgiant į atsparumo kompleksiskumą ir didelį apsauginių veiksnių skaičių, gali prireikti daug skirtingo pobūdžio prevencinių ir intervencinių programų (Llistosella et al., 2023). Socioekologinis požiūris į atsparumą teigia, kad svarbi individuali prieiga ir tinkamiausios programos parinkimas kiekvienam atvejui atskirai (Ungar, 2011). Be to, programų efektyvumo tyrimai nurodo, kad taikant jas vėlyvosios paauglystės metu, jų efektyvumas yra ženkliai mažesnis (Chmitorz et al., 2018). Kaip minėta anksčiau, paauglių agresija yra rimtas prognostinis

veiksnyms tolimesniam smurtiniam ir nusikalstamam elgesiui (Broidy et al., 2003). Tad tolimesni tyrimai dar turi daug darbo rasti būtent vyresniems paaugliams tinkamų ir efektyvių būdų stiprinti jų atsparumą.

IŠVADOS

1. Šios imties Lietuvos paaugliai šeimos nario ir bendraamžių taikomą smurtą patyrė ištis dažnai, bet sąlyginai nedideliu intensyvumu. Ypatingai išsiskiria neįprastai aukšti nepriežiūros rodikliai. Visi rodikliai yra ženkliai aukštesni negu Europos. Lyčių skirtumai rasti tik psichologinio ir fizinio smurto patirčių kontekste, su aukštesniais paplitimo rodikliais merginų grupėje.
2. Merginos ir vaikinai pasižymėjo panašiu tiesioginės agresijos ir atsparumo lygiu. Tai rodo neįprastą merginų polinkį į tiesioginę agresiją. Visas tėvų ir bendraamžių taikomo smurto rūšis patyrę paaugliai pasižymėjo dažnesniu agresyviu elgesiu, lyginant su smurto nepatyrusiais paaugliais. Taip pat smurtą patyrusių paauglių grupės pasižymėjo ženkliai žemesniu globėjo atsparumu, atspindinčiu santykių su šeima kokybę. Tuo tarpu asmeninio atsparumo lygiai nesiskyrė nepriklausomai nuo to, ar paaugliai patyrė tėvų taikomą įvairų smurtą ir susidūrė su patyčiomis, ar ne.
3. Intensyvesnės šeimos nario ir bendraamžių taikomo smurto patirtys yra susijusios su aukštesniu paauglių agresyvaus elgesio lygiu ir žemesniu globėjo atsparumu, atspindinčiu prastus santykius šeimoje bei jos paramos trūkumą. Tačiau asmeninį atsparumą neigiamai veikia tik nepriežiūros ir susidūrimo su patyčiomis patirtys. Dažnas agresyvus elgesys yra susijęs su žemu globėjo atsparumu, tačiau su asmeniniu atsparumu – ne. Net agresyviai besielgiantys paaugliai gali turėti gerus socialinius santykius, būti įsitraukę į mokyklos bendruomenę, mokymąsi.
4. Šeimos nario taikomo smurto patirtys prognozuoja agresyvų elgesį paauglystėje geriau negu bendraamžių smurtas. Specifiškai, intensyvesnės nepriežiūros ir vienu metu taikomo tiek fizinio, tiek psichologinio smurto patirtys kelia didžiausią riziką elgtis agresyviai paauglystėje.
5. Atrasti skirtingo pobūdžio moderaciniai atsparumo poveikiai sąsajoms tarp nepriežiūros bei vienu metu taikomo ir fizinio, ir psichologinio smurto patirčių ir agresyvaus elgesio paauglystėje. Aukštas bendras ir asmeninis atsparumas silpnino sąsają tarp abiejų rūšių smurto patirčių ir agresyvaus elgesio paauglystėje. Tuo tarpu aukštas globėjo atsparumas didino riziką elgtis agresyviai, patyrus šeimos nario vienu metu taikomą psichologinį ir fizinį smurtą.

LITERATŪRA

- Allen, B. (2011). Childhood psychological abuse and adult aggression: The mediating role of self-capacities. *Journal of interpersonal violence*, 26(10), 2093-2110. <https://doi.org/10.1177/0886260510383035>
- Allwood, M. A., & Bell, D. J. (2008). A preliminary examination of emotional and cognitive mediators in the relations between violence exposure and violent behaviors in youth. *Journal of community psychology*, 36(8), 989-1007. <https://doi.org/10.1002/jcop.20277>
- Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Annual review of psychology*, 53(1), 27-51. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135231>
- Anthony, A., & Zimmer-Gembeck, M. J. (2007). Peer status and behaviors of maltreated children and their classmates in the early years of school. *Child Abuse & Neglect*, 31(9), 971-991. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2007.04.004>
- Anthony, A., & Zimmer-Gembeck, M. J. (2007). Peer status and behaviors of maltreated children and their classmates in the early years of school. *Child Abuse & Neglect*, 31(9), 971-991. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2007.04.004>
- Appleyard, K., Egeland, B., van Dulmen, M. H., & Alan Sroufe, L. (2005). When more is not better: The role of cumulative risk in child behavior outcomes. *Journal of child psychology and psychiatry*, 46(3), 235-245. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2004.00351.x>
- Armitage, R. (2021). Bullying in children: impact on child health. *BMJ paediatrics open*, 5(1), e000939. <https://doi.org/10.1136/bmjpo-2020-000939>
- Arora, A. (2023, March 30). *A Familiar Face: Violence in the lives of children and adolescents*. UNICEF DATA. <https://data.unicef.org/resources/a-familiar-face/>
- Baltijos tyrimai. (2020). *Lietuvos gyventojų apklausa apie smurtą artimoje aplinkoje Duomenys* [Duomenys]. https://www.specializuotospagalboscentras.lt/wp-content/uploads/2021/01/2020-07-Lietuvos-gyventoju%CC%A8-apklausa-apie-SAA_Baltijos-tyrimai.pdf
- Barnes, G. M., Hoffman, J. H., Welte, J. W., Farrell, M. P., & Dintcheff, B. A. (2007). Adolescents' time use: Effects on substance use, delinquency and sexual activity. *Journal of Youth and Adolescence*, 36, 697-710. <https://doi.org/10.1007/s10964-006-9075-0>

- Barnow, S., Lucht, M., & Freyberger, H. J. (2001). Influence of punishment, emotional rejection, child abuse, and broken home on aggression in adolescence: An examination of aggressive adolescents in Germany. *Psychopathology*, 34(4), 167-173. <https://doi.org/10.1159/000049302>
- Barrett, L. F., Lewis, M., & Haviland-Jones, J. M. (2016). *Handbook of emotions*. New York.
- Ben-David, V., & Jonson-Reid, M. (2017). Resilience among adult survivors of childhood neglect: A missing piece in the resilience literature. *Children and youth services review*, 78, 93-103. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2017.05.014>
- Björkqvist, K. (2018). Gender differences in aggression. *Current opinion in psychology*, 19, 39-42. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.03.030>
- Bolger, K. E., & Patterson, C. J. (2003). Sequelae of child maltreatment: Vulnerability and resilience. *Resilience and vulnerability: Adaptation in the context of childhood adversities*, 156-181.
- Bonanno, G. A., & Diminich, E. D. (2013). Annual Research Review: Positive adjustment to adversity—trajectories of minimal–impact resilience and emergent resilience. *Journal of child psychology and psychiatry*, 54(4), 378-401. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12021>
- Bond, L., Carlin, J. B., Thomas, L., Rubin, K., & Patton, G. (2001). Does bullying cause emotional problems? A prospective study of young teenagers. *Bmj*, 323(7311), 480-484. <https://doi.org/10.1136/bmj.323.7311.480>
- Bowes, L., Maughan, B., Caspi, A., Moffitt, T. E., & Arseneault, L. (2010). Families promote emotional and behavioural resilience to bullying: evidence of an environmental effect. *Journal of child psychology and psychiatry*, 51(7), 809-817. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2010.02216.x>
- Broidy, L. M., Nagin, D. S., Tremblay, R. E., Bates, J. E., Brame, B., Dodge, K. A., Fergusson, D., Horwood, J. L., Loeber, R., Laird, R., Lynam, D. R., Moffitt, T. E., Pettit, G. S., & Vitaro, F. (2003). Developmental trajectories of childhood disruptive behaviors and adolescent delinquency: A six-site, cross-national study. *Developmental Psychology*, 39(2), 222–245. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.39.2.222>
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard university press.

- Brown, D. W., Anda, R. F., Tiemeier, H., Felitti, V. J., Edwards, V. J., Croft, J. B., & Giles, W. H. (2009). Adverse childhood experiences and the risk of premature mortality. *American journal of preventive medicine*, 37(5), 389-396. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2009.06.021>
- Bunnett, E. R. (2021). Bullying in pre-adolescents: Prevalence, emotional intelligence, aggression and resilience. *Issues in Educational Research*, 31(4), 1049-1066. <https://search.informit.org/doi/10.3316/informit.326742116420113>
- Camilo, C., Garrido, M. V., & Calheiros, M. M. (2020). The social information processing model in child physical abuse and neglect: A meta-analytic review. *Child abuse & neglect*, 108, 104666. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104666>
- Card, N. A., Isaacs, J., & Hodges, E. V. (2014). Correlates of school victimization: Implications for prevention and intervention. In *Bullying, victimization, and peer harassment* (pp. 339-366). Routledge.
- Card, N. A., Stucky, B. D., Sawalani, G. M., & Little, T. D. (2008). Direct and indirect aggression during childhood and adolescence: A meta-analytic review of gender differences, intercorrelations, and relations to maladjustment. *Child development*, 79(5), 1185-1229. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2008.01184.x>
- Casey, B. J., Heller, A. S., Gee, D. G., & Cohen, A. O. (2019). Development of the emotional brain. *Neuroscience letters*, 693, 29-34. <https://doi.org/10.1016/j.neulet.2017.11.055>
- Chaplin, T. M., & Aldao, A. (2013). Gender differences in emotion expression in children: a meta-analytic review. *Psychological bulletin*, 139(4), 735–765. <https://doi.org/10.1037/a0030737>
- Chapple, C. L., Tyler, K. A., & Bersani, B. E. (2005). Child neglect and adolescent violence: Examining the effects of self-control and peer rejection. *Violence and victims*, 20(1), 39-53.
- Chen, C., & Qin, J. (2020). Childhood physical maltreatment and aggression among Chinese young adults: The roles of resilience and self-esteem. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 10(4), 1–20. <https://doi.org/10.1080/10926771.2019.1699217>
- Chen, P., Voisin, D. R., & Jacobson, K. C. (2016). Community Violence Exposure and Adolescent Delinquency: Examining a Spectrum of Promotive Factors. *Youth & Society*, 48(1), 33-57. <https://doi.org/10.1177/0044118X13475827>
- Chmitorz, A., Kunzler, A., Helmreich, I., Tüscher, O., Kalisch, R., Kubiak, T., ... & Lieb, K. (2018). Intervention studies to foster resilience—A systematic review and proposal for a resilience

framework in future intervention studies. *Clinical psychology review*, 59, 78-100.

<https://doi.org/10.1016/j.cpr.2017.11.002>

- Cicchetti, D. (2013). Annual research review: Resilient functioning in maltreated children—past, present, and future perspectives. *Journal of child psychology and psychiatry*, 54(4), 402-422. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2012.02608.x>
- Cosma, A., Molcho, M., & Pickett, W. (2024). *A focus on adolescent peer violence and bullying in Europe, central Asia and Canada. Health Behaviour in School-aged Children international report from the 2021/2022 survey. Volume 2.* <https://iris.who.int/handle/10665/376323>
- Crittenden, P. M., Claussen, A. H., & Sugarman, D. B. (1994). Physical and psychological maltreatment in middle childhood and adolescence. *Development and psychopathology*, 6(1), 145-164. doi:10.1017/S0954579400005927
- Dahlberg, L. L., & Krug, E. G. (2006). Violence a global public health problem. *Ciência & Saúde Coletiva*, 11, 277-292.
- Dambacher, C., Kreutz, J., Titze, L., Lutz, M., Franke, I., Streb, J., & Dudeck, M. (2022). Resilience as a mediator between adverse childhood experiences and aggression perpetration in forensic inpatients: an exploratory study. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 31(7), 910-925. <https://doi.org/10.1080/10926771.2021.2019155>
- Del Vecchio, T., Erlanger, A. C. E., & Slep, A. M. S. (2013). Theories of child abuse. In *Handbook of Family Theories* (pp. 208-227). Routledge
- Dodge, K. A., Pettit, G. S., & Bates, J. E. (1997). How the experience of early physical abuse leads children to become chronically aggressive. In D. Cicchetti & S. L. Toth (Eds.), *Developmental perspectives on trauma: Theory, research, and intervention* (pp. 263–288). University of Rochester Press.
- Dodge, K. A., Pettit, G. S., Bates, J. E., & Valente, E. (1995). Social information-processing patterns partially mediate the effect of early physical abuse on later conduct problems. *Journal of abnormal psychology*, 104(4), 632. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-843X.104.4.632>
- Donnon, T. (2010). Understanding how resiliency development influences adolescent bullying and victimization. *Canadian Journal of School Psychology*, 25(1), 101-113. <https://doi.org/10.1177/0829573509345481>
- Donnon, T., & Hammond, W. (2007). Understanding the relationship between resiliency and bullying in adolescence: An assessment of youth resiliency from five urban junior high schools. *Child*

and adolescent psychiatric clinics of North America, 16(2), 449-471.
<https://doi.org/10.1016/j.chc.2006.11.007>

- Dubowitz, H., Thompson, R., Proctor, L., Metzger, R., Black, M. M., English, D., ... & Magder, L. (2016). Adversity, maltreatment, and resilience in young children. *Academic pediatrics*, 16(3), 233-239. <https://doi.org/10.1016/j.acap.2015.12.005>
- DuMont, K. A., Widom, C. S., & Czaja, S. J. (2007). Predictors of resilience in abused and neglected children grown-up: The role of individual and neighborhood characteristics. *Child abuse & neglect*, 31(3), 255-274. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2005.11.015>
- Erdogan, E., Ozdogan, O., & Erdogan, M. (2015). University students' resilience level: The effect of gender and faculty. *Procedia-social and behavioral sciences*, 186, 1262-1267. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.04.047>
- Farrington, D. P., & Loeber, R. (2000). Epidemiology of juvenile violence. *Child and adolescent psychiatric clinics of North America*, 9(4), 733-748. [https://doi.org/10.1016/S1056-4993\(18\)30089-0](https://doi.org/10.1016/S1056-4993(18)30089-0)
- Fergus, S., & Zimmerman, M. A. (2005). Adolescent resilience: A framework for understanding healthy development in the face of risk. *Annu. Rev. Public Health*, 26, 399-419. <https://doi.org/10.1146/annurev.publhealth.26.021304.144357>
- Fite, P. J., Rubens, S. L., Preddy, T. M., Raine, A., & Pardini, D. A. (2014). Reactive/proactive aggression and the development of internalizing problems in males: The moderating effect of parent and peer relationships. *Aggressive Behavior*, 40(1), 69-78.
- Flay, B. R., & Allred, C. G. (2010). The Positive Action Program: Improving academics, behavior, and character by teaching comprehensive skills for successful learning and living. In T. Lovat, R. Toomey, & N. Clement (Eds.), *International research handbook on values education and student wellbeing* (pp. 471–501). Springer Science + Business Media. https://doi.org/10.1007/978-90-481-8675-4_28
- Follingstad, D. R. (2007). Rethinking current approaches to psychological abuse: Conceptual and methodological issues. *Aggression and Violent Behavior*, 12(4), 439-458. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2006.07.004>
- Follingstad, D. R. (2007). Rethinking current approaches to psychological abuse: Conceptual and methodological issues. *Aggression and Violent Behavior*, 12(4), 439-458. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2006.07.004>

- Fonagy, P. (2003). The development of psychopathology from infancy to adulthood: The mysterious unfolding of disturbance in time. *Infant Mental Health Journal: Official Publication of The World Association for Infant Mental Health*, 24(3), 212-239. <https://doi.org/10.1002/imhj.10053>
- Gianesini, G., Brighi, A., Blair, S. L., Claster, P. N., & Claster, S. M. (2015). Technology and Youth: Growing Up in a Digital World. *Sociological Studies of Children and Youth*, 19, 1-46. <https://doi.org/10.1108/S1537-466120150000019001>
- Giordano, F., Caravita, S. C. S., & Jefferies, P. (2020). Social-Ecological Resilience Moderates the Effectiveness of Avoidant Coping in Children Exposed to Adversity: An Exploratory Study in Lithuania. *Frontiers in psychology*, 11, 536353. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.536353>
- Giordano, F., Ragnoli, F., & Bruno, F. B. (2019). Data on resilience and trauma-related symptoms in Lithuanian children victims of violence. *Data in brief*, 23, 103791. <https://doi.org/10.1016/j.dib.2019.103791>
- Giordano, F., Ragnoli, F., Bruno, F. B., & Boerchi, D. (2019). Testing Assisted Resilience Approach Therapy (ARAT) with children victims of violence. *Children and Youth Services Review*, 96, 286-293. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2018.11.050>
- Goldsmith, R. E., & Freyd, J. J. (2005). Awareness for emotional abuse. *Journal of Emotional Abuse*, 5(1), 95-123. https://doi.org/10.1300/J135v05n01_04
- Gómez-Leal, R., Megías-Robles, A., Gutiérrez-Cobo, M. J., Cabello, R., & Fernández-Berrocal, P. (2022). Personal risk and protective factors involved in aggressive behavior. *Journal of interpersonal violence*, 37(3-4), NP1489-NP1515. <https://doi.org/10.1177/0886260520926322>
- Greeff, A. P., & Van den Berg, E. (2013). Resilience in families in which a child is bullied. *British Journal of Guidance & Counselling*, 41(5), 504-517. <https://doi.org/10.1080/03069885.2012.757692>
- Grogan-Kaylor, A., Ruffolo, M. C., Ortega, R. M., & Clarke, J. (2008). Behaviors of youth involved in the child welfare system. *Child Abuse & Neglect*, 32(1), 35-49. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2007.09.004>
- Gurm, B., & Marchbank, J. (2020, July 22). *Chapter 8: Why survivors don't report*. Pressbooks. <https://kpu.pressbooks.pub/nevr/chapter/why-do-survivors-not-report-to-police/#:~:text=Fear%20that%20no%20one%20will,of%20losing%20their%20immigration%20status>

- Hayes, A. F. (2017). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. New York, NY: Guilford Publications.
- Hair, J. F., Sarstedt, M., Ringle, C. M., & Gudergan, S. P. (2018). *Advanced issues in partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Herrenkohl, T. I. (2011). Resilience and protection from violence exposure in children: Implications for prevention and intervention programs with vulnerable populations. *Violence in context: Current evidence on risk, protection, and prevention*, 92-108.
- Herrenkohl, T. I., Huang, B., Tajima, E. A., & Whitney, S. D. (2003). Examining the link between child abuse and youth violence: An analysis of mediating mechanisms. *Journal of Interpersonal Violence*, 18(10), 1189-1208. <https://doi.org/10.1177/0886260503255558>
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2017). Cultivating youth resilience to prevent bullying and cyberbullying victimization. *Child abuse & neglect*, 73, 51-62. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2017.09.010>
- Holmes, M. R., Yoon, S., Voith, L. A., Kobulsky, J. M., & Steigerwald, S. (2015). Resilience in physically abused children: protective factors for aggression. *Behavioral Sciences*, 5(2), 176-189. <https://doi.org/10.3390/bs5020176>
- Honeyman, C. (2007). Recognising mental health problems in children and young people. *Nursing Children and Young People*, 19(8). <https://digitalcommons.unl.edu/sociologyfacpub/67>
- Huang, L. (2022). Exploring the relationship between school bullying and academic performance: The mediating role of students' sense of belonging at school. *Educational Studies*, 48(2), 216-232. Huang, L. (2022). <https://doi.org/10.1080/03055698.2020.1749032>
- Huesmann, L. R., Moise-Titus, J., Podolski, C.-L., & Eron, L. D. (2003). Longitudinal relations between children's exposure to TV violence and their aggressive and violent behavior in young adulthood: 1977-1992. *Developmental Psychology*, 39(2), 201–221. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.39.2.201>
- Yang, Z., Wang, J. Q., Zhang, B. Z., Zeng, Y., & Ma, H. P. (2014). Factors influencing resilience in patients with burns during rehabilitation period. *International Journal of Nursing Sciences*, 1(1), 97-101. <https://doi.org/10.1016/j.ijnss.2014.02.018>
- Yearwood, K., Vliegen, N., Chau, C., Corveleyn, J., & Luyten, P. (2019). When do peers matter? The moderating role of peer support in the relationship between environmental adversity, complex trauma, and adolescent psychopathology in socially disadvantaged

adolescents. *Journal of Adolescence*, 72, 14-22.

<https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2019.02.001>

Yoon, S., Pei, F., Logan, J., Helsabeck, N., Hamby, S., & Slesnick, N. (2023). Early childhood maltreatment and profiles of resilience among child welfare-involved children. *Development and psychopathology*, 35(2), 711-723. <https://doi.org/10.1017/S0954579421001851>

Yun, I., Ball, J. D., & Lim, H. (2011). Disentangling the relationship between child maltreatment and violent delinquency: Using a nationally representative sample. *Journal of interpersonal violence*, 26(1), 88-110. <https://doi.org/10.1177/0886260510362886>

Iwaniec, D., Larkin, E., & Higgins, S. (2006). Research review: Risk and resilience in cases of emotional abuse. *Child & Family Social Work*, 11(1), 73-82. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2006.00398.x>

Jefferies, P., McGarrigle, L., & Ungar, M. (2019). The CYRM-R: A Rasch-validated revision of the child and youth resilience measure. *Journal of Evidence-Based Social Work*, 16(1), 70-92. <https://doi.org/10.1080/23761407.2018.1548403>

Jonson-Reid, M., Drake, B., Chung, S., & Way, I. (2003). Cross-type recidivism among child maltreatment victims and perpetrators. *Child abuse & neglect*, 27(8), 899-917. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(03\)00138-8](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(03)00138-8)

Kairyte, A., Truskauskaitė, I., Daniunaite, I., Gelezelyte, O., & Zelviene, P. (2023). Resilience trajectories and links with childhood maltreatment in adolescence: a latent growth modeling approach. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, 17(1), 10. <https://doi.org/10.1186/s13034-023-00558-2>

Kaplan, S. J., Pelcovitz, D., Salzinger, S., Weiner, M., Mandel, F. S., Lesser, M. L., & Labruna, V. E. (1998). Adolescent physical abuse: Risk for adolescent psychiatric disorders. *American journal of psychiatry*, 155(7), 954-959. <https://doi.org/10.1176/ajp.155.7.954>

Kaplow, J. B., & Widom, C. S. (2007). Age of onset of child maltreatment predicts long-term mental health outcomes. *Journal of Abnormal Psychology*, 116(1), 176–187. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.116.1.176>

Kaufman, J., Cook, A., Arny, L., Jones, B., & Pittinsky, T. (1994). Problems defining resiliency: Illustrations from the study of maltreated children. *Development and psychopathology*, 6(1), 215-229. <https://doi.org/10.1017/S0954579400005964>

- Kerig, P. K., Becker, S. P., & Egan, S. (2010). From internalizing to externalizing: Theoretical models of the processes linking PTSD to juvenile delinquency. *Posttraumatic stress disorder (PTSD): Causes, symptoms and treatment*, 33, 78.
- Kim, Y. S., Leventhal, B. L., Koh, Y. J., Hubbard, A., & Boyce, W. T. (2006). School bullying and youth violence: causes or consequences of psychopathologic behavior?. *Archives of general psychiatry*, 63(9), 1035-1041. doi:10.1001/archpsyc.63.9.1035
- Klika, J. B., & Herrenkohl, T. I. (2013). A review of developmental research on resilience in maltreated children. *Trauma, Violence, & Abuse*, 14(3), 222-234. <https://doi.org/10.1177/1524838013487808>
- Klika, J. B., & Herrenkohl, T. I. (2013). A review of developmental research on resilience in maltreated children. *Trauma, Violence, & Abuse*, 14(3), 222-234. <https://doi.org/10.1177/1524838013487808>
- Kobak, R., Cassidy, J., Lyons-Ruth, K., & Ziv, Y. (2015). Attachment, stress, and psychopathology: A developmental pathways model. *Developmental psychopathology: Volume one: Theory and method*, 333-369. <https://doi.org/10.1002/9780470939383.ch10>
- Kolk, B. A., & Fisler, R. E. (1994). Childhood abuse and neglect and loss of self-regulation. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 58(2), 145. <https://www.proquest.com/scholarly-journals/childhood-abuse-neglect-loss-self-regulation/docview/1298126275/se-2>
- Kumpfer, K. L., Alvarado, R., Tait, C., & Whiteside, H. O. (2007). The Strengthening Families Program: An Evidence-Based, Multicultural Family Skills Training Program. In P. Tolan, J. Szapocznik, & S. Sambrano (Eds.), *Preventing youth substance abuse: Science-based programs for children and adolescents* (pp. 159–181). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/11488-007>
- Lansford, J. E. (2018). Development of aggression. *Current opinion in psychology*, 19, 17-21. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.03.015>
- Lansford, J. E., Dodge, K. A., Pettit, G. S., Bates, J. E., Crozier, J., & Kaplow, J. (2002). A 12-year prospective study of the long-term effects of early child physical maltreatment on psychological, behavioral, and academic problems in adolescence. *Archives of pediatrics & adolescent medicine*, 156(8), 824-830. doi:10.1001/archpedi.156.8.824
- Laursen, B., & Collins, W. A. (2009). Parent-child relationships during adolescence. In R. M. Lerner & L. Steinberg (Eds.), *Handbook of adolescent psychology: Contextual influences on*

adolescent development (3rd ed., pp. 3–42). John Wiley & Sons, Inc.. <https://doi.org/10.1002/9780470479193.adlpsy002002>

- Lefebvre, R., Fallon, B., Van Wert, M., & Filippelli, J. (2017). Examining the Relationship between Economic Hardship and Child Maltreatment Using Data from the Ontario Incidence Study of Reported Child Abuse and Neglect-2013 (OIS-2013). *Behavioral sciences (Basel, Switzerland)*, 7(1), 6. <https://doi.org/10.3390/bs7010006>
- Lerner, R. M. (2006). Resilience as an attribute of the developmental system: Comments on the papers of Professors Masten & Wachs. *Annals of the New York academy of sciences*, 1094(1), 40-51. <https://doi.org/10.1196/annals.1376.005>
- Lindeman, M., Harakka, T., & Keltikangas-Järvinen, L. (1997). Age and gender differences in adolescents' reactions to conflict situations: Aggression, prosociality, and withdrawal. *Journal of youth and adolescence*, 26(3), 339-351.
- Llistosella, M., Goni-Fuste, B., Martín-Delgado, L., Miranda-Mendizabal, A., Franch Martinez, B., Pérez-Ventana, C., & Castellvi, P. (2023). Effectiveness of resilience-based interventions in schools for adolescents: A systematic review and meta-analysis. *Frontiers in Psychology*, 14, 1211113. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1211113>
- Logan-Greene, P., & Jones, A. S. (2015). Chronic neglect and aggression/delinquency: A longitudinal examination. *Child abuse & neglect*, 45, 9-20. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2015.04.003>
- Lorence, B., Hidalgo, V., Pérez-Padilla, J., & Menéndez, S. (2019). The Role of Parenting Styles on Behavior Problem Profiles of Adolescents. *International journal of environmental research and public health*, 16(15), 2767. <https://doi.org/10.3390/ijerph16152767>
- Luthar, S. S., & Ansary, N. S. (2005). Dimensions of adolescent rebellion: risks for academic failure among high- and low-income youth. *Development and psychopathology*, 17(1), 231–250. <https://doi.org/10.1017/s0954579405050121>
- Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child development*, 71(3), 543-562. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00164>
- Malinosky-Rummell, R., & Hansen, D. J. (1993). Long-term consequences of childhood physical abuse. *Psychological Bulletin*, 114(1), 68–79. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.114.1.68>

- Manly, J. T., Kim, J. E., Rogosch, F. A., & Cicchetti, D. (2001). Dimensions of child maltreatment and children's adjustment: Contributions of developmental timing and subtype. *Development and psychopathology*, 13(4), 759-782. <https://doi.org/10.1017/S0954579401004023>
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227-238. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.227>
- Masten, A. S., & Powell, J. L. (2003). A resilience framework for research, policy, and practice. In S. S. Luthar (Ed.), *Resilience and vulnerability: Adaptation in the context of childhood adversities* (pp. 1-25). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511615788.003>
- Mathews, B., MacMillan, H. L., Meinck, F., Finkelhor, D., Haslam, D., Tonmyr, L., Gonzalez, A., Afifi, T. O., Scott, J. G., Pacella, R. E., Higgins, D. J., Thomas, H., Collin-Vézina, D., & Walsh, K. (2022). The ethics of child maltreatment surveys in relation to participant distress: Implications of social science evidence, ethical guidelines, and law. *Child abuse & neglect*, 123, 105424. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.105424>
- McKinney, C. M., Harris, T. R., & Caetano, R. (2009). Reliability of self-reported childhood physical abuse by adults and factors predictive of inconsistent reporting. *Violence and victims*, 24(5), 653-668. <https://doi.org/10.1891/0886-6708.24.5.653>
- Membride, H. (2016). Mental health: early intervention and prevention in children and young people. *British Journal of Nursing*, 25(10), 552-557. <https://doi.org/10.12968/bjon.2016.25.10.552>
- Meng, X., Fleury, M. J., Xiang, Y. T., Li, M., & D'arcy, C. (2018). Resilience and protective factors among people with a history of child maltreatment: A systematic review. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 53, 453-475. <https://doi.org/10.1007/s00127-018-1485-2>
- Mersky, J. P., & Reynolds, A. J. (2007). Child maltreatment and violent delinquency: Disentangling main effects and subgroup effects. *Child maltreatment*, 12(3), 246-258. <https://doi.org/10.1177/1077559507301842>
- Myers, I. J., Berliner, L., Briere, J., Hendrix, C. T., Reid, T., & Jenny, C. (2002). Treating adult survivors of severe childhood abuse and neglect: Further development of an integrative model. JEB Myers, L. Berliner, J. Briere, CT Hendrix, T. Reid, & C. Jenny. *The APSAC Handbook on Child Maltreatment*.

- Moffitt, T. E., Caspi, A., Harrington, H., & Milne, B. J. (2002). Males on the life-course-persistent and adolescence-limited antisocial pathways: Follow-up at age 26 years. *Development and psychopathology*, 14(1), 179-207. <https://doi.org/10.1017/S0954579402001104>
- Moylan, C. A., Herrenkohl, T. I., Sousa, C., Tajima, E. A., Herrenkohl, R. C., & Russo, M. J. (2010). The effects of child abuse and exposure to domestic violence on adolescent internalizing and externalizing behavior problems. *Journal of family Violence*, 25, 53-63. <https://doi.org/10.1007/s10896-009-9269-9>
- Moody, G., Cannings-John, R., Hood, K., Kemp, A., & Robling, M. (2018). Establishing the international prevalence of self-reported child maltreatment: a systematic review by maltreatment type and gender. *BMC public health*, 18, 1-15. <https://doi.org/10.1186/s12889-018-6044-y>
- Moore, B., & Woodcock, S. (2017). Resilience, bullying, and mental health: Factors associated with improved outcomes. *Psychology in the Schools*, 54(7), 689-702. <https://doi.org/10.1002/pits.22028>
- Morris, A. S., Silk, J. S., Steinberg, L., Myers, S. S., & Robinson, L. R. (2007). The role of the family context in the development of emotion regulation. *Social development*, 16(2), 361-388. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2007.00389.x>
- Naseem, S., & Munaf, S. (2020). Resilience and aggression of adolescents, early and middle-aged adults: Analyzing gender differences. *Pakistan Journal of Gender Studies*, 20(1), 155-172. <https://doi.org/10.46568/pjgs.v20i1.107>
- OECD (2019), PISA 2018 Assessment and Analytical Framework, PISA, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/b25efab8-en>.
- Oliveira, F. R., de Menezes, T. A., Irff, G., & Oliveira, G. R. (2018). Bullying effect on student's performance. *Economia*, 19(1), 57-73. <https://doi.org/10.1016/j.econ.2017.10.001>
- Olson, A. E., Chow, S. M., Jones, D. E., & Shenk, C. E. (2023). Child maltreatment, parent-child relationship quality, and parental monitoring in relation to adolescent behavior problems: Disaggregating between and within person effects. *Child abuse & neglect*, 136, 106003. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.105408>
- Orpinas, P., & Frankowski, R. (2001). The Aggression Scale: A self-report measure of aggressive behavior for young adolescents. *The Journal of Early Adolescence*, 21(1), 50-67. <https://doi.org/10.1177/0272431601021001003>

- Osgood, D. W., & Chambers, J. M. (2003). Community Correlates of Rural Youth Violence. *Juvenile Justice Bulletin*.
- Österman, K., Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M., Kaukiainen, A., Landau, S. F., Frączek, A., & Caprara, G. V. (1998). Cross-cultural evidence of female indirect aggression. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 24(1), 1-8. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1098-2337\(1998\)24:1%3C1::AID-AB1%3E3.0.CO;2-R](https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-2337(1998)24:1%3C1::AID-AB1%3E3.0.CO;2-R)
- Perkins, D. F., & Jones, K. R. (2004). Risk behaviors and resiliency within physically abused adolescents. *Child abuse & neglect*, 28(5), 547-563. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2003.12.001>
- Perry, B. D. (2006). Applying Principles of Neurodevelopment to Clinical Work with Maltreated and Traumatized Children: The Neurosequential Model of Therapeutics. In N. B. Webb (Ed.), *Working with traumatized youth in child welfare* (pp. 27–52). The Guilford Press.
- Peterson, S. (2018, June 11). *Effects*. The National Child Traumatic Stress Network. <https://www.nctsn.org/what-is-child-trauma/trauma-types/complex-trauma/effects>
- Pfaltz, M. C., Halligan, S. L., Haim-Nachum, S., Sopp, M. R., Åhs, F., Bachem, R., Bartoli, E., Belete, H., Belete, T., Berzengi, A., Dukes, D., Essadek, A., Iqbal, N., Jobson, L., Langevin, R., Levy-Gigi, E., Lüönd, A. M., Martin-Soelch, C., Michael, T., Oe, M., ... Seedat, S. (2022). Social Functioning in Individuals Affected by Childhood Maltreatment: Establishing a Research Agenda to Inform Interventions. *Psychotherapy and psychosomatics*, 91(4), 238–251. <https://doi.org/10.1159/000523667>
- Phelps, E., Balsano, A. B., Fay, K., Peltz, J. S., Zimmerman, S. M., Lerner, R. M., & Lerner, J. V. (2007). Nuances in early adolescent developmental trajectories of positive and problematic/risk behaviors: Findings from the 4-H study of positive youth development. *Child and adolescent psychiatric clinics of North America*, 16(2), 473-496. <https://doi.org/10.1016/j.chc.2006.11.006>
- Platt, S. B. (2016). Is physical abuse, neglect, or a combination of both more predictive of delinquent behavior in a high-risk population?. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 25(2), 145-163. <https://doi.org/10.1080/10926771.2015.1121190>
- Ramey, C. T., & Ramey, S. L. (1998). Early intervention and early experience. *American Psychologist*, 53(2), 109–120. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.53.2.109>

- Roland, E., & Idsøe, T. (2001). Aggression and bullying. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 27(6), 446-462. <https://doi.org/10.1002/ab.1029>
- Romano, E., Babchishin, L., Marquis, R., & Fréchette, S. (2015). Childhood Maltreatment and Educational Outcomes. *Trauma, Violence, & Abuse*, 16(4), 418-437. <https://doi.org/10.1177/1524838014537908>
- Rosenfield, S. (2000). Gender and dimensions of the self: Implications for internalizing and externalizing behavior.
- Rudman, L. A., & Glick, P. (2021). *The social psychology of gender: How power and intimacy shape gender relations*. Guilford Publications.
- Rutter, M. (2006). Implications of resilience concepts for scientific understanding. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094(1), 1-12. <https://doi.org/10.1196/annals.1376.002>
- Salmivalli, C., & Nieminen, E. (2002). Proactive and reactive aggression among school bullies, victims, and bully-victims. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 28(1), 30-44. <https://doi.org/10.1002/ab.90004>
- Sansone, R. A., Leung, J. S., & Wiederman, M. W. (2013). Having been bullied in childhood: Relationship to aggressive behaviour in adulthood. *International journal of social psychiatry*, 59(8), 824-826. <https://doi.org/10.1177/0020764012456814>
- Sapouna, M., & Wolke, D. (2013). Resilience to bullying victimization: The role of individual, family and peer characteristics. *Child abuse & neglect*, 37(11), 997-1006. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.05.009>
- Schwartz, D., Proctor, L. J., & Chien, D. H. (2001). The aggressive victim of bullying. *Peer harassment in school: The plight of the vulnerable and victimized*, 147-174.
- Scott, S., Briskman, J., & O'Connor, T. G. (2014). Early prevention of antisocial personality: long-term follow-up of two randomized controlled trials comparing indicated and selective approaches. *The American journal of psychiatry*, 171(6), 649-657. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2014.13050697>
- Sierau, S., White, L. O., Klein, A. M., Manly, J. T., von Klitzing, K., & Herzberg, P. Y. (2018). Assessing psychological and physical abuse from children's perspective: Factor structure and psychometric properties of the picture-based, modularized child-report version of the

- Parent-Child Conflict Tactics Scale–Revised (CTSPC-R). *PLoS one*, 13(10), e0205401. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0205401>
- Sigurdson, J. F., Undheim, A. M., Wallander, J. L., Lydersen, S., & Sund, A. M. (2015). The long-term effects of being bullied or a bully in adolescence on externalizing and internalizing mental health problems in adulthood. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, 9, 1-13. <https://doi.org/10.1186/s13034-015-0075-2>
- Silverman, R. C., & Lieberman, A. F. (1999). Negative maternal attributions, projective identification, and the intergenerational transmission of violent relational patterns. *Psychoanalytic Dialogues*, 9(2), 161-186. <https://doi.org/10.1080/10481889909539312>
- Smetana, J. G., Campione-Barr, N., & Metzger, A. (2006). Adolescent development in interpersonal and societal contexts. *Annu. Rev. Psychol.*, 57, 255-284. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.57.102904.190124>
- Sneed, J. R., Johnson, J. G., Cohen, P., Gilligan, C., Chen, H., Crawford, T. N., & Kasen, S. (2006). Gender differences in the age-changing relationship between instrumentality and family contact in emerging adulthood. *Developmental psychology*, 42(5), 787. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0012-1649.42.5.787>
- Song, L., Fang, P., Jiang, Z., Li, S., Song, X., & Wan, Y. (2022). Mediating effects of parent-child relationship on the association between childhood maltreatment and depressive symptoms among adolescents. *Child Abuse & Neglect*, 131, 105408. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.105408>
- Sperber, A. D. (2004). Translation and validation of study instruments for cross-cultural research. *Gastroenterology*, 126, S124-S128. <https://doi.org/10.1053/j.gastro.2003.10.016>
- Stoltenborgh, M., Bakermans-Kranenburg, M. J., Alink, L. R., & van IJzendoorn, M. H. (2015). The prevalence of child maltreatment across the globe: Review of a series of meta-analyses. *Child Abuse Review*, 24(1), 37-50. <https://doi.org/10.1002/car.2353>
- Straus, M. A., Hamby, S. L., Finkelhor, D., Moore, D. W., & Runyan, D. (1998). Identification of child maltreatment with the Parent-Child Conflict Tactics Scales: Development and psychometric data for a national sample of American parents. *Child abuse & neglect*, 22(4), 249-270. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(97\)00174-9](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(97)00174-9)
- Swearer, S. M., Peugh, J., Espelage, D. L., Siebecker, A. B., Kingsbury, W. L., & Bevins, K. S. (2006). A socio-ecological model for bullying prevention and intervention in early adolescence: An

exploratory examination. *Handbook of school violence and school safety: From research to practice*, 257-273.

- Thornberry, T. P., Ireland, T. O., & Smith, C. A. (2001). The importance of timing: The varying impact of childhood and adolescent maltreatment on multiple problem outcomes. *Development and psychopathology*, 13(4), 957-979. <https://doi.org/10.1017/S0954579401004114>
- Thornberry, T. P., Knight, K. E., & Lovegrove, P. J. (2012). Does maltreatment beget maltreatment? A systematic review of the intergenerational literature. *Trauma, Violence, & Abuse*, 13(3), 135-152. <https://doi.org/10.1177/1524838012447697>
- Timmer, A., Antonaccio, O., Botchkovar, E. V., Johnson, R. J., & Hughes, L. A. (2023). Violent conflict in contemporary Europe: Specifying the relationship between war exposure and interpersonal violence in a war-weary country. *The British Journal of Criminology*, 63(1), 18-39. <https://doi.org/10.1093/bjc/azac002>
- Topitzes, J., Mersky, J. P., & Reynolds, A. J. (2011). Child maltreatment and offending behavior: Gender-specific effects and pathways. *Criminal justice and behavior*, 38(5), 492-510. <https://doi.org/10.1177/0093854811398578>
- Trickett, P. K., Negriff, S., Ji, J., & Peckins, M. (2011). Child maltreatment and adolescent development. *Journal of research on adolescence*, 21(1), 3-20. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2010.00711.x>
- Tsorbatzoudis, H., Travlos, A. K., & Rodafinos, A. (2013). Gender and Age Differences in Self-Reported Aggression of High School Students. *Journal of Interpersonal Violence*, 28(8), 1709-1725. <https://doi.org/10.1177/0886260512468323>
- Turhan, Z. (2022). Child mental health and bullying within the exposure to domestic violence: Literature review. <https://www.journalofhappinessandhealth.com/index.php/johah/article/view/18>
- Turner, M. G., Exum, M. L., Brame, R., & Holt, T. J. (2013). Bullying victimization and adolescent mental health: General and typological effects across sex. *Journal of criminal justice*, 41(1), 53-59. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2012.12.005>
- Ungar, M. (2008). Resilience across cultures. *British journal of social work*, 38(2), 218-235. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcl343>

- Ungar, M. (2011). The social ecology of resilience: Addressing contextual and cultural ambiguity of a nascent construct. *American Journal of Orthopsychiatry*, 81(1), 1–17. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.2010.01067.x>
- Valois, R. F., MacDonald, J. M., Bretous, L., Fischer, M. A., & Drane, J. W. (2002). Risk factors and behaviors associated with adolescent violence and aggression. *American journal of health behavior*, 26(6), 454-464. <https://doi.org/10.5993/AJHB.26.6.6>
- Van der Kolk, B. A.. (2005). Developmental Trauma Disorder-A more specific diagnosis than posttraumatic stress disorder should be considered for children with complex trauma histories. *Psychiatric Annals*, 35(5), 401-409.
- VandenBos, G. R. (2007). *APA dictionary of psychology*. American Psychological Association.
- Vanderbilt-Adriance, E., & Shaw, D. S. (2008). Conceptualizing and re-evaluating resilience across levels of risk, time, and domains of competence. *Clinical child and family psychology review*, 11(1-2), 30–58. <https://doi.org/10.1007/s10567-008-0031-2>
- Volk, A. A., Dane, A. V., & Marini, Z. A. (2014). What is bullying? A theoretical redefinition. *Developmental Review*, 34(4), 327-343. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2014.09.001>
- Walters, G. D., & Espelage, D. L. (2020). Hostility, Anger, and Dominance as Mediators of the Sibling Aggression–School Fighting Relationship: Mechanisms of Violence Generalization. *Psychology of violence*, 10(1), 48–57. <https://doi.org/10.1037/vio0000227>
- Wellman, H. M., & Liu, D. (2004). Scaling of theory-of-mind tasks. *Child development*, 75(2), 523-541. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2004.00691.x>
- Werner, E. E., & Smith, R. S. (2001). *Journeys from childhood to midlife: Risk, resilience, and recovery*. Cornell University Press.
- Werner, E. E., & Smith, R. S. (2001). *Journeys from childhood to midlife: Risk, resilience, and recovery*. Cornell University Press.
- Widom, C. S. (1989). Does violence beget violence? A critical examination of the literature. *Psychological bulletin*, 106(1), 3. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-2909.106.1.3>
- Widom, C. S. (2000). Childhood Victimization: Early Adversity, Later Psychopathology. *National Institute of Justice Journal*, 2000. *National institute of justice journal*, 242, 3-9.

- Winston, R., & Chicot, R. (2016). The importance of early bonding on the long-term mental health and resilience of children. *London journal of primary care*, 8(1), 12–14.
<https://doi.org/10.1080/17571472.2015.1133012>
- Winter, S. S., Page-Reeves, J. M., Page, K. A., Haozous, E., Solares, A., Nicole Cordova, C., & Larson, R. S. (2018). Inclusion of special populations in clinical research: important considerations and guidelines. *Journal of clinical and translational research*, 4(1), 56–69
- World Health Organization . Social determinants of health and well-being among young people. health behaviour in school-aged children (HBSC) study: international report from the 2009/2010 survey. health policy for children and adolescents, no. 6, 2012. Paimta iš: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/163857/Social-determinants-of-health-and-well-being-among-young-people.pdf
- World Health Organization. (2016). *INSPIRE: Seven strategies for ending violence against children*. Paimta iš: <http://www.who.int/publications/i/item/inspire-seven-strategies-for-ending-violence-against-children>.
- World Health Organization. Regional Office for Europe. (2013). European report on preventing child maltreatment: summary. World Health Organization. Regional Office for Europe. <https://iris.who.int/handle/10665/350512>
- Želvienė, P., Daniunaite, I., Hafstad, G. S., Thoresen, S., Truskauskaite-Kuneviciene, I., & Kazlauskas, E. (2020). Patterns of abuse and effects on psychosocial functioning in Lithuanian adolescents: a latent class analysis approach. *Child abuse & neglect*, 108, 104684.
<https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104684>
- Fonagy, P. (2018). Early life trauma and the psychogenesis and prevention of violence. *Violence in children*, 33-53. <https://doi.org/10.1196/annals.1330.012>